

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Život v okolí velkých jezer ve východní Africe
(výukový projekt pro střední školu)**

Kristina Bendová

Plzeň 2013

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Učitelství pro střední školy

Studijní obor Učitelství základů společenských věd pro střední školy

Studijní obor Učitelství geografie pro střední školy

Diplomová práce

Život v okolí velkých jezer ve východní Africe

(výukový projekt pro střední školu)

Kristina Bendová

Vedoucí práce:

Mgr. Monika Čechurová, Ph.D.

Katedra geografie

Fakulta ekonomická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2013

.....

Poděkování

Děkuji vedoucí mé diplomové práce Mgr. Monice Čechurové, Ph.D. za její odborné vedení a rady, které mi po dobu přípravy a psaní mé diplomové práce poskytla a za čas, který mi věnovala.

Rovněž děkuji vedení VOŠ, OA a SZŠ v Domažlicích za možnost uskutečnění mého výukového projektu a zároveň děkuji žákyním druhého ročníku oboru Obchodní akademie za ochotu a dobrou práci a spolupráci při jeho realizaci.

OBSAH

1	ÚVOD	8
1.1	Cíle a hypotézy	9
1.2	Metody práce	10
1.3	Rozbor literatury a internetových zdrojů	10
2	VÝCHODNÍ AFRIKA – VÝCHODOAFRICKÁ JEZERNÍ OBLAST	14
2.1	Fyzicko-geografická charakteristika východoafrického regionu	14
2.1.1	Geologické a geomorfologické poměry a vývoj.....	14
2.1.2	Klimatické poměry	18
2.1.3	Hydrografické poměry.....	20
2.1.3.1	Východoafrická jezera	21
2.1.4	Pedogeografické poměry	25
2.1.5	Biogeografické poměry	26
2.1.5.1	Rostlinstvo.....	26
2.1.5.2	Živočišstvo.....	27
2.1.6	Ochrana přírody	28
2.2	Socioekonomická charakteristika východoafrického regionu	29
2.2.1	Historie	29
2.2.2	Základní charakteristiky států regionu	30
2.2.3	Obyvatelstvo a demografické poměry východní Afriky.....	32
2.2.3.1	Etnika	32
2.2.3.2	Jazyky regionu.....	33
2.2.3.3	Náboženství.....	34
2.2.3.4	Populační růst, porodnost a úmrtnost.....	34
2.2.3.5	Věková struktura obyvatelstva, naděje na dožití a struktura pohlaví obyvatelstva.....	36
2.2.3.6	Rozmístění obyvatelstva v regionu a urbanizace	37
2.2.3.7	Zdravotnictví, nemoci a podvýživa	38
2.2.3.8	Vzdělání a gramotnost.....	40
2.2.3.9	Zaměstnanost obyvatelstva v jednotlivých odvětvích	41
2.2.3.10	Ženy v zemědělství, dětská práce a chudoba	41

2.2.3.11	Nedostatek vody a její spotřeba	42
2.2.4	Ekonomické poměry východní Afriky	43
2.2.4.1	Podíl jednotlivých odvětví na tvorbě HDP	44
2.2.4.2	Zemědělství	45
2.2.4.3	Rybolov.....	46
2.2.4.4	Nerostné suroviny.....	47
2.2.4.5	Průmysl	47
2.2.4.6	Doprava.....	47
2.2.4.7	Cestovní ruch	48
2.2.4.8	Zahraniční obchod.....	48
2.2.4.9	Rozvojová pomoc ve východní Africe	49
3	PŘEDSTAVENÍ UČEBNIC REGIONÁLNÍ GEOGRAFIE PRO STŘEDNÍ ŠKOLY	50
3.1	Regionální zeměpis světadílů	50
3.2	Hospodářský zeměpis 1	52
3.3	Hospodářský zeměpis – Regionální aspekty světového hospodářství.....	54
3.4	Geografie pro střední školy 3 – Regionální geografie světa	55
3.5	Makroregiony světa – Regionální geografie pro gymnázia	58
3.6	Zeměpis II. v kostce – Regionální geografie	59
3.7	Zeměpis cestovního ruchu.....	62
3.8	Analýza a srovnání učebnic regionální geografie pro střední školy	63
4	TEORIE PROJEKTOVÉHO VYUČOVÁNÍ	66
4.1	Projekt.....	67
4.2	Projektové vyučování v historickém kontextu a v českém školství	67
4.3	Vymezení projektového vyučování	68
4.4	Charakteristika projektové výuky.....	69
4.5	Tradiční a projektové vyučování	71
4.6	Časové rozvržení realizace projektu	72
4.6.1	Přípravná fáze – plánování projektu.....	72
4.6.2	Realizační fáze – provedení projektu	73

4.6.3	Prezentační fáze – prezentace výstupu projektu	73
4.6.4	Evaluační fáze – hodnocení uskutečněného projektu.....	74
4.7	Typologie projektů	74
4.7.1	Projekty dle navrhovatele	74
4.7.2	Projekty dle účastníků	75
4.7.3	Projekty dle délky trvání a organizace.....	76
4.7.4	Projekty dle vztahu k učivu a vyučovacím předmětům a dle místa konání	76
4.8	Výhody a nevýhody projektového vyučování	77
4.9	Zařazení projektů do výuky	79
5	VÝUKOVÝ PROJEKT PRO STŘEDNÍ ŠKOLU	80
5.1	Návrh geografického výukového projektu	80
5.1.1	Časové a organizační vymezení projektu.....	82
5.2	Realizace projektu	85
5.2.1	Průběh projektu	86
5.2.1.1	Zadání a motivace	86
5.2.1.2	Plánování.....	87
5.2.1.3	Realizace.....	87
5.2.1.4	Závěrečná část – prezentace a hodnocení	88
5.3	Sebereflexe a výsledky dotazníků	90
6	ZÁVĚR	92
7	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	95
7.1	Internetové zdroje	98
7.2	Videa použitá při výukovém projektu	99
7.3	Zdroje dat pro tvorbu map	100
8	RESUMÉ	101
9	PŘÍLOHY	102

1 ÚVOD

Tématem této diplomové práce je život v okolí velkých jezer ve východní Africe a jejím praktickým výstupem je výukový projekt pro střední školu využitelný při výuce, prostřednictvím něhož budou informace o této oblasti transformovány pro žáky střední školy.

Jedná se o didakticky orientovanou práci, jejímž hlavním výzkumným zaměřením je geografická charakteristika východoafrické jezerní oblasti a její didaktická transformace.

Toto téma jsem si vybrala nejen proto, že východní Afrika je považována za kolébkou lidstva, ale hlavně z důvodu, že se jedná o velmi pozoruhodný fyzicko-geografický celek, který se rozkládá na Somálské litosférické subdesce vzdalující se od Africké litosférické desky. Pro krajinu východní Afriky je charakteristická Velká příkopová propadlina. Jejími částmi jsou Středoafrický příkop, oddělující východní Afriku od Afriky střední (korespondující s divergentním rozhraním litosférických desek), a Východoafrický příkop. Taktéž jsou pro tuto oblast příznačná největší jezera kontinentu, k nimž se řadí největší jezero Afriky a druhé největší sladkovodní jezero světa Viktoriino jezero, dále jezero Tanganika, Malawi, Turkana, Kyoga, Edwardovo, Albertovo a mnoho dalších menších jezer. Zajímavostí východoafrických jezer je jejich tektonický původ; výjimkou je Viktoriino jezero vzniklé zahrazením lávovým proudem. Pro východní Afriku je typická vysoká nadmořská výška, pohybující se v průměru mezi 1500 až 2000 metry, a obrovské vulkány, z nichž nejznámějším je Kilimandžáro, nejvyšší hora Afriky.

Východoafrický region velkých jezer je poutavý i po socioekonomické stránce, jelikož patří mezi nejhustěji obydlené oblasti nejen v Africe, ale i na světě. Složení obyvatelstva je zde etnicky i jazykově velmi pestré. Východní Afrika disponuje velkým bohatstvím přírodních zdrojů, navzdory tomu je však tento region celkově velmi chudý a vyskytuje se zde mnoho problémů, například ve sféře zdraví a vzdělání. Většina zemí má agrární charakter, s čímž souvisí zaměstnanost obyvatelstva hlavně v primárním sektoru a orientace na vývoz produktů tohoto odvětví.

Východní Afrika je, co se týče států, které do ní patří, vymezována různě. Pro potřeby své diplomové práce zahrnu do tohoto regionu následující státy: Burundi, Rwandu, Keňu, Tanzanii a Ugandu.

Ve svém textu nejprve uvedu fyzickou a socioekonomickou charakteristiku východní Afriky. V této kapitole přiblížím geografická specifika zájmové oblasti a předložím přehled zjištěných dat získaných na základě mého geografického zkoumání. Nebude se jednat o detailní výzkum vybraného regionu, poněvadž by pak tato kapitola vydala sama o sobě na diplomovou práci, ale informace budu zpracovávat s ohledem na využití ve výukovém projektu.

Pozornost věnuji učebnicím regionální geografie pro střední školu, včetně jejich výčtu v navazující kapitole. Popíši, jak je téma východní Afriky a velkých afrických jezer v učebnicích zpracováno a kolik je mu v nich poskytnuto prostoru.

Abych mohla vytvořit vlastní výukový projekt, představím teorii projektového vyučování. Budu se zabývat zejména jednotlivými fázemi projektu, jeho výhodami a nevýhodami a vysvětlím základní typologie výukových projektů.

S využitím získaných geografických dat týkajících se zájmového regionu, zjištěných výsledků analýzy středoškolských učebnic regionální geografie a nabytých poznatků o projektovém vyučování vytvořím vlastní výukový projekt, který zopakuje a doplní informace o životě v okolí velkých jezer ve východní Africe. Tento projekt obohatím mnou vytvořenými mapami v GIS a aplikuji ho na zvolené střední škole. Závěrem své diplomové práce zhodnotím aplikaci projektu na střední škole, a to na základě dotazníků rozdaných žákům po realizaci projektu. Údaje z nich získané budou odrážet úspěšnost a dopady realizace projektu.

1.1 Cíle a hypotézy

Cílem je vypracovat na základě mého geografického výzkumu ucelený studijní materiál pro využití ve výuce týkající se fyzické a socioekonomické geografie vymezené oblasti.

Dále pak provést analýzu, která bude zaměřena na středoškolské učebnice regionální geografie a v nich předložené informace vztahující se k východoafrické

jezerní oblasti. První hypotézou je, že výukové texty v učebnicích regionální geografie pro střední školy jsou soustředěny pouze na Afriku jako celek, případně vybrané jednotlivé státy, a na život v oblasti východoafrických jezer se texty v souvislostech nespécializují.

Podstatným výsledkem mé práce bude vytvoření krátkodobého výukového projektu pro střední školu, v němž bude žákům vyložen a přiblížen život lidí v oblasti východoafrických jezer a prohloubena jejich znalost o něm. Pro vyhodnocení přínosu a úspěšnosti projektu budou využity dotazníky zodpovězené žáky. Druhou hypotézou je, že projektová metoda je pro žáky atraktivní, rozšiřuje jejich znalosti zajímavou formou a současně podporuje jejich zájem o témata, která jsou projektovou výukou podána.

1.2 Metody práce

Geografickými metodami, které použiji, budou: sběr sekundárních dat, analýza dat, komparace dat, vizualizační metody a geografická syntéza poznatků.

Dominantní metodou pro zpracování mé diplomové práce bude shromažďování odborné literatury a informací z elektronických zdrojů, zejména statistických dat pro základní geografickou charakteristiku zájmového regionu, a jejich analýza. Jednotlivé zdroje budou komparovány a poté budou informace z těchto informačních zdrojů syntetizovány a zkompletovány do podoby tematických kapitol.

1.3 Rozbor literatury a internetových zdrojů

Ve své diplomové práci jsem využívala jak knižní, tak elektronické zdroje. Jako nejdůležitější zdroj pro zpracování části věnované fyzické a socioekonomické charakteristice východoafrické jezerní oblasti mně posloužila publikace Petra Šindlera a Vladimíra Baara *Regionální geografie světadílů a oceánů*, která je dělena na část všeobecnou a regionální. Ve všeobecné části nalezneme popis Afriky, Asie, Austrálie a Oceánie z pohledu jak fyzické, tak socioekonomické geografie. Autoři se zde zabývají geologickými a geomorfologickými, klimatickými,

hydrografickými, pedogeografickými, demografickými a ekonomickými poměry. Do východní Afriky autoři nezařazují výslovně státy, ale dle vymezení fyzicko-geografického regionu východní Afrika sem lze řadit Burundi, Rwandu, Keňu, Tanzanii, Ugandu a severní polovinu Mosambiku.

Dále jsem čerpala z knihy Vladislava Häuflera *Afrika: nástin geografie*. V úvodu autor podává základní informace o africkém kontinentu, a to například o jeho symetričnosti a ploše. Poté se velmi podrobně věnuje historii Afriky. Následně autor přechází ke kapitole Fyzicko-geografický přehled Afriky – sem jsou zahrnuty hlavní rysy kontinentu a jeho vertikální členitost, nerostné bohatství, podnebí, hydrogeografie, geografie půd, fyto geografie a zoogeografie. Další kapitola se za použití antropologické klasifikace zabývá obyvatelstvem Afriky, pokračuje ekonomicko-geografickým přehledem, jenž informuje o zemědělství, průmyslu a dopravě. Poté se autor obrací k fyzické geografii oblastí. Autor k východní Africe nepočítá Etiopii a Somálsko, ale zahrnuje sem Malawi a severní polovinu Mosambiku.

K neméně zajímavým zdrojům patří také publikace Břetislava Balatky a kolektivu *Afrika*, vydaná v edici *Poznáváme svět*, která ukazuje africký kontinent z hlediska zeměpisných objevů, přírodních poměrů a obyvatelstva. Nastiňuje stručný politicko-hospodářský vývoj Afriky a hospodářské poměry jednotlivých afrických zemí se zaměřením na zemědělství, průmysl, dopravu a obchod.

Pracovala jsem i s publikací Augustina Fišera a kolektivu *Střední Afrika*, vydanou v edici *Poznáváme svět*. Čtenáře poučí o jednotlivých státech oblasti střední Afriky (přitom zvláště nerozlišuje východní Afriku), tedy i o Burundi, Keni, Rwandě, Tanzanii a Ugandě. U každé země jsou vylíčeny přírodní poměry, tzn. povrch, hydrogeografie, podnebí, rostlinstvo a živočišstvo země. Navazující text se vztahuje k obyvatelstvu včetně demografické charakteristiky, poté vždy následuje část věnovaná hospodářským poměrům daných zemí, kde se hovoří o zemědělství, průmyslu, dopravě a zahraničním obchodu.

Podstatným a zajímavým přínosem se pro mne stala i kniha *Afrika: Zeměpisný přehled kontinentu a jeho oblastně ekonomické problémy* Ctibora

Votrubce, kde se dozvídáme o přírodních poměrech Afriky, historickém a politickém vývoji, o obyvatelstvu a sídlech Afriky i o jejím hospodářství; dále autor čtenáře seznamuje s oblastně ekonomickými problémy. Jednou ze sledovaných oblastí je i východní Afrika, kde je vylíčen její dějinný vývoj, popsán povrch a vodstvo, podnebí, dále pak rostlinstvo a živočišstvo. Poté se autor věnuje zemědělství, dopravě a obchodu, načež přibližuje jednotlivé země: Burundi, Keňu, Rwandu, Tanzanii a Ugandu a jejich přírodní poměry, obyvatelstvo, hospodářství a města. Autor k východní Africe řadí ještě Somálsko a Etiopii.

Současně jsem pracovala s internetovými zdroji, z nichž nejvýznamnější pro realizaci mé práce byly internetové stránky *CIA – The World Fact Book*, dále *World Lake Database of International Lake Environment Committee Foundation* a *Global Lake Database LakeNet*, mimo jiné jsem čerpala z oficiálních stránek *World Bank*, *FAO* (Organizace OSN pro výživu a zemědělství), *UNCTAD* (Konference OSN o obchodu a rozvoji), *UNDP* (Rozvojový program OSN), *UNEP* (Program OSN na ochranu životního prostředí), *UNICEF* (Dětský fond OSN), ze stránek *Index Mundi* a dalších internetových zdrojů.

Pro nastínění teorie projektového vyučování jsem použila publikaci *Projektové vyučování pro první stupeň základní školy* Jany Coufalové, která uvádí historické kořeny projektové výuky, její vymezení, typologii, načež podrobně zkoumá jednotlivé přednosti a úskalí této metody. Samotná příprava projektu, včetně jeho fází, je vysvětlena na příkladu skutečných projektů. Nejobsáhlejší část knihy se zabývá ukázkou projektů pro první ročník základní školy s popisem realizace a výstupů.

Zároveň mi byla vodítkem kniha *Teorie a praxe projektové výuky* Jany Kratochvílové, kde se čtenář na počátku seznámí s proměnami vzdělávacího systému na přelomu tisíciletí, nato autorka definuje teorii projektové výuky. V teoretické části pro srovnání často uvádí pohledy na projektovou výuku od více autorů. Celou touto pasáží se neustále prolíná upozorňování na historii, současnost, rámcově vzdělávací program a výhody projektového vyučování. Postupně se publikace dostává k profesní přípravě studentů učitelství prvního

stupně k projektové výuce. Otištěny jsou příklady projektů pro první stupeň základní školy, které připravili vysokoškolští studenti.

Jedním ze zdrojů mé práce byla i publikace *Učíme v projektech* kolektivu autorek, týkající se aktivizace učitelů doposud nezařazujících projekty do své výuky. Je určena i učitelům hledajícím další inspiraci. V knize je nejprve charakterizován projekt, jeho historický vývoj, plánování projektů, jejich realizace a jednotlivé fáze, potom je vysvětlen pojem tematická výuka, která je projektu velmi podobná a často je s ním zaměňována. Také jsou diskutovány individuální vzdělávací projekty a jejich příklady jak na zahraničních, tak domácích školách. V závěru knihy jsou uvedeny příklady výuky v projektech pro první stupeň základní školy.

Informačním základem mi byla také publikace Josefa Valenty a kolektivu nazvaná *Pohledy: Projektová metoda ve škole a za školou*. Obsahem je historický kontext projektové metody, její formulace a typologie podle několika různých hledisek. Popsány jsou jednotlivé fáze projektu a úskalí i přednosti této metody. I zde jsou představeny jednotlivé projekty, které byly realizovány.

V neposlední řadě jsem pro vypracování teorie použila knihu *Obecná didaktika* Jarmily Skalkové, která se zabývá základními koncepcemi, s nimiž se v pedagogické praxi učitel setkává. Publikace je věnována didaktice, vzdělávání a učivu, rovněž i vyučovacímu procesu. Zde autorka hovoří o výukových metodách a organizačních formách vyučování. V kapitole pojednávající o projektovém vyučování, jež chápe jako organizační formu výuky, autorka uvádí stručný historický exkurz. Věnuje se jednotlivým fázím projektu a krátce popisuje reálný projekt, kde klade důraz na způsob jeho hodnocení.

Při vypracování své diplomové práce jsem využila mnoho dalších zdrojů, viz Seznam literatury a poznámky pod čarou v textu. Mezi důležité prameny je nutno zařadit i *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia* (RVP G), jehož jsem se držela při vypracování návrhu svého vlastního krátkodobého výukového projektu v geografii.

2 VÝCHODNÍ AFRIKA – VÝCHODOAFRICKÁ JEZERNÍ OBLAST

V kapitole Východní Afrika – východoafrická jezerní oblast představím fyzickou a socioekonomickou geografii tohoto regionu. Jelikož samotný popis fyzické a socioekonomické geografie oblasti by přesáhl rozsah diplomové práce, omezím se pouze na popis pro potřeby výukového projektu. Jedná se tedy o komplexní charakteristiku oblasti, která však není detailní. Zdůrazněna bude fyzická geografie jezer, jež jsou v mé diplomové práci středem zájmu.

Jednotlivé regionalizace Afriky se neshodují, a tak je pro diplomovou práci oblast východní Afriky vymezena pěti státy, a sice na základě fyzicko-geografického regionu východní Afrika, tak jak jej uvádějí Šindler – Baar, 1988 a Häufler, 1957. Pro potřeby diplomové práce je tak východní Afrika ohraničena Východoafrickou náhorní plošinou, která je výraznou fyzicko-geografickou jednotkou, na níž se rozkládá Keňa, Tanzanie, Uganda a zčásti Burundi a Rwanda¹.

2.1 Fyzicko-geografická charakteristika východoafrického regionu

V části věnované fyzicko-geografické charakteristice nejprve zmíním geologické a geomorfologické poměry a vývoj ve východní Africe. Poté se zaměřím na podnebí oblasti, následně na hydrografické poměry, kde budu hovořit o hlavních řekách a jezerech východoafrického regionu. Více prostoru zde bude poskytnuto fyzické geografii jezer, zejména těch největších, které se v oblasti nacházejí. Od otázky jezer se přesunu k pedogeografickým a biogeografickým poměrům a uvedu hlavní národní parky a přírodní rezervace.

2.1.1 Geologické a geomorfologické poměry a vývoj

Oblast východní Afriky, stejně jako téměř celý africký kontinent, je tvořena Africkým štítem, který je považován za zbytek prakontinentu Gondwana². Africký štít je utvářen krystalickými horninami převážně prahorního stáří (Balatka, 1970: 5;

¹ Mapa východoafrického regionu viz Přílohy (Obrázek 1).

² V prvohorách byla Afrika součástí jednotného kontinentu jižní polokoule Gondwany (Häufler, 1957: 38) a zaujímal její centrální část (Votrubec, 1973: 9). Gondwana byla pevninou, která spojovala jádra dnešní Jižní Ameriky, Afriky, Arabského poloostrova, Přední Indie, Austrálie a Antarktidy (Balatka, 1970: 5; Strahler – Strahler, 2003: 427; Střída, 1987: 8).

Šindler – Baar, 1988: 6; Strahler – Strahler, 2003: 428, 447; Střída, 1987: 8). Horniny Afrického štítu vystupují na povrch v oblasti rovníkové a jižní Afriky, nejvíce právě ve východní Africe, kde nenajdeme kryt mladších útvarů. Východoafrická oblast nebyla ovlivněna vrásněním (Balatka, 1970: 5; Häufler, 1957: 38). Africký kontinent leží na Africké tektonické desce, východní Afrika pak na subdesce Somálské³. Pro východní Afriku je charakteristické divergentní rozhraní mezi Africkou a Somálskou deskou, přičemž se tedy litosférické desky navzájem vzdalují, a nalezneme zde systém riftových údolí. Hovoříme o tzv. východoafrickém riftu, kde se jedná o iniciální štěpení kontinentu, nazývané intrakontinentální rift (Kraft – Mentlík, 2004: 89 – 90; Strahler – Strahler, 2003: 426, 436).

Africký kontinent se rozděluje na základě výškové polohy na Afriku Nízkou (na severu a západě kontinentu, kde se setkáme s nadmořskými výškami od 200 do 450, respektive 500 metrů) a Vysokou (na jihu a východě, kde jsou průměrné nadmořské výšky 1500 až 2000 metrů). Typickým rysem východoafrické oblasti jsou rozsáhlé roviny a náhorní plošiny (Balatka, 1970: 6; Häufler, 1957: 37; Šindler – Baar, 1988: 12 – 13; Votrubec, 1973: 13). Tektonicky rozlámaná východní Afrika, kde najdeme Východoafrickou náhorní plošinu, se řadí k Vysoké Africe, charakteristické vysokou průměrnou nadmořskou výškou a velkou vertikální členitostí reliéfu (Šindler – Baar, 1988: 12 – 13). Nejvyšší hora Afriky Kilimandžáro (5895 m) se nachází ve Východoafrické náhorní plošině, jejíž průměrná výška je 1500, respektive 1800 m (Šindler – Baar, 1988: 13; Votrubec, 1973: 13).

V průběhu paleozoika (prvohor) byla východoafrická oblast, stejně jako celá jižní polovina afrického kontinentu, vyzdvižena. Na přelomu karbonu a permu došlo k rozlámání Afrického štítu v důsledku silných zdvihů a vulkanismu (Šindler – Baar, 1988: 7). Intenzivní zdvih Afrického štítu poté zaznamenává východní Afrika zejména na přelomu eocénu (starších třetihor) a oligocénu; ten zapříčinil vytvoření

³ Podle teorie deskové tektoniky se litosféra dělí na různě veliké desky. Litosférické desky jsou složeny z oceánské i pevninské kůry. Tyto desky se pohybují, přičemž jejich pohyb je vyvolán konvekčním prouděním v astenosféře (Kraft – Mentlík, 2004: 83). Existují tři typy pohybů, se kterými se setkáme na hranici litosférických desek, a to rozhraní divergentní, konvergentní a transformní (Kraft – Mentlík, 2004: 86; Strahler – Strahler, 2003: 435).

východoafrické riftové soustavy – Východoafrický příkop a Středoafrický příkop a obnovení vulkanické činnosti (Strahler – Strahler, 2003: 468).

Ve třetihorách byl Africký štít rozlámán za doprovodu vulkanické činnosti. Nejvýznamnější tektonické procesy zasáhly právě východní okraj Afrického štítu. Na základě těchto pochodů vznikly rozsáhlé zlomové systémy, které podmínily vývoj východoafrických příkopových propadlin, jejichž vznik byl doprovázen sopečnými výbuchy a výlevy (Balatka, 1970: 6; Střída, 1987: 9). Vznikl pás zlomů táhnoucí se od Suezů a Mrtvého moře po ústí řeky Zambezi. Východoafrický systém zlomů začíná v Etiopii a rozděluje se na západní větev – v depresích leží Albertovo a Edwardovo jezero, jezero Kivu, Tanganika a Malawi – a na východní větev, kde se nachází Rudolfovo jezero a menší jezera. Obě větve se opět spojují. Podél východoafrického systému příkopů se vytvořily velké vulkány (Häufler, 1957: 40; Strahler – Strahler, 2003: 468 – 469; Střída, 1987: 9). Šířka příkopu na pevnině dosahuje 60 až 80 km. Systém východoafrických propadlin má své nejhlubší části zaplněny vodou, vznikla tak východoafrická jezera s výjimkou jezera Viktoriina (Votrubec, 1973: 12). Např. příkop v jezeře Tanganika dosahuje hloubky 697 m pod hladinou moře (Häufler, 1957: 40).

Dnešní podobu reliéfu tak získala oblast právě ve třetihorách. Zejména zdvihy Afrického štítu vytvořily základní rysy povrchu Afriky. Tektonicky živá oblast východní Afriky byla pod vlivem pohybů zemské kůry od mladších třetihor, ale i v období čtvrtohor až do geologické současnosti (Balatka, 1970: 6; Häufler, 1957: 39; Střída, 1987: 9). Dodnes se zde tektonická činnost projevuje zemětřeseními a sopečnou činností (Balatka, 1970: 6; Strahler – Strahler, 2003: 472; Votrubec, 1973: 372).

Mezi východoafrické vulkanické masivy, které vznikly v třetihorách a jež jsou rozloženy izolovaně při okrajích příkopové propadliny v oblasti velkých afrických jezer, patří Rugwe, Mlanje, vulkanická skupina Virunga severně od jezera Kivu. Mezi Edwardovým a Albertovým jezerem najdeme výjimku, nevulkanický masiv Ruwenzori. Dále se jedná o sopečnou plošinu Kenya. V této oblasti nalezneme rozsáhlé sopky, a to Mt. Elgon – 4321 m (8 km široký a 600 m hluboký kráter), Mt. Kenya – 5194 m, pokrytá několika ledovci, a Kilimandžáro. Vyhaslý vulkanický

masiv Kilimandžáro (60 km dlouhý a 40 km široký) je tvořen třemi vulkány: Uhuru/Kibo – 5895 m (jedná se o nejvyšší vrchol Afriky a jeho kráter je zaplněn ledem), Mawenzi – 5149 m a Shira – 4006 m (Balatka, 1970: 8; Fišer, 1967: 13; Strahler – Strahler, 2003: 469; Votrubec, 1973: 12). Západně od Kilimandžára leží činná sopka Meru – 4567 m. V severní části Tanzanie se nachází vysočina velkých kráterů Ngorongoro a plošina Serengeti (Fišer, 1967: 29; Střída, 1987: 192; Votrubec, 1973: 388). Jihovýchodně od Kilimandžára se rozkládá pohoří Usambara. Většinu Tanzanie včetně Masajské stepi zaujímá vnitřní plató (Votrubec, 1973: 389).

Oblast východní Afriky leží zejména na Východoafrické náhorní plošině (Východoafrické vysočině). Jde o vyzdviženou krystalickou kru složenou ze starých krystalických hornin, převážně z žul, která byla tektonicky porušena. Tektonické pohyby daly vzniknout třem systémům příkopových propadlin – západní, střední a východní (Balatka, 1970: 8). Ze tří systémů je nejvýraznější západní systém příkopových propadlin – Středoafriický příkop. Jeho hranice je vyznačena údolím Albertova Nilu, Albertovým jezerem, dále údolím řeky Semliki. Vysočiny Bunyoro a Toro jihovýchodně od Albertova jezera dosahují výšek až 1500 m, náhorní plošina Ankola ležící jižně od jezera Edwardova až 2000 m. Mezi jezerem Albertovým a Edwardovým je hrást' v podobě pohoří Ruwenzori (masiv se táhne nad příkopovou propadlinou). Hřeben Ruwenzori, jehož vrcholy jsou většinou v mracích, je předělem mezi západním podnebím rovníkovým a sušším východním. Toto pohoří je na nejvyšším vrcholu modelováno ledovci (Balatka, 1970: 8; Fišer, 1967: 4, 21; Votrubec, 1973: 385). Linie dále pokračuje Edwardovým jezerem a jezerem Kivu. Mezi nimi se nachází několik sopek, některé z nich jsou činné. Od jezera Kivu se povrch prudce zvedá a tvoří sopečný masiv Virunga, jehož nejvyšší vrchol Karisimbi je vysoký 4507 m, a jedná se tak o druhou nejvyšší africkou činnou sopku. Z příkopové propadliny se zdvihá devět sopečných kuželů (Fišer, 1967: 21, 32; Strahler – Strahler, 2003: 443 – 444, 468; Votrubec, 1973: 384, 401 – 403). Dále linie pokračuje přes řeku Rusizi do jezera Tanganika. Oblast mezi jezerem Edwardovým a jezerem Malawi je považována za jednu z nejvíce seizmicky a vulkanicky aktivních oblastí afrického kontinentu (Balatka, 1970: 8).

Střední systém příkopových propadlin navazuje na Etiopský příkop. Hranice tohoto systému – Východoafrického příkopu – prochází Rudolfovým jezerem, Riftovým údolím (tektonickým příkopem Rift Valley, který je od 50 do 80 km široký. Tento příkop je součástí systému Velké příkopové propadliny), kde nalezneme jezera Baringo, Naivasha a Natron, pokračuje jezerem Malawi a údolím řeky Shire. V Riftovém údolí se rozkládá oblast rozsáhlých kráterů. Největším z nich je Ngorongoro dosahující výšky 3188 m (Balatka, 1970: 8; Strahler – Strahler, 2003: 468). Východní systém, který je třetí větví, o které se ne všichni autoři zmiňují, kopíruje zlomové svahy při pobřeží s Indickým oceánem. Až 70 km široká pobřežní nížina přechází směrem do vnitrozemí stupňovitě do rozsáhlé náhorní plošiny, jejíž výška činí 1000 až 1500 m (Balatka, 1970: 8; Fišer, 1967: 29).

Východoafrická náhorní plošina je označována za střechu Afriky, neboť řeky, které zde pramení, tečou do Indického a Atlantského oceánu a do Středozemního moře (Balatka, 1970: 8).

Výrazným celkem ve východní Africe je Jezerní plošina neboli pánev Viktoriina jezera. Jedná se o mělkou sníženinu, která se vytvořila uprostřed Východoafrické plošiny. V Jezerní plošině se rozkládají zejména jezera Kyoga a Viktoriino a nalezneme ji v severní části západního systému příkopových propadlin. Pánev zahrnuje většinu Ugandy a částečně zasahuje i do Keni a Tanzanie (Balatka, 1970: 8; Střída, 1987: 10; Votrubec, 1973: 376, 408 – 409).

2.1.2 Klimatické poměry

Východní Afrika se rozprostírá mezi 12° jižní šířky a 5° severní šířky, a je tedy rozdělena rovníkem. Region má díky zeměpisné poloze podnebí z velké části rovníkové, přičemž je zmírněno vlivem nadmořské výšky a velkých jezer. Klimaticky patří do teplého tropického pásu (Strahler – Strahler, 2003: 232 – 233; Šindler – Baar, 1988: 203; Votrubec, 1973: 372, 376). Oblast východní Afriky je ovlivňována tropickou cirkulací vzduchu a nepravidelnými monzunami vanoucími od Indického oceánu. Část blíže středu kontinentu je řazena do rovníkové klimatické oblasti, která je charakteristická vlhkým podnebím s poměrně stálou roční teplotou pohybující se mezi 25 a 28°C a velkým úhrnem srážek v rozmezí 1500 až 2000

mm za rok. V horách klesají teploty i pod 10°C a denní amplituda zde dosahuje až 17°C. (Häufler, 1957: 44; Strahler – Strahler, 2003: 104 – 107; Votrubec, 1973: 28 – 29, 377 – 378).

Ve východní Africe je nutno počítat s výraznými sezonními vlivy. Panují tu značné rozdíly mezi obdobím sucha a dešťů (únor – květen a říjen – prosinec); největší deště nastávají tehdy, když přes oblast přechází ITCZ – tropická zóna konvergence (Strahler – Strahler, 2003: 162, 166; Votrubec, 1973: 378 – 379). V oblasti se setkáme s dvěma obdobími dešťů, avšak na jihu Tanzanie již jen s jedním. Směrem na sever a na jih od rovníku ubývá srážek a období dešťů se zkracuje (Häufler, 1957: 50; Šindler – Baar, 1988: 14 – 15).

Ve východní Africe dochází k narušení zonálnosti rozložení srážek, více prší na návětrných svazích. Celkově spadne více srážek v Burundi, Rwandě a Ugandě než v Tanzanii a Keni (Häufler, 1957: 49; Strahler – Strahler, 2003: 218 – 219). Co se týče sněhových srážek, vyskytují se na nejvyšších horách Východoafrické náhorní plošiny, kterými jsou Kilimandžáro, Mt. Kenya a Ruwenzori, jejichž vrcholky mají sněhovou pokrývku: například sněžná čára Kilimandžára je ve výšce 4800 až 5200 m, sněžná čára Ruwenzori a Mt. Kenyi ve výšce 4400 m (Balatka, 1970: 10; Šindler – Baar, 1988: 15). V souvislosti s globálními změnami klimatu, se zvyšováním teploty vzduchu a snižováním úhrnu srážek od roku 1880 mizí ledovce ve východní Africe (UNEP, 2010: 162, 164). Ledovec na Kilimandžáru se dle satelitních snímků z let 1976 a 2006 viditelně zmenšuje. Jeho rozloha se snížila od počátku dvacátého století až o 80 % (UNEP, 2010: 162). Ledovce na vrcholcích pohoří Ruwenzori, jak vyplývá ze srovnání satelitních snímků z let 1987 a 2005, také mizí, ubyly za tuto dobu o téměř 50 %. Pokud bude tento negativní trend pokračovat, pak ledovec dle odhadů zmizí v následujících dvaceti letech (UNEP, 2010: 164).

Klimatická oblast, do které patří Uganda, Rwanda a Burundi, severozápad Tanzanie a jihozápad Keni, patří do rovníkového pásma (rovnoměrný roční průběh teplot, dvě období dešťů, od 750 do 1200 mm srážek za rok, přičemž nejvíce srážek spadne na návětrné svahy hor; na návětrné svahy pohoří Virunga naprší až 2000 mm). Podnebí je rovníkové, v nižších nadmořských výškách horké a vlhké, ve

vyšších polohách chladnější. Průměrné měsíční teploty celé této oblasti dosahují 20 až 25°C. Teploty se liší jak směrem na západ, tak na východ, totéž platí o jihu a severu oblasti. Severní polovina Keni patří do pásma súdánského podnebí (období sucha je v zimě, vyskytuje se zde méně srážek a pouze jedno období dešťů). Východní pobřeží spadá do oblasti monzunů jižní polokoule a dělí se na sušší kontinentální a vlhčí oceánskou část (Fišer, 1967: 4, 13, 21, 29; Häufler, 1957: 50 – 53; Strahler – Strahler, 2003: 226 – 227; Střída, 1987: 35, 87, 193).

Dno příkopových propadlin leží ve srážkovém stínu, a má tudíž málo srážek. Nejnižší srážky jsou v nížině kolem Albertova jezera, a to 500 až 700 mm (Fišer, 1967: 32; Votrubec, 1973: 380, 403). Největší úhrny srážek jsou zaznamenávány na březích Viktoriina jezera, na jeho ostrovech a na svazích hor. V blízkosti Viktoriina jezera prší každý měsíc. Maxima nastávají v dubnu a prosinci, přičemž teploty se pohybují mezi 25 a 28°C a zároveň je zde velká vlhkost vzduchu (Votrubec, 1973: 380).

2.1.3 Hydrografické poměry

Řeky ve východní Africe mají rovníkový říční režim, charakteristický dešťovým napájením s maximem v období dešťů (výjimku tvoří řeky pramenící nad sněžnou čarou ve Východoafrické náhorní plošině, jež získávají vodu z tajícího sněhu), či říční režim súdánský, rovněž s dešťovým napájením a maximem koncem léta. Vodnost těchto řek kolísá a jejich minima jsou na přelomu zimy a jara (Balatka, 1970: 11; Häufler, 1957: 56; Šindler – Baar, 1988: 16 – 17).

Řeky ve východní, stejně tak jako v celé Africe, se vyznačují nevyrovnanou spádovou křivkou, což omezuje jejich splavnost (Šindler – Baar, 1988: 15 – 16). Příčinou toho je stupňovitý charakter reliéfu, díky němuž se na řekách vyskytují četné vodopády a peřeje. Kontinentální rozvodí Afriky najdeme právě ve východní Africe (Šindler – Baar, 1988: 16). V oblasti východní Afriky pramení řeky, které ústí jak do Atlantského, tak do Indického oceánu, dále do Středozemního moře a část území je bez odtoku (Häufler, 1957: 56; Votrubec, 1973: 376).

V oblasti východní Afriky pramení řeka Nil (6671 km), ústící rozsáhlou deltou do Středozemního moře. V horním toku Nilu narazíme na vodopády a peřeje (Balatka, 1970: 11; Střída, 1987: 10; Šindler – Baar, 1988: 17 – 18). Pramenným tokem Nilu je řeka Kagera, která odvodňuje část jezerní plošiny ve Východoafrické náhorní plošině (Balatka, 1970: 11; Häufler, 1957: 57; Střída, 1987: 10). Kagera teče do Viktoriina jezera a vytéká z něj jako Viktoriin Nil. Poté protéká jezerem Kyoga, odtud míří přes 36 metrů vysoké Murchisonovy vodopády do Albertova jezera a vytéká z něj jako Albertův Nil (Häufler, 1957: 57; Votrubec, 1973: 14 – 15). Další výraznou řekou v oblasti je Rusizi, která vytéká z jezera Kivu a vlévá se do jezera Tanganika. Důležitým tokem je i řeka Semliki, jež spojuje Albertovo a Edwardovo jezero. Na rozdíl od Rwandy má Keňa a Tanzanie řídkou říční síť, na severu Keni se dokonce setkáme s řekami, které existují jen v době dešťů. Významnými řekami v Keni jsou Tana a Galana, ústící do Indického oceánu, a řeky Nzoia, Yala a Kuja, vlévající se do Viktoriina jezera (Fišer, 1967: 13, 21, 32). V Tanzanii patří k významným vodním tokům řeky Rufiji, Ruvuma, Pangani a Malagarasi, která je největším přítokem jezera Tanganika (Fišer, 1967: 29; Střída, 1987: 193; Votrubec, 1973: 390).

Na řekách východní Afriky se sice nacházejí vodní přehrady, příkladem je přehrada hydroelektrárny Owen Falls vybudovaná v roce 1954 v blízkosti města Jinja, která reguluje odtok Viktoriina Nilu, vytékajícího z Viktoriina jezera, jejich význam však není tak velký jako u nádrží v jiných částech Afriky (UNEP, 2010: 21).

2.1.3.1 Východoafrická jezera⁴

Jezera⁵ ve východní Africe patří do kategorie teplých, tropických jezer. Pro jezera vyskytující se v tropickém pásu je charakteristické, že jejich voda má vysokou teplotu na hladině, směrem do hloubky se snižuje, zároveň však neklesá

⁴ Seznam východoafrických jezer s jejich hlavními charakteristikami viz Přílohy (Tabulka 1); mapa východoafrických jezer viz Přílohy (Obrázek 2) a detailnější mapa jezerní oblasti viz Přílohy (Obrázek 3).

⁵ Pod pojmem jezero se rozumí přirozená sníženina na zemském povrchu, která je zcela či částečně vyplněna vodou. Jedná se o celek jezerní pánve a v ní obsažené vody (Kříž, 1982: 98; Strahler – Strahler, 2003: 529; Vitásek, 1976: 319).

pod 4°C. Většina z nich má pravé (přímé) teplotní rozvrstvení (Chábera, 1999: 122; Kříž, 1982: 99; Vitásek, 1956: 335 – 336).

Východoafrická jezera patří dle geneze k jezerům tektonického původu⁶, leží v oblasti systému východoafrických tektonických zlomů. Právě geneze určuje jejich protáhlý tvar (mají silně protaženou delší osu), který koresponduje se směrem zlomů, vysoké a příkré břehy, jejich rozlehlost a velkou hloubku. Dna tektonicky vzniklých jezer sahají většinou velmi hluboko, a to i pod úroveň hladiny světového oceánu; jedná se tak o kryptodepresivní jezera (Chábera, 1999: 113, 117 - 118; Vitásek, 1976: 319 – 320).

V této oblasti se nachází kryptodepresivní jezera Tanganika a Malawi, dále Kivu, Turkana, Kyoga, Edwardovo a Albertovo jezero a další menší jezera. Hlavně však zde leží Viktoriino jezero (Ukerewe), největší jezero v Africe a třetí největší na světě po Hořejším jezeru a Kaspickém moři, respektive druhé největší sladkovodní jezero světa (Balatka, 1970: 11 – 12; UNEP, 2010: 19; Votrubec, 1973: 20 - 21).

Většina jezer ve východní Africe se rozkládá v příkopech, jen Viktoriino jezero je výjimkou, jelikož nevzniklo v příkopu, ale ve sníženině mezi dvěma příkopovými liniemi, a to zahrazením lávovým proudem (Häufler, 1957: 62; Kříž, 1982: 103).

Viktoriino jezero⁷ leží v nadmořské výšce 1134 m a svou současnou rozlohou 68 800 km² je pouze zbytkem rozsáhlejší vodní plochy. Objem vody v jezeře činí 2700 km³ a největší naměřená hloubka dosahuje hodnoty 84 m. Má velmi členité pobřeží s množstvím zálivů (Speke, Kavirondo, Mwanza, Emin Pasha) a poloostrovů a nachází se v něm četné ostrovy, největším z nich je ostrov

⁶ Dle původu jsou jezera dělena do dvou základních kategorií. Jedná se o jezera endogenního původu a jezera exogenního původu. Jezera endogenního původu, vzniklá tektonickou či vulkanickou činností, se často nacházejí v oblastech riftů a vyplňují tak tektonické deprese. Příkladem jsou právě východoafrická jezera, a to Tanganika a Malawi (Kraft – Mentlík, 2004: 147). Kromě jezer tohoto typu se vyskytují i jezera, která se vytvořila procesy spojenými s vulkanickou činností. Příkladem jsou jezera vzniklá po zahrazení lávovým proudem (Kraft – Mentlík, 2004: 147).

⁷ Viktoriino jezero bylo na počátku 90. let napadeno vodním hyacintem, který narušil jak rybolov, tak dopravu. Proto byla přijata různá opatření, včetně manuálního odstranění této invazivní rostliny a zavedení přirozených hmyzích predátorů. Zamoření se tak dle satelitních snímků již v roce 2001 viditelně snížilo (UNEP, 2006: 29 – 31). Avšak od roku 2006, respektive 2007 dochází k jeho návratu (UNEP, 2010: 84).

Ukerewe, dále Buwuma, Bugala, Ukora, Komem Maisome, Rubondo, který je národním parkem a další ostrovy (Balatka, 1970: 12; Chábera, 1999: 131; Votrubec, 1973: 21)⁸. Na severu bylo zahrazeno lávovým proudem. Největší řekou, která do jezera přitéká, je řeka Kagera, z něho pak vytéká Viktoriin Nil, který následně protéká reliktním jezerem Kyoga, jehož plocha dosahuje 1720 km² (Balatka, 1970: 12; Votrubec, 1973: 21)⁹.

Jezero Tanganika¹⁰, jehož plocha činí 32 000 km², je po jezeru Bajkal druhé nejhlubší na světě, poněvadž leží v úzkém tektonickém příkopu s hloubkou 1471 m. Rozkládá se v nadmořské výšce 773 m a jeho dno se nalézá 697 m pod hladinou moře – jedná se tak o kryptodepresi (Balatka, 1970: 12; UNEP, 2010: 19; Votrubec, 1973: 21)¹¹. Z jezera Tanganika vytéká řeka Lukuga, ale nebylo tomu tak vždy. Ještě v devatenáctém století z něho řeka nevytékala a hovořilo se o něm jako o bezodtokém¹² (Chábera, 1999: 118; Vitásek, 1956: 333).

Dalším jezerem, které částečně zasahuje do vymezené oblasti, je Malawi (Njasa). Plocha jeho hladiny zaujímá 26 500 km² a je taktéž kryptodepresí, z níž vytéká řeka Shire. Objem vody v jezeře činí 8400 km³. Jezero Malawi je ze všech stran obklopené příkrými svahy (Balatka, 1970: 12; Votrubec, 1973: 21)¹³.

⁸ Lake Victoria, dostupné na: <http://wldb.ilec.or.jp/>, 29. 3. 2013.

Mapa Viktoriina jezera, dostupné na:

<https://maps.google.cz/maps?q=Viktoriino+jezero&hl=cs&ll=-1.043643,33.365479&spn=3.261963,5.064697&sll=49.5223,13.117812&sspn=1.059053,2.532349&oq=vikto&brcurrent=5,0,0&geocode=FV557P8dOT3zAQ&hnear=Viktoriino+jezero&t=m&z=7>, 7. 4. 2013.

⁹ Lake Kyoga, dostupné na: <http://wldb.ilec.or.jp/>, 29. 3. 2013.

¹⁰ Jezero Tanganika v průběhu minulého století zvýšilo svoji teplotu (jedná se o reakci na globální změny klimatu – snižování srážek a zvyšování teploty vzduchu), v důsledku toho má nižší produktivitu, což bude mít postupem času vliv na miliony lidí, protože ti z něho získávají 25 – 40 % živočišných bílkovin (UNEP, 2010: 163).

¹¹ Lake Tanganika, dostupné na: <http://wldb.ilec.or.jp/>, 29. 3. 2013.

¹² Na základě hydrologie jezer, dle přítokových a odtokových poměrů, můžeme jezera rozčlenit na dva základní typy, a to odtoková a bezodtoká. V odtokových jezerech pokryje získaná zásoba vody ztrátu způsobenou výparem a navíc vzniká nadbytek vody, který přes nejnižší místo jezerní hráze odtéká (Chábera, 1999: 118).

¹³ Lake Malawi, dostupné na: <http://wldb.ilec.or.jp/>, 29. 3. 2013.

Ve Východoafrické náhorní plošině nalezneme i další jezera. V jejím západním příkopu je to např. Kivu, které leží v nadmořské výšce 1460 m, jeho hloubka dosahuje 480 m a jeho plocha 2220 km² (Votrubec, 1973: 21)¹⁴.

Na severu v západní příkopové propadlině vznikla jezera Albertovo a Edwardovo. Na severu ve středním systému příkopových propadlin se nachází jezero Rudolfovo (Turkana), které vysychá, jeho současná plocha je 6750 km² a hloubka 109 m. Jde o slané¹⁵ bezodtoké jezero (původně bylo odvodňováno do Nilu) a zároveň o největší jezero na světě vyskytující se v poušti (Fišer, 1967: 13; UNEP, 2010: 55)¹⁶.

Dále ve vymezené oblasti leží jezera Rukwa, Natron, Eyasi a Manyara v Tanzanii, Magadi, Nakuru, Naivasha, Baringo, Bogoria a Elmenteita v Keni, George, Kwania a Salisbury v Ugandě a ve Rwandě jezero Ihema. V oblasti se nachází spousta dalších menších jezer (Balatka, 1970: 12; Fišer, 1967: 29; Votrubec, 1973: 22, 390)¹⁷.

Některá jezera ve Východoafrické příkopové propadlině jsou bezodtoká (Balatka, 1970: 11). V Africe je bez odtoku až 1/3 plochy. Ve východní Africe najdeme bezodtoká jezera zejména ve Středoafrickém příkopě východně od velkých jezer (Häufler, 1957: 56, 62).

Význam jezer¹⁸ spočívá v tom, že příznivě ovlivňují klimatické poměry ve svém okolí. Jedná se zejména o snižování výkyvů teplot a zvyšování vlhkosti

¹⁴ Lake Kivu, dostupné na: <http://wldb.ilec.or.jp/>, 29. 3. 2013.

¹⁵ Společné všem jezerům je to, že každé má určitý obsah rozpuštěných solí ve vodě (Kříž, 1982: 100). Rozdíl je mezi jezery odtokovými a bezodtokými. Odtoková nemají obsah solí větší než 0,03 %, a jedná se tak o jezera se sladkou vodou. Další kategorii tvoří jezera slabě slaná s obsahem solí v rozmezí 0,03 až 2,47 % a nad touto hranicí již hovoříme o jezerech se slanou vodou (Chábera, 1999: 124; Vitásek, 1976: 329). Slanost vody bezodtokých jezer se postupně zvyšuje, jelikož k úbytku vody dochází jen výparem (Kříž, 1982: 100; Vitásek, 1976: 329).

¹⁶ Lake Turkana, dostupné na: <http://wldb.ilec.or.jp/>, 29. 3. 2013.

¹⁷ Lakes, dostupné na: <http://wldb.ilec.or.jp/>, 29. 3. 2013.

¹⁸ Velký význam mají jezera jako životní prostředí pro rostlinstvo a živočišstvo. Jedním z účelů, ke kterým slouží, je například rybářství. Jezero jako celek lákalo k osídlování po celou historii. Výsledek vidíme dnes, kdy jsou břehy jezer zpravidla pokryty lidskými sídly a se zvětšující se vzdáleností od jezera hustota obyvatelstva ubývá (Vitásek, 1956: 351).

Vliv jezera na klima je jedním důvodem, proč jsou na březích jezer budována města. Druhým důvodem je možnost získávat vodu a využít jezera jednak jako dopravní cestu a jednak pro další zdroje, které lze z jezera čerpat (Kříž, 1982: 103). Ačkoliv nelze u jezer cíleně regulovat odtok, fungují jako regulátory průtoku vodních toků, které z nich vytékají. Postupně jsou však

vzduchu (Kříž, 1982: 103; Vitásek, 1956: 350). O ovlivňování klimatu lze hovořit pouze u plošně rozlehlých jezer a v oblastech s rozsáhlými jezerními systémy. U východoafrických jezer lze pozorovat zejména zvýšení vlhkosti vzduchu (Vitásek, 1956: 350).

Jezera vysychají¹⁹. Důkazem toho jsou satelitní fotografie jezer Nakuru a Eyasi v Keni ze 70. let a z roku 2009 (UNEP, 2010: 8 – 9). Příkladem tohoto jevu je i jezero Baringo v Keni. Totéž se týká i největšího afrického jezera – ze satelitních snímků vyplývá, že hladina vody ve Viktoriině jezeře klesá a aktuální stav vody je nejnižší od roku 1961. Důvodem toho mohou být globální změny klimatu, poněvadž se zvýšila teplota vzduchu a od roku 1880 jsou zaznamenávány nižší úhrny srážek (UNEP, 2006: 18)²⁰.

2.1.4 Pedogeografické poměry

Ve východní Africe jsou na zarovnaných površích červené lateritové půdy (Šindler – Baar, 1988: 20; Votrubec, 1973: 380). Bohatší půdy sopečného původu nalezneme převážně v Keni, naopak v Tanzanii jsou málo úrodné půdy většinou

jezera začleňována do vodohospodářských soustav na vodních tocích, což umožňuje řízení odtoku. Jsou upravována i jinak, například zvyšováním původních přirozených hrází pro potřeby člověka (Kříž, 1982: 104).

¹⁹ Přirozené vodní nádrže stojaté vody na pevnině – jezera – jsou z hlediska geologického času pouze krátkodobými jevy (Kraft – Mentlík, 2004: 146). Avšak nalezneme mezi nimi i výjimky, jejichž historie se může datovat až do třetihor. Jsou jimi právě východoafrická jezera – jejich stáří je odhadováno na 3 až 5 milionů let (Kraft – Mentlík, 2004: 146). Jezera jsou považována za netrvalé formy zemského povrchu, které poměrně brzy zanikají. V období čtvrtohor některá zanikla úplně a ta současná se zmenšila. Průtočná jezera zanikají například působením vodních toků, jež přinášejí materiál, který se ukládá při jejich ústí a postupně jimi zaplňuje celé jezero (Chábera, 1999: 127; Vitásek, 1956: 348). V mělkých jezerech se na zániku podílí vodní rostliny, které se posouvají směrem do jezera, a jejich odumřelé zbytky mohou postupně měnit jezero v bažinu. Častým důvodem zmenšování jezer jsou v současnosti nepříznivé zásahy člověka (Chábera, 1999: 127 – 128; Kříž, 1982: 99).

Zánik jezer je způsobován zejména zaplňováním sedimenty. Dle teoretického modelu jezerní sedimentace nelze zanesení zabránit ani tektonickými poklesy. Všechna jezera jsou tak postupně zanášena sedimenty (Kraft – Mentlík, 2004: 146 – 147). Jejich zanikání je dáno tím, že jezera kvůli své malé rozloze reagují na jakékoliv změny, ať klimatické, či okolního georeliéfu, velmi citlivě (Kraft – Mentlík, 2004: 147).

Výhodou tektonických jezer je to, že na změny klimatu reagují méně a mají hladinu stálejší než jezera mělká, a to například jezera hrazená. Největší proměnlivost stavu jezerní hladiny mají jezera bezodtoká (Vitásek, 1956: 333).

²⁰ Poster of *Africa's Lakes. Atlas of Our Changing Environment*, dostupné na: http://na.unep.net/atlas/africaLakes/downloads/posters/World_Water_Week_Poster.pdf, 27. 1. 2013.

písčité (Votrubec, 1973: 380 – 381). Půdy Ugandy jsou většinou červené lateritové, na vulkanických pokryvech se vyskytují šedohnědé či hnědé tropické půdy a v méně odvodňovaných nižších polohách tropické černoze (Fišer, 1967: 32; Votrubec, 1973: 403).

Charakteristické pro východoafrickou oblast savan jsou červenohnědé půdy, které mají jen tenký humusový horizont, ale mocný iluviální horizont, jenž má červenohnědou barvu od kysličníku železa (Balatka, 1970: 8). V travnatých savanách podrovníkové oblasti nalezneme půdy červené, pro ně jsou typické lateritové horizonty (Balatka, 1970: 9).

V savanách přecházejí půdy od lateritových a červenohnědých až k černým a černozezemním půdám v sušších oblastech. Obdělávaná půda trpí ve východní Africe půdní erozí, která je způsobována prudkými dešti (Häufner, 1957: 63; Votrubec, 1973: 38). Ve východní Africe existuje mnoho půdních typů a řádů, zejména oblast východně od Viktoriina jezera je co do typů půd velice pestrá. Dle klasifikace půdních typů FAO²¹ se vyskytují ve východní Africe v semiaridních tropech vertisoly (tento typ nalezneme většinou pod savanou), dále ferralsoly, a to zvláště v Ugandě, nitosoly, acrisoly především na východě Tanzanie a v Keni a luvissoly. Jiné zdroje do oblasti východní Afriky řadí následující půdní řády: ultisoly, oxisoly, aridisoly (Strahler – Strahler, 2003: 378 – 379)²².

2.1.5 Biogeografické poměry

2.1.5.1 Rostlinstvo

Rostlinstvo východní Afriky řadíme k paleotropické oblasti dále pak do indoafriické podoblasti, respektive do podoblasti východoafrických vysočin, přičemž významná je v této oblasti existence tzv. afroalpínské květeny velehor (Šindler – Baar, 1988: 21 – 22). Co se týče rostlinstva, v oblasti východní Afriky nalezneme věčně zelené lesy (respektive tropické deštné lesy na západě regionu) až travnaté savany (Strahler – Strahler, 2003: 336 – 338; Šindler – Baar, 1988: 24). Na severu

²¹ FAO – Organizace OSN pro výživu a zemědělství.

²² Soils, dostupné na: <http://www.fao.org/nr/land/soils/maps/en/>, 2. 3. 2013.

Keni se setkáme se savanovými polopouštěmi a křovinatými pouštěmi (Fišer, 1967: 13).

Ve východní Africe ve vysokých horách je porušena pravidelnost v rozložení rostlinných formací. Na svazích hor je rostlinstvo uspořádáno do výškových pásem. Na náhorních plošinách ve vyšších nadmořských výškách vznikly horské stepi a vrcholky Mt. Kenyi, Ruwenzori a Kilimandžára jsou pokryty ledem. Typické savany obklopují tropické vždyzelené deštné lesy (Balatka, 1970: 12; Fišer, 1967: 32 – 33; Votrubec, 1973: 32, 380, 403). Savany se vyznačují travnatými rovinami s menšími lesíky a jednotlivými stromy. Dle srážkových poměrů můžeme savany rozlišit na tři typy – polopouštní, křovinaté a travnaté. Ve východní Africe jsou zastoupeny dva typy savan. Křovinatá, suchá savana je charakteristická travním porostem do 1 m, mezi stromy mají zastoupení xerofyty a mezofytní druhy, jako je akácie, vějířovitá palma a baobab. Vlhká travnatá savana má trávy dosahující 2 až 3 m (tzv. sloní trávy). Nalezneme zde komplexy savanových a křovinatých lesů (Balatka, 1970: 13; UNEP, 2010: 26; Votrubec, 1973: 380).

Východoafrická vegetace je ovlivněna množstvím srážek; tam, kde více prší, přechází savana v lesnatou, s výskytem tzv. sloní trávy (Votrubec, 1973: 380 – 381). Savany ve východní Africe obklopují ostrovy horských stepí a lesů. Ostrovy světlých lesů, které narušují zonálnost travnatých formací, jsou řidší a nižší než deštný tropický prales. Typickým stromem savan je baobab, v sušších oblastech akácie. Podél řek se v oblasti východní Afriky setkáme s galeriovými lesy (Häufler, 1957: 65; Strahler – Strahler, 2003: 345; Votrubec, 1973: 32 – 33). V Tanzanii se rozkládá Masajská step, jediná suchá oblast při rovníku na světě (Votrubec, 1973: 380). Ve vnitrozemí Tanzanie a Ugandy můžeme narazit na bažiny či slané pustiny. V bažinách na březích jezera Kyoga se vyskytuje rákos a papyrus (Fišer, 1967: 30, 32; UNEP, 2010: 22; Votrubec, 1973: 395).

2.1.5.2 Živočišstvo

Fauna východní Afriky je řazena do etiopské zoogeografické oblasti a dále do východní podoblasti, pro niž je příznačná zvířena savan (Šindler – Baar, 1988: 26 – 27; Votrubec, 1973: 43). Oblast je členěna na 3 podoblasti: západoafrickou,

východoafrickou a jihoafrickou. Pro celou etiopskou oblast jsou charakterističtí kopytníci, šelmy, pštrosi a opice (Balatka, 1970: 13). Východoafrická podoblast je územím savan, zasahuje do Etiopské vysočiny a Východoafrické náhorní plošiny. Typickou pro tuto oblast je zvířena savan, s velkým zastoupením býložravců, jako je žirafa, zebra, antilopa, buvol, slon, hroch, nosorožec, a šelem, jejichž představitelé jsou zejména lev, leopard, šakal a hyena. Dále zde žijí opice – šimpanz a pavián (gorila ve Rwandě), hadi, ještěrky a krokodýli, chameleóni, pštrosi a vodní ptactvo, např. volavka; v jezerech a řekách je bohatství ryb (Fišer, 1967: 4, 12, 21, 33).

Četné zástupce zde má i hmyz, především termity, moskyti, kobylky a sarančata, jež dokáží zničit veškerou úrodu, moucha tse-tse, šířící spavou nemoc je limitujícím faktorem živočišné výroby (je rozšířena až na 60 % území Tanzanie, 30 % Ugandy a 10 % Keni), a komáři rodu Anopheles, kteří přenášejí malárii a žlutou zimnici (Balatka, 1970: 13; Häufler, 1957: 67 – 68; Votrubec, 1973: 44 – 45; 381).

2.1.6 Ochrana přírody

Ve východní Africe byla zvířena částečně vyhubena a její zbytky se soustřeďují v přírodních rezervacích a národních parcích s velkým bohatstvím divoké zvěře. Příkladem je rezervace Serengeti v Tanzanii, přičemž plošina Serengeti je jednou z nejbohatších oblastí vysoké zvěře, jako jsou zebry a žirafy (Häufler, 1957: 67), Nairobský národní park v Keni, v Ugandě Elizabeth NP u Edwardova jezera, Murchison Falls NP u Viktoriina Nilu a na severovýchodě Ugandy Kidepo Valley NP (Fišer, 1967: 4, 12, 21, 33; Votrubec, 1973: 369; 382).

Mezi nejvýznamnější národní parky oblasti, které chrání nejen zvířectvo, ale také původní ráz krajiny, a to jak povrch, tak i vegetaci, patří Serengeti (zvěří nejbohatší NP světa, travnatá savana táhnoucí se východně od Viktoriina jezera ke kráteru Ngorongoro), Lake Manyara, NP Mikumi, Kilimandžáro (svahy nejvyšší africké hory zahrnují všechny vegetační pásy) a Ngorongoro (vyhaslý kráter) v Tanzanii; v Ugandě Murchison Falls (u vodopádů na Viktoriině Nilu) a Queen Elizabeth (přiléhá k NP Kivu v Demokratické republice Kongo), Kagera a Volcanoes ve Rwandě. Dále Nairobi NP (na jižním okraji hlavního města), Aberdare, Tsavo a

Mt. Kenya (zahrnuje i vrchol hory a její ledovce), Nakuru (sodné jezero) v Keni. Můžeme jmenovat i další významné přírodní rezervace – Selous v Tanzanii, Marsabit, Samburu a Masajskou rezervaci Mara v Keni aj. (Balatka, 1970: 14, Votrubec, 1973: 53 – 56)²³.

2.2 Socioekonomická charakteristika východoafrického regionu

V části Socioekonomická charakteristika východoafrického regionu nejprve stručně nastíním historii východní Afriky, zejména koloniální minulost regionu a shrnu základní charakteristiky států východní Afriky²⁴, jako jsou: počet obyvatel, rozloha státu, úřední jazyk a další. Poté se budu věnovat obyvatelstvu zájmového regionu a základním demografickým poměrům. Budu se zabývat etniky, jazyky a náboženstvím východní Afriky, dále regionální porodností, úmrtností, populačním růstem a věkovou strukturou, rozmístěním obyvatelstva, hustotou zalidnění a urbanizací. Zmíním také zdraví v regionu, s přiblížením problematiky nakažení virem HIV a podvýživy, vzdělání a gramotnost v jednotlivých státech. Dále porovnáám zaměstnanost obyvatelstva v jednotlivých sektorech hospodářství s podílem těchto sektorů na tvorbě HDP a popíši ekonomické poměry východoafrického regionu. Uvedu plodiny, které se ve východní Africe pěstují pro domácí potřebu i export, a rovněž nerostné suroviny, které se ve východní Africe nacházejí. Stranou nezůstane průmysl, ani zahraniční obchod východní Afriky a samozřejmě cestovní ruch, který se nemalou měrou podílí na příjmech státních rozpočtů východoafrických zemí a dalším socioekonomickým charakteristikám zájmového regionu.

2.2.1 Historie

Do nedávné historie východní Afriky zasahovaly evropské země, které si toto území rozdělily na Berlínské konferenci probíhající v letech 1884 až 1885. Oblast východní Afriky byla kolonizována Velkou Británií a Německem, jehož kolonie si po

²³ Africké národní parky a rezervace, dostupné na: <http://www.saveafricananimals.org/parky-a-rezervace>, 28. 3. 2013.

²⁴ Mezi státy východní Afriky je pro potřeby diplomové práce řazeno pět států, které leží u největších afrických jezer. Jedná se o Burundi, Keňu, Rwandu, Tanzanii a Ugandu.

konci první světové války rozdělila Velká Británie a Belgie (Cole – De Blij, 2007: 80 – 87; Šindler – Baar, 1988: 209, 262)²⁵.

2.2.2 Základní charakteristiky států regionu

Stát Burundi je vnitrozemským státem ve východní Africe, jeho hlavním městem je Bujumbura. Rozloha Burundi je 27 830 km², z toho 2 150 km² připadá na vodní plochu. Na území státu žije 10,9 milionů obyvatel. Hustota zalidnění v Burundi je 379,3 obyvatel na km² (v roce 1962 byla hustota 119 obyvatel na km²). Úředním jazykem je zde kirundština a francouzština, významným jazykem je také svahilština. Burundi sousedí na severu s Rwandou, na jihu a východě s Tanzanií a na západě s Demokratickou republikou Kongo, jihozápadní hranici tvoří jezero Tanganika (Střída, 1987: 35; Šindler – Baar, 1988: 268)²⁶.

Keňa je východoafrickým přímořským státem, jehož hlavním městem je Nairobi. Rozloha státu je 580 367 km² (vodní plocha činí 11 227 km²), na nichž žije 44 milionů obyvatel. Hustota zalidnění činí 74,1 obyvatel na km² (v roce 1963 byla hustota zalidnění 15 obyvatel na km²). Úředními jazyky Keni jsou angličtina a svahilština. Sousedé Keni jsou na severu Jižní Súdán a Etiopie²⁷, na východě Somálsko, na jihu sousedí Keňa s Tanzanií a na západě s Ugandou. Část jihozápadní hranice země prochází Viktoriiným jezerem a na jihovýchodě tvoří hranici státu Indický oceán (Fišer, 1967: 12; Šindler – Baar, 1988: 242)²⁸.

Hlavním městem Rwandy je Kigali. Rwanda je východoafrický vnitrozemský stát s rozlohou 26 338 km², z toho připadá 1 670 km² na vodní plochu. Na území Rwandy žije 12 milionů obyvatel, přičemž hustota zalidnění činí 443,8 obyvatel na km² (v roce 1962 byla hustota zalidnění 120 obyvatel na km²). Úředními jazyky jsou (kinya)rwandština, francouzština, angličtina a svahilština. Sousedy Rwandy jsou

²⁵ Podrobnější informace o historii východní Afriky viz Přílohy (Text 1).

²⁶ Burundi – Population Density, dostupné na: <http://www.indexmundi.com/g/r.aspx?v=21000>, 13. 4. 2013.

²⁷ Hraniční území jsou dlouholetým předmětem sporu (trojúhelník Ilemi), South Sudan, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/od.html>, 22. 4. 2013.

²⁸ Kenya, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ke.html>, 12. 4. 2013. Kenya – Population Density, dostupné na: <http://www.indexmundi.com/g/r.aspx?v=21000>, 13. 4. 2013.

Demokratická republika Kongo na západě, na jihu Burundi, na východě Tanzanie a Uganda na severu (Fišer, 1967: 21)²⁹.

Tanzanie je přímořský stát s pevninskou a ostrovní (Zanzibar, Pemba, Mafia) částí, jehož rozloha je 947 300 km² (vodní plocha činí 61 500 km²), na této ploše žije 48,3 milionů obyvatel. Hustota zalidnění Tanzanie je 49,5 obyvatel na km². Hlavním městem republiky Tanzanie je Dodoma (dříve Dar es Salaam s více jak 3 miliony obyvatel). Úředními jazyky jsou angličtina a svahilština. Tanzanie sousedí s Keňou a Ugandou na severu (hranice prochází Viktoriinným jezerem), na západě sousedí s Rwandou, Burundi a Demokratickou republikou Kongo, dále na jihu se Zambií, Malawi a Mosambikem, východní hranici státu tvoří Indický oceán (Střída, 1987: 192)³⁰.

Uganda je vnitrozemský stát s 33,6 miliony obyvatel. Hlavním městem je Kampala, která má více než 1,5 milionu obyvatel. Rozloha státu je 241 038 km², z toho 43 938 km² připadá na vodní plochu. Hustota zalidnění v zemi dosahuje hodnoty 139,5 obyvatel na km² (v roce 1962 byla hustota 36 obyvatel na km²). Úředním jazykem je angličtina. Uganda, která leží v oblasti horního toku Nilu a velkých jezer, sousedí s Demokratickou republikou Kongo na západě, s Jižním Súdánem na severu, na východě s Keňou a s Tanzanií a Rwandou na jihu. Na jihu prochází část hranice Viktoriino jezero (Fišer, 1967: 32; Häufler, 1957: 213)³¹.

Všechny země jsou členem Organizace spojených národů (OSN), Organizace africké jednoty (OAJ) a dalších; Tanzanie, Uganda a Keňa jsou členy

²⁹ Rwanda, dostupné na:

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rw.html>, 12. 4. 2013.

Rwanda – Population Density, dostupné na:

<http://www.indexmundi.com/g/r.aspx?v=21000>, 13. 4. 2013.

³⁰ Tanzania, dostupné na:

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tz.html>, 12. 4. 2013.

Tanzania – Population Density, dostupné na:

<http://www.indexmundi.com/g/r.aspx?v=21000>, 13. 4. 2013.

³¹ Uganda, dostupné na:

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ug.html>, 12. 4. 2013.

Uganda – Population Density, dostupné na:

<http://www.indexmundi.com/g/r.aspx?v=21000>, 13. 4. 2013.

Commonwealthu³². Těchto pět zemí založilo mezivládní organizaci Východoafrické společenství (EAC – The East African Community)³³.

2.2.3 Obyvatelstvo a demografické poměry východní Afriky

Afrika je pokládána spolu s Asií za kolébkou lidstva. Byly tu nalezeny kosterní pozůstatky předchůdců člověka, kteří osidlovali pravěkou východní Afriku. Archeologické nálezy byly učiněny například u jezera Turkana v Keni a v Olduvajské roklí v Tanzanii (Cole – De Blij, 2007: 42; Střída, 1987: 12)³⁴.

2.2.3.1 Etnika

Ve východní Africe žije téměř 150 milionů lidí. Etnicky je tato oblast velmi pestrá³⁵. Obyvatelstvo, které žije ve východoafrickém regionu, patří k negroidní větvi ekvatoriální rasy. Typ negroidní větve charakteristické pro tuto oblast je vlastní negroidní typ, jedná se o vlastní černochoy³⁶. Největšími národy jsou Súdánští černoši, Niloté a Bantu – pro ně je typická tmavá barva kůže, tmavé a kudrnaté vlasy, tmavé oči, silné rty a široký nos. Příslušníci národa, který se vyskytuje na horním toku Nilu, Niloté, jsou specifičtí vysokým tělesným vzrůstem, jenž dosahuje v průměru 180 cm (Balatka, 1970: 15; Střída, 1987: 13; Šindler – Baar, 1988: 40). Dalším etnikem, se kterým se ve východní Africe můžeme setkat, jsou Pygmejové, žijící v pralesích na řece Semliki (Fišer, 1967: 33; Šindler – Baar, 1988: 251).

Většinu obyvatelstva východoafrického regionu tvoří národnosti a kmeny bantuské. Etnické skupiny Bantu tvoří až 98 % obyvatelstva Tanzanie, v Keni se

³² Member States of the United Nations, dostupné na:

<http://www.un.org/en/members/index.shtml>, 12. 4. 2013.

Organization of African Unity, dostupné na:

<http://geography.about.com/od/africamaps/a/African-Union.htm>, 12. 4. 2013.

Commonwealth – Member States, dostupné na:

<http://www.thecommonwealth.org/Internal/191086/191247/142227/members/>, 12. 4. 2013.

³³ East African Community, dostupné na: <http://www.eac.int/>, 12. 4. 2013.

³⁴ Informace o archeologických vykopávkách a životě předchůdců člověka viz Leakey, Richard E. – Lewin, Roger (1984): *Lidé od jezera: Člověk, jeho počátky, jeho povaha a budoucnost*. Praha: MF.

³⁵ East African Community, dostupné na: <http://www.eac.int/>, 12. 4. 2013.

Africa, dostupné na:

https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/wfbExt/region_afr.html, 12. 4. 2013.

³⁶ Dalšími typy jsou bušmanský a negrijský (Šindler – Baar, 1988: 40).

jedná o 68 %. Významným etnikem regionu jsou nilotští Masajové, kteří sídlí v Masajské stepi mezi jezerem Natron a Kilimandžárem. K Nilotům v Keni připadá 26 % obyvatelstva. Dále ve východní Africe žijí Arabové, Somálci, Indové a Evropané (Fišer, 1967: 13; Votrubec, 1973: 390 – 392; Šindler – Baar, 1988: 243)³⁷.

V sousedních zemích, Rwandě a Burundi, žijí kromě dvou hlavních etnik i Pygmejové, kteří reprezentují 1 % obyvatelstva. Poměr hlavních etnik je u obou zemí obdobný, v Burundi tvoří bantuští Hutuové 85 % obyvatelstva a nilotští Tutsiové 14 %, ve Rwandě žije 84 % Hutuů a 15 % Tutsiů³⁸.

2.2.3.2 Jazyky regionu

Obecnou dorozumívací řečí v oblasti je svahilština a angličtina (Votrubec, 1973: 369). Co se týče jazyků, které se užívají v oblasti východoafrických jezer, můžeme hovořit zejména o nilosaharské jazykové rodině³⁹, která zahrnuje více jak sto jazyků, jimiž hovoří přibližně třicet milionů obyvatel Afriky, a to jazyky saharské, nilotské (mezi ně patří například turkana, masai, nuer) a ostatní nilosaharské jazyky (Cole – De Blij, 2007: 44 – 45, 482; Šindler – Baar, 1988: 43). Jedná se zejména o Ugandu a Keňu. Dále pak hovoříme o konžsko-kordofánské jazykové rodině (jazyky rodiny bantu), zejména v Tanzanii, Rwandě a Burundi, do níž můžeme zařadit více než tři sta jazyků, jež používá více než čtvrt milionu obyvatel. Tato jazyková rodina se dělí na kordofánské a nigerokonžské jazyky. Do podskupiny nigerokonžských jazyků patří jazyk důležitý pro východoafrický region, a to svahilština (dále pak například akamba, lumasaba, rwandština, kolem Viktoriina jezera luganda v Ugandě a kirundi), která je po arabštině (s níž se ve východní Africe také setkáme a jež patří do afroasijské jazykové rodiny) druhým nejrozšířenějším jazykem v Africe

³⁷ Africa, dostupné na:

https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/wfbExt/region_afr.html, 15. 4. 2013.

³⁸ Burundi, dostupné na:

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/by.html>, 14. 4. 2013.

Rwanda, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rw.html>, 14. 4. 2013.

³⁹ Kromě nilosaharské a nigerokordofánské (nigerokonžské) jazykové rodiny nalezneme v Africe i další jazykové rodiny, a sice afroasijská/semitsko-hamitská (nalezneme ji i ve východní Keni) a khoisanská jazyková rodina (Šindler – Baar, 1988: 41 – 44).

a užívá jej více než padesát milionů mluvčích (Cole – De Blij, 2007: 44 – 45; Šindler – Baar, 1988: 42 – 43, 204).

2.2.3.3 Náboženství⁴⁰

Náboženství, které hraje významnou úlohu v životě zdejších lidí, je místní tradiční náboženství, animismus (Šindler – Baar, 1988: 44). Ve čtvrtém století přišlo do Afriky křesťanství, jehož vliv postupně slábl a znovu nabyl na intenzitě s příchodem kolonizátorů (Balatka, 1970: 15; Šindler – Baar, 1988: 44 – 45). Od sedmého století začal na africký kontinent pronikat islám, který se rozšířil na severu kontinentu a jeho východním pobřeží a stále postupuje směrem k jihu (Häufler, 1957: 76; Šindler – Baar, 1988: 45).

Majoritním náboženstvím regionu je křesťanství, které vyznává přibližně 80 % věřících. Nejvíce křesťanů se nachází v Burundi, kde se k této víře hlásí až 93 % věřících, naopak v Tanzanii se k ní hlásí pouze 52 % věřících. Na druhém místě je s téměř 12 % věřících islám, který se však v regionu dále šíří. Nejvíce jeho vyznavačů najdeme v Tanzanii, kde se jedná téměř o 30 % věřících, naopak nejméně v Ugandě – pouze 3 % věřících. Na tradiční animistické náboženství připadá v regionu přibližně 7 %, dalším náboženstvím je hinduismus, bez vyznání je pak méně než 1 % obyvatel⁴¹.

2.2.3.4 Populační růst, porodnost a úmrtnost⁴²

Východoafrický region se, stejně jako až na několik výjimek celá Afrika, vyznačuje vysokou porodností. Je zde ovšem i vysoká úmrtnost, která však od padesátých let dvacátého století klesá. To, že úmrtnost klesá a porodnost je vysoká, zabezpečuje přirozený přírůstek a jeho vysoké tempo. Charakteristické pro obyvatelstvo ve východní Africe je tedy vysoký přirozený přírůstek (Šindler – Baar, 1988: 46; 205).

⁴⁰ Podrobnější informace o náboženství v číslech viz Přílohy (Tabulka 2).

⁴¹ Religions, dostupné na: <http://www.joshuaproject.net/countries.php>, 13. 4. 2013.

⁴² Podrobnější informace o populačním růstu, porodnosti a úmrtnosti v číslech viz Přílohy (Tabulka 3).

Ve východoafrickém regionu se setkáme s vysokou mírou populačního růstu, která zde dosahuje dle odhadů z roku 2012 v průměru 2,9 %. V Ugandě je to 3,3 % – toto číslo je čtvrté nejvyšší na světě, Burundi je se svým populačním růstem 3,1 % sedmou nejrychleji rostoucí populací na světě. Nejnižší přirozený populační růst je v Keni, kde se jedná o 2,4 %⁴³.

V oblasti zaznamenáváme taktéž vysokou porodnost: odhady dosahují počtu 38 narozených dětí na 1000 obyvatel; nejvíce dětí se rodí v Ugandě, a to 45,8 na 1000 obyvatel. Porodnost je zde třetí nejvyšší na světě. Nejnižší je porodnost v Keni, a sice 31,9 dětí na 1000 obyvatel⁴⁴.

Úmrtnost v regionu činí v průměru 9,3 úmrtí na 1000 obyvatel, nejvyšší je opět v Ugandě, kde je odhadována na 11,6 úmrtí na 1000 obyvatel. Nejnižší je v Keni – 7,26 úmrtí na 1000 obyvatel⁴⁵.

Problémem regionu je úmrtí matek – v průměru ve východní Africe připadá na 100 000 živě narozených dětí 450 úmrtí matek. Nejvyšších hodnot dosahuje Burundi, kde se jedná až o 800 úmrtí, nejnižší hodnota je v Ugandě: vyjádřeno čísly jde o 310 úmrtí matek na 100 000 novorozenců⁴⁶.

V oblasti kojenecké úmrtnosti připadá v regionu na 1000 živě narozených v průměru 55,4 úmrtí. V Ugandě je tento počet nejvyšší, a to 64,2 úmrtí na

⁴³ Demografické údaje k jednotlivým státům dostupné na:

<http://data.worldbank.org/country>, 14. 4. 2013.

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>, 14. 4. 2013.

Burundi, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/by.html>, 14. 4. 2013.

Kenya, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ke.html>, 14. 4. 2013.

Rwanda, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rw.html>, 14. 4. 2013.

Tanzania, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tz.html>, 14. 4. 2013.

Uganda, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ug.html>, 14. 4. 2013.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ Tamtéž.

1000 živě narozených dětí. Nejnižší kojenecké úmrtnosti dosahuje Keňa se 43,6 úmrtími na 1000 živě narozených⁴⁷.

Fertilita je v regionu velmi vysoká. V průměru připadá na jednu ženu 5,1 dítěte. Nejvyšší fertilita je v Ugandě, a sice 6,04 dítěte na jednu ženu, což je čtvrtá nejvyšší fertilita na světě. Ugandu následuje Burundi, které má šestou nejvyšší fertilitu na světě, a to 5,99 dítěte na jednu ženu. Nejnižší fertilitu v oblasti má Keňa, kde připadá na jednu ženu 3,76 dítěte⁴⁸.

2.2.3.5 Věková struktura obyvatelstva, naděje na dožití a struktura pohlaví obyvatelstva⁴⁹

Věková struktura obyvatelstva v regionu koresponduje s většinou afrických zemí, které jsou charakteristické vysokým podílem dětí ve věku od 0 do 14 let a velmi nízkým podílem starých lidí, to je ve věku nad 65 let (Šindler – Baar, 1988: 46)⁵⁰. Ve východní Africe se tedy složení obyvatelstva vyznačuje tím, co je charakteristické pro většinu afrických zemí. Dle odhadů z roku 2012 je ve věku do 14 let přibližně 45 % obyvatel, v Ugandě se jedná o téměř 50 % obyvatelstva. Ve věku 15 až 24 let je přibližně 19,5 % populace, nejvíce takto staré populace (21%) žije opět v Ugandě. Mezi 25 až 54 lety se nachází 30 % populace, v rozmezí 55 až 64 let už jen 3,4% a nad 65 let 2,5 % obyvatel. Věkový medián východoafrického regionu činí v průměru 18 let, přičemž nejnižší je v Ugandě (15,1 let). Toto číslo snižuje regionální průměr, ostatní země mají věkový medián 18,8, resp. 18,7 let. Je rozdíl mezi věkovým mediánem u žen a mužů: u žen se jedná o 18,2, u mužů o 18 let⁵¹.

Naděje na dožití při narození je ve východoafrickém regionu v průměru 57,4 let, přičemž naději na dožití nejvyššího věku v oblasti má Keňa (63 let) a naopak nejnižší je v Ugandě a Tanzanii (53 let). Opět je patrný rozdíl mezi nadějí

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ Podrobnější informace o věkové struktuře obyvatelstva, naději na dožití a struktuře pohlaví obyvatelstva v číslech viz Přílohy (Tabulka 4; Tabulka 5).

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ Tamtéž

na dožití u žen a mužů. Pohybuje se v rozmezí i 3 let, například v Ugandě je naděje na dožití průměrně 53,45 let, z toho u mužů 52,4 let a u žen 54,5 let⁵².

V oblasti struktury pohlaví je počet mužů a žen vyrovnaný. Ve východoafrickém regionu činí poměr mužů a žen ve společnosti 0,99 muže ku jedné ženě, tzn. 49,5 % mužů ku 50,5 % žen. Rozdíl můžeme zaznamenat na venkově, kde ženy nad muži převažují (Šindler – Baar, 1988: 47)⁵³.

2.2.3.6 Rozmístění obyvatelstva v regionu a urbanizace⁵⁴

Rozmístění obyvatelstva je ve východní Africe, stejně jako na celém africkém kontinentě, nerovnoměrné. Ovlivňují je zejména přírodní podmínky a historické faktory. Například většina obyvatelstva Tanzanie žije na méně než polovině rozlohy státu, přičemž nejvyšší hustota zalidnění je v jezerní oblasti. Podobná situace panuje v Keni, kde v oblasti mezi Mombasou a Nairobi a na severu Keni je téměř liduprázdno, a většina obyvatel tedy žije na 1/3 státního území (Cole – De Blij, 2007: 122, 512; Střída, 1987: 87 – 88; Šindler – Baar, 1988: 47, 205; UNEP, 2006: 8).

Vysoká hustota zalidnění se vyskytuje zejména v malých státech, kterými jsou v oblasti východní Afriky Rwanda a Burundi. Burundi patří k nejhustěji zalidněným africkým zemím, průměrně zde žije 380 obyvatel na km², nejhustěji zalidněnou africkou zemí je však sousední Rwanda, kde žije až 444 obyvatel na km². Oproti tomu v Keni je hustota zalidnění 74 obyvatel na km², a v Tanzanii dokonce pouze 49 obyvatel na km²⁵⁵.

Celkově se dá říci, že silně osídlena je jezerní oblast mezi Viktoriínským jezerem a jezerem Tanganika, dále jsou hustě osídleny vlhké a úrodné plošiny Keni a Tanzanie, v Burundi a Rwandě se obyvatelstvo soustřeďuje do nadmořských výšek 1500 až 2000 m a velká koncentrace obyvatel je i v blízkosti dalších afrických jezer. Například hustota osídlení v blízkosti Viktoriina jezera se dramaticky zvyšuje

⁵² Tamtéž.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ Podrobnější informace o počtu obyvatel, hustotě zalidnění a urbanizaci v číslech viz Přílohy (Tabulka 6).

⁵⁵ Tamtéž.

od šedesátých let, nárůst obyvatelstva v blízkosti jezera se zvyšuje přibližně o 3 % ročně. Koncentrace obyvatel je u Viktoriina jezera jednou z nejvyšších na světě, dosahuje hodnoty téměř 500 obyvatel na km², avšak na březích Viktoriina jezera ve státě Keňa činí tato hodnota až 1000 obyvatel na km² (Cole – De Blij, 2007: 512; Střída, 1987: 159; UNEP, 2006: 9; UNEP, 2010: 73)⁵⁶.

Většina obyvatel východní Afriky žije na venkově. Ve městech sídlí v průměru 18, 2 % obyvatel, ale velká města rychle vzrůstají, jelikož krize venkovského způsobu života způsobila migraci lidí do měst za vidinou snazšího životy. Tito lidé mohou však skončit ve slumu, např. ve druhém největším africkém slumu Kibera v Nairobi (Střída, 1987: 14; Šindler – Baar, 1988: 49; UNEP, 2010: 211)⁵⁷. Nejvyšší míra urbanizace je v Tanzanii, kde žije ve městech 26 % populace. Nejnižší míru urbanizace má Burundi (11 %) a Uganda (13 %). Tempo růstu míry urbanizace je v celé východní Africe obdobné, jedná se o 4,6 %, přičemž nejvyšší roční tempo růstu míry urbanizace má Burundi, a to 4,9 %⁵⁸.

2.2.3.7 Zdravotnictví, nemoci a podvýživa⁵⁹

Lékařská péče v Africe je nedostačující. V současnosti připadá na 1000 obyvatel ve východní Africe v průměru 0,06 lékaře. Podobně problematický se jeví počet nemocničních lůžek, kterých je k dispozici v průměru 1,2 na 1000 obyvatel. Co do počtu lékařů si na východoafrické poměry nejlépe vede Keňa s Ugandou.

⁵⁶ Lake Victoria, dostupné na: <http://www.globalgreatlakes.org/home/agl/victoria/>, 16. 4. 2013.
http://na.unep.net/atlas/africaLakes/downloads/posters/Lake_Victoria.pdf, 16. 4. 2013.

⁵⁷ Burundi, dostupné na:

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/by.html>, 14. 4. 2013.

Kenya, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ke.html>, 14. 4. 2013.

Rwanda, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rw.html>, 14. 4. 2013.

Tanzania, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tz.html>, 14. 4. 2013.

Uganda, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ug.html>, 14. 4. 2013.

⁵⁸ Tamtéž

⁵⁹ Podrobnější informace o zdravotnictví v číslech viz Přílohy na CD. Podrobnější informace o nakažených osobách HIV a podvýživě v číslech viz Přílohy (Tabulka 7).

Například v Ugandě připadá na 1000 obyvatel 0,117 lékaře, avšak pouze 0,39 nemocničních lůžek⁶⁰.

Výdaje na zdravotnictví dosahují v průměru 8,3 % HDP. Největší podíl HDP na zdravotnictví je ve Rwandě, a to 11,6 %, což řadí Rwandu v tomto ohledu na dvanácté místo na světě⁶¹.

Velkým problémem je ve východní Africe výskyt HIV/AIDS u dospělých osob (ve věku 15 až 49 let). Dle odhadů se jedná průměrně o 4,9 % nakažených dospělých osob. Nejhůře na tom je Uganda se 6,5 % nakažených dospělých osob, což ji řadí na 10. místo ve světě, hned po Ugandě je na 11. místě Keňa s 6,3 % nakažených a na 12. místě Tanzanie, s 5,6 %. Celkem žije v oblasti téměř čtyři a půl milionu lidí (dětí i dospělých) osob nakažených virem HIV, přičemž nejvíce jich je v Keni, a to 1,5 milionu lidí. Dále má region velmi vysoký stupeň rizika ostatních vážných chorob, jako jsou žloutenka typu A, tyfus, žlutá zimnice, schistosomóza, malárie, spavá nemoc a další⁶².

Problémem afrického kontinentu je i podvýživa, jedna z příčin vysoké úmrtnosti. Jde o podvýživu chronickou, jelikož lidé žijící v Africe nedosahují na minimální příjem kalorií na den. Organizace OSN pro výživu a zemědělství (FAO) stanovila hodnotu minimálního denního příjmu dospělého člověka na 2350 kalorií, přičemž celosvětově je přijímáno až 2720 kalorií na osobu a den. Ve východní Africe je průměrný příjem kalorií na osobu asi 1800 – 2000 kcal na den (1800 kcal je průměrná minimální spotřeba energie na osobu a na den, tato hodnota je však ovlivněna věkem osoby, úrovní fyzické aktivity a dalšími okolnostmi). Protože o kalorickém příjmu v rozmezí 1800 – 2000 kcal hovoříme jako o nedostatečném, je tedy podvýživa problémem i východoafrického regionu; v oblasti je evidováno 19,2 % dětí s podváhou do 5 let věku. Nejhorší čísla vykazuje Burundi, kde se jedná až o 35 % podvyživených dětí ve věku do 5 let⁶³.

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ Tamtéž.

⁶² Tamtéž.

⁶³ Hunger, dostupné na: <http://www.fao.org/hunger/en/>, 16. 4. 2013.

Burundi, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/by.html>, 14. 4. 2013.

Dle Mezinárodního institutu pro výzkum potravy (IFPRI), byla v roce 2011 hodnota GHI (Globální index hladu)⁶⁴, který měří v jednotlivých zemích situaci týkající se podvýživy populace, ve východoafrických zemích následující: nejhůře je na tom Burundi s 37,1 GHI, o něco lépe z průzkumu vycházejí ostatní země: Rwanda 21 GHI, Tanzanie 20,5 GHI, Keňa 18,6 GHI a Uganda 16,7 GHI⁶⁵.

2.2.3.8 Vzdělání a gramotnost⁶⁶

Problémem východní Afriky je také negramotnost obyvatel. V oblasti vzdělání východoafrického regionu představují výdaje států na vzdělání v průměru 5,4 % HDP. Nejvíce na vzdělání vydává Keňa (6,7 % HDP), nejméně Uganda – pouze 3,3 % HDP. Gramotnost v zemích činí v průměru 73 %, z toho je gramotných průměrně 78,5 % mužů a 66,7 % žen. Například v Ugandě dosahuje gramotnosti pouze 67 % obyvatel, z toho přibližně 77 % mužů a jen 58 % žen. Nejvyšší procento gramotnosti má Keňa, kde je celková gramotnost 87,4 %, z toho u mužů 90,6 % a u žen 84,2%⁶⁷.

Kenya, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ke.html>, 14. 4. 2013.

Rwanda, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rw.html>, 14. 4. 2013.

Tanzania, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tz.html>, 14. 4. 2013.

Uganda, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ug.html>, 14. 4. 2013.

⁶⁴ Global Hunger Index (GHI): jedná se o komplexní index, který měří tři základní ukazatele, a to podvýživu (populace bez dostatečného kalorického příjmu), dětskou podváhu (podíl dětí s podváhou mladších pěti let) a dětskou úmrtnost (u dětí do pěti let, následkem nedostatečného kalorického příjmu). Hodnota GHI od 10 do 19 je závažná, od 20 do 29 je alarmující a nad 30 je velmi alarmující. Dostupné na: <http://www.ifpri.org/book-8018/ourwork/researcharea/global-hunger-index>, 18. 4. 2013.

⁶⁵ Global Hunger Index, dostupné na: <http://www.ifpri.org/publication/2011-global-hunger-index>, 17. 4. 2013.

⁶⁶ Podrobnější informace o výdajích na vzdělání a gramotnosti v číslech viz Přílohy na CD.

⁶⁷ Burundi, dostupné na:

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/by.html>, 14. 4. 2013.

Kenya, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ke.html>, 14. 4. 2013.

Rwanda, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rw.html>, 14. 4. 2013.

Tanzania, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tz.html>, 14. 4. 2013.

Uganda, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ug.html>, 14. 4. 2013.

2.2.3.9 Zaměstnanost obyvatelstva v jednotlivých odvětvích⁶⁸

V oblasti zaměstnanosti obyvatel je nejdůležitějším sektorem hospodářství v Africe sektor primární. Většina obyvatel východní Afriky pracuje v zemědělství, ať už má samozásobitelskou funkci, či se jedná o pěstování plodin pro export (Fišer, 1967: 30; Šindler – Baar, 1988: 53, 234).

Zaměstnanost obyvatelstva dle jednotlivých sektorů je následující: v primárním sektoru je ve východní Africe zaměstnáno v průměru 84,1 % obyvatelstva, a východoafrické země tak mají agrární charakter. V sekundárním a terciárním sektoru je zaměstnáno průměrně 15,9 % obyvatel. Nejvíce pracujících v zemědělství najdeme v Burundi, a to 93,6 %, na průmysl zde připadá 2,3 % a na služby 4,1 % zaměstnaných obyvatel⁶⁹.

2.2.3.10 Ženy v zemědělství, dětská práce a chudoba

Zajímavostí je, že 70 až 80 % zemědělců v Africe jsou ženy. Ačkoliv ženy představují téměř 80 % pracovní síly v zemědělství, tvoří pouze 48 % veškeré pracovní síly. Práce žen je tedy zásadní zejména v těch zemích, kde je ekonomika založena převážně na zemědělství (Juma, 2011: 116).

Tuto skutečnost si uvědomila Uganda, která založila v rámci programu zaměřeného na rozvoj venkova a vzdělání (The Uganda Rural Development and Training Program) Africkou venkovskou univerzitu pro ženy, jež se zaměřuje na vzdělání žen, a to zejména pro vedoucí pozice v oblasti zemědělství (Juma, 2011: 118).

Obdobné je to u dětí, kde je důležité, aby se do zemědělství zapojily a chápaly ho jako součást svého života. Podstatné je, aby byl vzdělávací systém uzpůsoben tomu, že africké děti pracují na rodinných farmách a na poli dříve, než jdou do školy (Juma, 2011: 122).

⁶⁸ Podrobnější informace o zaměstnanosti obyvatelstva dle jednotlivých odvětví v číslech viz Přílohy na CD.

⁶⁹ Tamtéž.

S tím souvisí problematika dětské práce⁷⁰. Děti většinou pomáhají se zajišťováním obživy rodiny, avšak sirotci se někdy živí prostitucí, aby přežili. Děti však mohou skončit i jako otroci či dětští vojáci. Všechny země ve východní Africe ratifikovaly Úmluvu o právech dítěte a Africkou chartu práv a blahobytu dítěte. Avšak dětská práce zůstává endemickým problémem na celém africkém kontinentu. Více než třetina dětí ve věku 5 až 14 let pracuje. Tento jev je příčinou i důsledkem chudoby⁷¹.

Tedy i východní Afrika se potýká s problémem chudoby⁷²: dle národních odhadů pod její hranicí žije v regionu průměrně 43,5 % obyvatelstva. Nejhorší situace je v Burundi, kde žije pod hranicí chudoby téměř 67 % obyvatel, naopak relativně nejlépe je na tom Uganda, kde se chudoba týká „jen“ 24,5 % obyvatel⁷³.

2.2.3.11 Nedostatek vody a její spotřeba⁷⁴

Velká část obyvatelstva východoafrického regionu trpí i nedostatkem pitné vody⁷⁵. Přístup k pitné vodě má v oblasti pouze 60 % populace. O něco lépe jsou na tom lidé, kteří žijí ve městech, zde je pitnou vodou relativně dobře zásobeno až 75 % obyvatel. Z lidí žijících na venkově má přístup k pitné vodě pouze 55 % (UNEP, 2010: 177)⁷⁶.

⁷⁰ Mezinárodní organizace práce (ILO) definuje dětskou práci jako něco, co připravuje děti o jejich dětství, jejich potenciál a jejich důstojnost. Dostupné na: (UNICEF – Dětský fond OSN) http://www.unicef.org/esaro/5480_child_labour_sexual_exploitation.html, 18. 4. 2013.

⁷¹ Child Protection in Eastern and Southern Africa, dostupné na:

http://www.unicef.org/esaro/5480_child_protection.html, 18. 4. 2013.

Child Labour and Commercial Sexual Exploitation in Eastern and Southern Africa, dostupné na: http://www.unicef.org/esaro/5480_child_labour_sexual_exploitation.html, 18. 4. 2013.

⁷² Podrobnější informace o chudobě v regionu v číslech viz Přílohy na CD.

⁷³ Tamtéž; <http://data.worldbank.org/country>, 14. 4. 2013. Population below Poverty Line, dostupné na: <http://www.indexmundi.com/g/r.aspx?v=69>, 18. 4. 2013.

⁷⁴ Podrobnější informace o přístupu k pitné vodě a její spotřebě v číslech viz Přílohy (Tabulka 8).

⁷⁵ Integrated Water Resources Management in East Africa, dostupné na:

http://www.eac.int/environment/index.php?option=com_content&view=article&id=151&Itemid=98, 18. 4. 2013.

⁷⁶ Burundi, dostupné na:

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/by.html>, 14. 4. 2013.

Kenya, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ke.html>, 14. 4. 2013.

Rwanda, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rw.html>, 14. 4. 2013.

Zdroji vody v oblasti jsou zejména sladkovodní jezera, hlavně Viktoriino jezero, dále Tanganika, Edwardovo jezero, Kyoga, George, Turkana a Albertovo jezero a také řeky, především Nil. Jejich voda umožňuje život milionům lidí sídlících v blízkosti; je používána nejen k osobní potřebě a zavlažování, ale díky dosažitelnosti vodních zdrojů se rozvíjí i rybolov, doprava, popřípadě cestovní ruch⁷⁷. Lidé, kteří nežijí v oblasti těchto vodních zdrojů, jsou odkázáni na studně vzdálené od vesnic až několik kilometrů. O dodávku vody se v Africe starají ženy a dívky, které chodí s kanystry pro vodu denně i několik hodin (Hronová, 2011; UNEP, 2010: 31, 184 – 185).

Spotřeba sladké vody v oblasti jde hlavně na účet zemědělství, v průměru se jedná o 68 % spotřebované vody. Na obyvatelstvo připadá ve východoafrickém regionu 25 % vody a na průmysl tak vychází 7 %⁷⁸.

2.2.4 Ekonomické poměry východní Afriky⁷⁹

Přes značné přírodní bohatství patří východní Afrika, stejně tak jako celý kontinent, z ekonomického hlediska mezi nejchudší oblasti světa (Šindler – Baar, 1988: 52).

Všechny státy sledované oblasti jsou řazeny k rozvojovým státům, přičemž dle Konference OSN o obchodu a rozvoji (UNCTAD) patří státy východní Afriky na

Tanzania, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tz.html>, 14. 4. 2013.

Uganda, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ug.html>, 14. 4. 2013.

⁷⁷ Availability of Freshwater in Eastern Africa, dostupné na:

<http://www.unep.org/dewa/Africa/publications/aeo-1/156.htm>, 18. 4. 2013.

⁷⁸ Burundi, dostupné na:

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/by.html>, 14. 4. 2013.

Kenya, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ke.html>, 14. 4. 2013.

Rwanda, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rw.html>, 14. 4. 2013.

Tanzania, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tz.html>, 14. 4. 2013.

Uganda, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ug.html>, 14. 4. 2013.

⁷⁹ Podrobnější informace o základních ekonomických ukazatelích východoafrických států v číslech viz Přílohy (Tabulka 9).

základě výše indexu lidského rozvoje (HDI)⁸⁰ k nejméně rozvinutým zemím světa. Rozvojový program OSN uvádí, že výše HDI⁸¹ je ve všech zemích regionu nízká. Nejlépe je na tom Keňa, kde HDI dosahuje hodnoty 0,519, přičemž ve světovém srovnání zaujímá až 145. místo, a nejhůře dopadlo Burundi, jež s hodnotou HDI 0,355 zaujímá 178. místo⁸².

Vliv na ekonomiku východoafrických zemí může mít neúroda pěstovaných monokultur, které jsou významnou položkou exportu jednotlivých států. Zároveň má obrovský vliv na ekonomiku cena základních exportních komodit na světových trzích, například kávy, čaje a tabáku, a také cena zlata. Brzdou ekonomického rozvoje v Africe je i doprava. Velmi významným faktorem ovlivňujícím ekonomiku zemí je korupce, která zpomaluje její rozvoj a postihuje zejména Burundi, Keňu a Ugandu⁸³.

2.2.4.1 Podíl jednotlivých odvětví na tvorbě HDP⁸⁴

Většina zemí Afriky má agrární charakter, což platí i pro země východního regionu. Zemědělství je v zemích důležitým pilířem ekonomiky (Balatka, 1970: 19). Avšak třebaže je v něm zaměstnáno 84,1 % obyvatel regionu, podílí se na HDP regionu v průměru jen z 27,9 %, z toho nejvíce ve Rwandě (33,3 %) a nejméně v Ugandě (23,9 %). Průmysl se na HDP východoafrických zemí podílí v průměru z

⁸⁰ UN list of Least Developed Countries, dostupné na: <http://unctad.org/en/Pages/ALDC/Least%20Developed%20Countries/UN-list-of-Least-Developed-Countries.aspx>, 18. 4. 2013.

⁸¹ Human Development Index (HDI): jedná se o komplexní index, který měří tři základní dimenze lidského rozvoje, a to délku života (průměrná očekávaná délka života při narození) a zdraví, vzdělání (podíl gramotného obyvatelstva) a životní úroveň (HDP). Dostupné na: (UNDP - Rozvojový program OSN) <http://hdr.undp.org/en/statistics/hdi/>, 17. 4. 2013. Podrobnější informace o HDI v číslech viz Přílohy (Tabulka 10).

⁸² Human Development Report, dostupné na: <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2013/>, 18. 4. 2013.

⁸³ Burundi, dostupné na:

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/by.html>, 14. 4. 2013.

Kenya, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ke.html>, 14. 4. 2013.

Rwanda, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rw.html>, 14. 4. 2013.

Tanzania, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tz.html>, 14. 4. 2013.

Uganda, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ug.html>, 14. 4. 2013.

20 %, a to nejvíce v Ugandě (26,1 %) a nejméně ve Rwandě (13,9 %). Nejvyšší podíl na HDP regionu (v průměru 52 %) tedy připadá na sektor služeb, a to nejvyšší měrou v Keni, kde činí služby 61 % HDP⁸⁵.

2.2.4.2 Zemědělství

Zemědělství se ve východoafrickém regionu orientuje na export, ale má zároveň i samozásobitelskou funkci. V oblasti se pro export pěstuje zejména káva, která je jednou z hlavních exportních komodit všech států regionu, dále čaj, poté bavlna, pro export je pěstována také cukrová třtina a dalšími významnými plodinami jsou tabák a sisal. Obyvatelé regionu si pro domácí spotřebu pěstují kukuřici, čirok, proso, sorgo, batáty, jamy, maniok, pšenici, ovoce a zeleninu (banány, fazole, brambory). Ve východní Africe je dále rozšířeno pěstování pyrethrea, z jehož rozmělněných květů se vyrábí část prášku na hubení hmyzu (Cole – De Blij, 2007: 456, 480, 503, 513; Střída, 1987: 195, 207; Šindler – Baar, 1988: 251)⁸⁶.

Problémem je však to, že produkce potravin nedostačuje potřebám rostoucího počtu obyvatelstva. V pěstování a sklizni například pšenice lze vidět kontinuální vzestup, avšak sklizeň neroste adekvátně k rychle rostoucímu počtu obyvatel (Šindler – Baar, 1988: 53 – 54). Překážkou rozvoje je nastavení hospodářství z dob kolonialismu, kdy koloniální mocnosti nastavily v afrických zemích orientaci na plodiny, které byly ku prospěchu mocností, bez ohledu na potřeby afrického obyvatelstva (Šindler – Baar, 1988: 54). V souvislosti se zemědělstvím je nutno dodat, že primární sektor se soustřeďuje především na rostlinnou výrobu. Oproti tomu je živočišná výroba méně rozvinutá. Převažuje

⁸⁴ Podrobnější informace o podílu HDP v jednotlivých odvětvích v číslech viz Přílohy na CD.

⁸⁵ Tamtéž; <http://data.worldbank.org/country>, 17. 4. 2013.

⁸⁶ Burundi, dostupné na:

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/by.html>, 14. 4. 2013.

Kenya, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ke.html>, 14. 4. 2013.

Rwanda, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rw.html>, 14. 4. 2013.

Tanzania, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tz.html>, 14. 4. 2013.

Uganda, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ug.html>, 14. 4. 2013.

samozásobitelský chov, který je limitován výskytem mouchy tse-tse (Balatka, 1970: 22; Šindler – Baar, 1988: 55).

Oblasti využívané pro plantážní pěstování exportních plodin najdeme na pobřeží Viktoriina jezera a v jeho okolí a v předhůří Kilimandžára. Například úrodná oblast v Keni se rozkládá na jihozápadě země, právě v blízkosti Viktoriina jezera (Cole – De Blij, 2007: 456, 480, 503, 513; Fišer, 1967: 13 – 14).

Problémy zemědělství, se kterými se region v současnosti potýká, jsou hlavně degradace půdy, půdní eroze, rozšiřování pouští a sucha. Zároveň se zde setkáme s problémy navázanými na zemědělskou produkci, a to vysoušení mokřin a odlesňování ploch kvůli získávání zemědělské půdy⁸⁷.

2.2.4.3 Rybolov

Ve východoafrickém regionu hraje významnou úlohu i rybolov, a to jak pro obživu obyvatelstva, tak i pro export (Střída, 1987: 161; Šindler – Baar, 1988: 243, 275). Jezera východní Afriky mají velké bohatství ryb, přičemž Viktoriino jezero patří k nejproduktivnějším rybářským oblastem světa (Fišer, 1967: 33; Votrubec, 1973: 404). Viktoriino jezero bylo druhově velmi pestré, až v několika posledních desetiletích nastala změna. V padesátých letech dvacátého století byl Brity ve Viktoriině jezeře vysazen okoun nilský (tato ryba může dorůst velikosti dvou metrů a vážit až dvě stě kilogramů), který byl určen pro export do evropských zemí. V důsledku vysazení této dravé ryby však okoun nilský poničil dosavadní ekosystém jezera. Dalším závažným problémem je, že okoun nilský plave ve větších hloubkách, odkud ho místní rybáři nejsou schopni vylovit, a živí se mimo jiné i rybami, které by rybáři v mělčích vodách chytit mohli. Ryby a rybí výrobky ale přesto tvoří značnou část exportu Ugandy a Keni (UNEP, 2006: 17; UNEP, 2010: 83)⁸⁸.

⁸⁷ Tamtéž.

⁸⁸ Tamtéž; Lake Victoria, dostupné na: <http://www.fao.org/docrep/005/t0037e/T0037E01.htm>, 18. 4. 2013.

Nile perch, dostupné na: <http://www.aquaticcommunity.com/mix/nileperch.php>, 18. 4. 2013.

2.2.4.4 Nerostné suroviny

Africký kontinent je bohatý na nerostné suroviny; ty se nacházejí i ve východní Africe, kde však nedosahují takového významu jako v jiných regionech Afriky. Východoafrické státy na svém území těží zejména zlato (ložiska najdeme například východně od Viktoriina jezera), cín (v oblasti jezera Kivu a u hranic Rwandy a Tanzanie), wolfram, metan, sůl, drahé kameny, fosfáty (s ložisky hlavně v Ugandě při hranicích s Keňou), dále těží železnou rudu, uhlí, diamanty (jižně od Viktoriina jezera), měď, kobalt (v oblasti východního svahu pohoří Ruwenzori), nikl, uran, tantal; některé státy těží i ropu a zemní plyn (Cole – De Blij, 2007: 478, 499; Střída, 1987: 206 – 207; Šindler – Baar, 1988: 251)⁸⁹.

2.2.4.5 Průmysl

Velký význam ve východoafrickém regionu má zpracovatelský průmysl orientovaný na zemědělské produkty. Jedná se o úpravu a zpracování kávy a čaje, čištění bavlny, zpracování tabáku, cukrové třtiny a sisalu. Ve východní Africe se setkáme i s potravinářským, dřevozpracujícím, textilním a strojírenským průmyslem. Dále má význam průmysl těžební, který je zaměřen na těžbu nerostných surovin především pro export (Häufler, 1957: 106, 215; Střída, 1987: 195; Šindler – Baar, 1988: 207, 234).

2.2.4.6 Doprava

Region má nedostatečnou dopravní infrastrukturu, která brzdí ekonomický rozvoj. Setkáme se zde ale se všemi druhy dopravy: železniční (africký kontinent má nejmenší hustotu železnic), silniční (neexistuje však transkontinentální komunikace vyšší třídy), vodní i leteckou (Häufler, 1957: 211; Šindler – Baar, 1988:

⁸⁹ Burundi, dostupné na:

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/by.html>, 14. 4. 2013.

Kenya, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ke.html>, 14. 4. 2013.

Rwanda, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rw.html>, 14. 4. 2013.

Tanzania, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tz.html>, 14. 4. 2013.

208). Hlavní železniční magistrála vede z Mombasy přes Nairobi do Kampaly. Právě železniční doprava zajišťuje hlavní dopravu v regionu, většina tratí vede od námořních přístavů do vnitrozemí. V říční dopravě je překážkou omezená splavnost řek, daná jejich spádem. Nákladní i osobní doprava je velmi aktivní na východoafrických jezerech, zejména na Viktoriině jezeře a jezeře Tanganika, ale i na jezeře Kyoga a Albertově jezeře (Fišer, 1967: 31; Häufner, 1957: 110 – 111; Šindler – Baar, 1988: 58 – 59).

2.2.4.7 Cestovní ruch

Zdrojem příjmů afrických států je i cestovní ruch. Ve východní Africe jsou cílem zahraničních turistů hlavně národní parky a přírodní rezervace, nejnavštěvovanějšími jsou Serengeti a Kilimandžáro v Tanzanii, Tsavo, Nakuru, a Ngorongoro v Keni, Murchison Falls, Queen Elizabeth a Ruwenzori v Ugandě a další (Cole – De Blij, 2007: 461; Šindler – Baar, 1988: 60, 208 – 209)⁹⁰.

2.2.4.8 Zahraniční obchod

V oblasti zahraničního obchodu je stále patrné ovlivnění ekonomiky v koloniální éře, je zde značná převaha vývozu zemědělské produkce (Šindler – Baar, 1988: 61). Ve východní Africe má velký význam regionální obchod, který je mimo jiné koordinován Východoafrickým společenstvím: výsledkem toho je, že značná část exportu a importu zůstává ve východní Africe⁹¹.

Uganda, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ug.html>, 14. 4. 2013.

⁹⁰ Best 25 National Parks in East Africa, dostupné na: http://tanzania.safari.co.za/Tanzania_Travel_Articles-travel/national-parks-east-africa.html, 18. 4. 2013.

⁹¹ East African Community, dostupné na: <http://www.eac.int/>, 12. 4. 2013.

Burundi, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/by.html>, 14. 4. 2013.

Kenya, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ke.html>, 14. 4. 2013.

Rwanda, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rw.html>, 14. 4. 2013.

Tanzania, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tz.html>, 14. 4. 2013.

Uganda, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ug.html>, 14. 4. 2013.

Druhy zboží určeného pro export východoafrických zemí jsou káva, čaj, cukr, bavlna, ryby, kůže, cín, zlato, ropné produkty a květiny, přičemž v Burundi káva (druh Arabica) a čaj tvoří 90 % devizových příjmů a v Tanzanii představují zemědělské produkty až 85 % vývozu⁹². Hlavními obchodními partnery, kam putují komodity z východní Afriky, jsou především samy východoafrické státy, dále Demokratická republika Kongo, Německo, Belgie, Nizozemsko, Spojené státy americké, Čína, Spojené arabské emiráty a Velká Británie⁹³.

Do východoafrického regionu se dováží potraviny, ropné výrobky, stroje a dopravní zařízení, zdravotnický materiál a motorová vozidla. Dodavateli zboží jsou, jak již bylo naznačeno výše, opět země samotného východoafrického regionu a mimo něj se jedná o následující země: Čínu, Spojené státy americké, Jižní Afriku, Saúdskou Arábii, Spojené arabské emiráty, Francii, Indii a Japonsko⁹⁴.

2.2.4.9 Rozvojová pomoc ve východní Africe

Do rozvojové pomoci východoafrickým zemím je zapojeno i několik organizací z České republiky. Například na Ugandu je zaměřena organizace ACET ČR, prostřednictvím níž je umožněno finančně podporovat dítě v Ugandě⁹⁵. Orientovaná na Ugandu je také Arcidiecézní charita Praha, která primárně zprostředkovává adopce na dálku⁹⁶. Další organizací v oblasti je ENKI, jež ve východní Africe pomáhá zakládat rybníky a starat se o ně tak, aby poskytly obyvatelstvu ryby a s nimi tolik potřebné bílkoviny⁹⁷, a mnoho dalších organizací zaměřených na rozvojovou a humanitární pomoc.

⁹² Tamtéž.

⁹³ Tamtéž.

⁹⁴ Tamtéž.

⁹⁵ ACET ČR (mezinárodní, křesťanská organizace, která poskytuje péči, praktické vzdělávání a vyučování v oblasti HIV/AIDS a rizikového chování mládeže), dostupné na: <http://www.acet.cz/humanitarni-pomoc/uganda>, 18. 4. 2012.

⁹⁶ Charita Praha, dostupné na: <http://praha.charita.cz/zahranici/>, 18. 4. 2013.

⁹⁷ ENKI, dostupné na: <http://www.enki.cz/cs/cinnost/zahranicni-rozvojova-pomoc/item/13-vychodni-afrika-uganda-kenya-tanzanie>, 18. 4. 2013.

3 PŘEDSTAVENÍ UČEBNIC REGIONÁLNÍ GEOGRAFIE PRO STŘEDNÍ ŠKOLY

Studie obsahu kapitol týkajících se Afriky a vyhledání zmínek o východní Africe⁹⁸ v učebním textu, budou náplní kapitoly věnované analýze učebnic regionální geografie pro střední školy. Ty jsou uváděny buď záměrně pro charakteristiku regionu, či jako příklad u Afriky jako celku. U obrázků a tabulek obsažených v učebnicích, bude největší význam přikládán primárně těm, jež jsou tematicky zaměřené na východní Afriku.

První v pořadí bude učebnice kolektivu autorů pod vedením Ivana Bičíka *Regionální zeměpis světadílů*, další pak *Hospodářský zeměpis 1* Ladislava Skokana a kolektivu autorů, *Hospodářský zeměpis – Regionální aspekty světového hospodářství* Vladimíra Baara, učebnice *Geografie pro střední školy 3 – Regionální geografie světa* Miroslava Pluskala a kolektivu autorů, učebnice kolektivu autorů pod vedením Jiřího Anděla *Makroregiony světa – Regionální geografie pro gymnázia*, učebnice geografie Karla Kašparovského *Zeměpis II. v kostce – Regionální geografie* a jako poslední uvedu učebnici Milana Holečka, Petera Mariota a Miroslava Střidy *Zeměpis cestovního ruchu*.

3.1 Regionální zeměpis světadílů⁹⁹

Africe je v učebnici *Regionální zeměpis světadílů* věnována pátá část. V první kapitole nesoucí název Afrika – nevídaná rozmanitost přírody je na úvod mezi hlavními charakteristickými rysy Afriky zmínka o východní Africe. Hovoří se o vysokých pohořích v této části kontinentu a o tom, že je africký východ zřejmě

⁹⁸ Východní Afrika je pro diplomovou práci vymezena pěti státy na základě fyzicko-geografického vymezení východoafrického regionu (Häufler, 1957; Šindler – Baar, 1988): Burundi, Keňa, Rwanda, Tanzanie a Uganda.

⁹⁹ Učebnice zeměpisu pro střední školy nesoucí název *Regionální zeměpis světadílů* Ivana Bičíka a kolektivu autorů, vydaná Nakladatelstvím České geografické společnosti, vyšla v roce 2010. Jedná se o druhé vydání, které má 140 stran. Tato učebnice obsahově navazuje na učebnice stejného kolektivu autorů *Regionální zeměpis I, II a III*, vydávaných od roku 1994 do roku 1999. Jde tak o sloučení tří dílů do jedné ucelené učebnice. Učebnici schválilo MŠMT ČR (Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky) dne 24. 1. 2000 k zařazení do seznamu učebnic pro střední školy jako součást ucelené řady učebnic pro vyučovací předmět zeměpis s dobou platnosti šest let.

jednou z „kolébek lidstva“ (Šindler – Bičík, 2010: 94). Nejprve je v učebnici představena Afrika jako kontinent, dále se mluví o reliéfu, zde je zmíněna východní Afrika v souvislosti s třetihorními tektonickými pohyby doprovázenými sopečnou činností a vznikem systému příkopových propadlin, sopečných kuželů, jako je Kilimandžáro, a pohořím Východoafrické náhorní plošiny. Uvádí se zde, že se jedná o „Vysokou Afriku“. Dále je pojednáno klima Afriky, teplotní poměry a rozložení srážek. Důraz je kladen na horký tropický pás (Šindler – Bičík, 2010: 94). V oblasti hydrografie Afriky jsou uvedeny základní charakteristiky řek a jezer, zdůrazněn je tvar říční sítě afrických řek, v učebnici je zmíněno, že největší jezera vznikla v riftové oblasti a tektonických pánvích. V pasáži věnované vegetačním pásům jsou charakterizovány jednotlivé pásy, které v Africe najdeme, především tropické deštné lesy, savany a pouště. Při charakteristice savan se uvádí zřízení národních parků a rezervací na ochranu zvěře, přičemž nejvíce jich je právě ve východní Africe (Šindler – Bičík, 2010: 94)¹⁰⁰.

Ve druhé kapitole (Afrika – sociální a ekonomické otázky) je úvodní část věnována historii a objevům Afriky. Důraz je zde kladen zejména na kolonizaci Afriky Evropany, uvádí se, že východní Afriku kolonizovali zejména Angličané (Šindler – Bičík, 2010: 96). Následně autoři předkládají údaje o obyvatelích Afriky, hovoří o negroidní větvi rovníkové rasy. Žáci jsou seznámeni s počtem obyvatel Afriky, jeho přírůstkem a věkovou strukturou, hustotou zalidnění (zde není zdůrazněna hustota zalidnění v oblasti jezer) a demografickými problémy Afriky. Poté je zmíněno, že Afrika je jednou z nejchudších oblastí světa, a dozvídáme se o překážkách hospodářského rozvoje a snaze afrických států jim čelit formou regionální integrace (Šindler – Bičík, 2010: 96). Na doplňujících mapách a obrázcích je představena mapa Afriky a na ní rozložení etnických a jazykových skupin: dle autorů nalezneme ve východní Africe bantuské kmeny, hamitskou jazykovou skupinu, méně pak kušitskou a súdánskou, okrajově Pygmeje, výraznější etnickou skupinou jsou Svahilci. Další mapa ukazuje podíl obyvatelstva s chronickou podvýživou na počátku 90. let. Keňa, Rwanda a Burundi mají dle této

¹⁰⁰ Do učebnice je vložen obrázek savanového typu krajiny v severovýchodní Ugandě (Šindler – Bičík, 2010: 95).

mapy více než 40 % obyvatel s podvýživou, v Ugandě a Tanzanii je to 30 % obyvatel (Šindler – Bičík, 2010: 97).

Následující kapitola (Černá Afrika – nejchudší část světa?) pojednává o překážkách hospodářského rozvoje a problematice jednostranné orientace ekonomiky států v těchto oblastech¹⁰¹ (Šindler – Bičík, 2010: 100). Jsou zmíněny hladomory, nemoci a válečné konflikty, dále pak rychlé tempo růstu obyvatel a úbytek zemědělské půdy a její úrodnosti. Kapitola poté předkládá informace o východní Africe, která však není v učebnici, co se týče států, vymezena. Autoři se o ní zmiňují v porovnání s ostatními regiony Afriky jako o nejmenší a nejméně hospodářsky vyspělé, jedná se o region bez výrazných zásob nerostných surovin a zemědělství v regionu sleduje samozásobitelský směr. Oblast východní Afriky je vyzdvihována jako území četných rezervací a národních parků¹⁰², které jsou cílem zahraničních turistů (Šindler – Bičík, 2010: 100).

3.2 Hospodářský zeměpis 1¹⁰³

Učebnice *Hospodářský zeměpis 1* podává celkový přehled o africkém kontinentu. Při charakteristice povrchu se hovoří o převaze náhorních plošin v oblasti východoafrických vysočin (Skokan, 2012: 123). V učebnici se píše o sopečných pohořích ve východní Africe a 6000 km dlouhé soustavě příkopových propadlin. U sopečných pohoří se konstatuje, že nejvyšší vrcholy jsou pokryty ledem a sněhem a nejvyšší horou ležící v blízkosti rovníku je Kilimandžáro (Skokan, 2012: 123). Autoři hovoří o tom, že oblast východní Afriky obývají negroidi. Co se týče obyvatelstva, věnují se problematice populační exploze v subsaharské „černé“ Africe a dále pak pokračující urbanizaci (Skokan, 2012: 123 – 125). Zdůrazněn je základ africké civilizace, kterým je harmonické soužití

¹⁰¹ Informace dokresluje fotografie čajové plantáže v Ugandě, jež je příkladem monokulturního hospodářství, které je pozůstatkem kolonialismu (Šindler – Bičík, 2010: 101).

¹⁰² Doplnkem tématu je fotografie dvou nosorožců v národním parku Kilimandžáro se stejnojmennou horou v pozadí (Šindler – Bičík, 2010: 101).

¹⁰³ Učebnice pro obchodní akademie a ostatní střední školy *Hospodářský zeměpis 1* Ladislava Skokana a kolektivu vydaná v roce 2012 je již pátým, aktualizovaným vydáním, které má 151 stran. Učebnice obsahově navazuje na stejnojmennou učebnici týchž autorů vydanou v roce 2003. Tato učebnice byla schválena MŠMT ČR 7. 8. 2003 k zařazení do seznamu učebnic pro střední školy s dobou platnosti šest let.

s přírodou, a to i v oblasti tradičního afrického zemědělství, kde pracuje až 75 % aktivního obyvatelstva (Skokan, 2012: 125). V rovníkové a subrovníkové Africe jsou rozšířeny kromě prosa a čiroku hlíznaté okopaniny, zejména maniok, ve východní Africe má význam i kukuřice (Skokan, 2012: 125 – 126). V pasáži věnované průmyslu je uvedeno, že průmyslové závody východoafrického regionu jsou zejména ve velkých přístavech (Skokan, 2012: 126).

K východní Africe, o které se zde hovoří jako o tzv. Vysoké Africe, je řazeno jedenáct zemí¹⁰⁴. V úvodním odstavci najdeme informaci o zámořských turistech navštěvujících národní parky, příkladem je Serengeti v Tanzanii. Dále se zde dozvíme o objevu 900 000 let staré lebky v tamní Olduvajské rokli a o zřejmě největším počtu lidí postižených AIDS v rovníkové východní Africe (Skokan, 2012: 134). V učebnici nalezneme informace o soustavě příkopových propadlin, které rozrušily původní náhorní plošinu. Uvádí se, že centrální systém se táhne od Assalské prolákliny k jezeru Malawi a lemují ho největší africké vulkány a hory. Dále se zde píše o jezeru Ukerewe (Viktoriino jezero), největším africkém jezeru, z něhož vytéká Viktoriin Nil (Skokan, 2012: 134). Následně je charakterizováno podnebí regionu; jedná se o ekvatoriální a subekvatoriální pás, kde průměrné měsíční teploty sahají ke 20°C, jsou zde dvě období dešťů (březen – květen, listopad – prosinec), kdy průměrný úhrn srážek dosahuje 1000 mm, ve vyšších polohách až 3000 mm. Dále se autoři zabývají vegetací a uvádějí, že v regionu převládají savany na červených lateritizovaných půdách a řídké tropické porosty. Současně jsou představena velká zvířata vyskytující se ve východní Africe (Skokan, 2012: 134 – 135).

Ohledně obyvatelstva se poučíme, že v savanách a rovníkových lesích žijí převážně Bantuové a že vysoká hustota zalidnění je v Burundi a Rwandě; zde je zmínka o genocidě kmene Tutsiů v 90. letech (Skokan, 2012: 135). Poté autoři připomínají slabé postavení regionu na světových trzích, s výjimkou Tanzanie. Zároveň je připojena tabulka s přehledem zemí, kde je uvedena rozloha státu, počet

¹⁰⁴ Burundi, Džibutsko, Eritrea, Etiopie, Keňa, Malawi, Rwanda, Somálsko, Tanzanie, Uganda, Zambie.

obyvatel, hlavní město a exportní suroviny¹⁰⁵. Autoři předkládají informace o převaze rostlinné výroby, kdy obyvatelé na vlhkých savanách pěstují banány, kukuřici, maniok, batáty a rýži a v sušších oblastech proso, čirok a arašídý. Živočišná výroba je omezena na území bez výskytu mouchy tse-tse. Průmysl v regionu je soustředěn do přístavů a hlavních měst (Skokan, 2012: 135).

3.3 Hospodářský zeměpis – Regionální aspekty světového hospodářství¹⁰⁶

O východní Africe se v učebnici *Hospodářský zeměpis – Regionální aspekty světového hospodářství* hovoří v kapitole Subsaharská Afrika. V úvodu této kapitoly je dán prostor politickému a ekonomickému vývoji a autor předkládá stručnou historii subsaharské Afriky. V této části je zmíněno, že východní Afrika byla kořistí Británie. Vliv na současný stav má koloniální období, kdy se k samozásobitelskému zemědělství přidalo tržní, kde se jednalo o plantážní zemědělství, a taktéž těžba surovin. Ekonomika zemí je tak zaměřena na jednu či dvě zemědělské plodiny – monokultury, či na těžbu jedné nebo dvou surovin (Baar, 2010: 73). Další zmínka se týká dekolonizace, po které vznikly hranice států bez ohledu na kmenová společenstva. V pasáži o obyvatelstvu autor hovoří o černé, negroidní rase, jež se dělí do etnických a jazykových skupin, dále o původním animistickém náboženství, křesťanství a šíření islámu. Další informace poučí o vysokých ročních přírůstcích obyvatelstva, chudobě, nízké vzdělanosti a nemocech, zejména o šíření nemoci AIDS (Baar, 2010: 73). V části věnované ekonomice je dán prostor následujícím problémům: orientace na jednu plodinu či surovinu, nedostatečně rozvinutý zpracovatelský průmysl a služby a nerozvinutá dopravní síť (Baar, 2010: 73). Autor pokládá subsaharskou Afriku za nejchudší

¹⁰⁵ Burundi (Bujumbura): káva, čaj, bavlna; Keňa (Nairobi): káva, čaj; Rwanda (Kigali): káva, nerostné suroviny, kůže; Tanzanie (Dodoma): káva, bavlna, sisal; Uganda (Kampala): káva, bavlna, čaj.

¹⁰⁶ Učebnice pro obchodní akademie a jiné střední školy *Hospodářský zeměpis – Regionální aspekty světového hospodářství* od Vladimíra Baara vydaná v roce 2010 je druhým aktualizovaným vydáním, které má 112 stran. Jedná se o dotisk učebnice vydané v roce 2008. Tato učebnice byla schválena MŠMT ČR 22. 7. 2008 k zařazení do seznamu učebnic pro střední vzdělávání pro obsahový okruh hospodářský zeměpis s dobou platnosti šest let.

makroregion světa a zároveň uvádí přesnější název pro zůstávající africké země, a to rovníková či tropická Afrika (Baar, 2010: 74).

V části věnované jižní a východní Africe (ta ovšem není jasně vymezena a oddělena od Afriky jižní) se hovoří nejprve o Jihoafrické republice a Jihoafrické celní unii, kde je jedním ze členů Rwanda – toto spojení států má vliv na jejich ekonomiku. Dále autor píše o přirozené integraci mezi Keňou, Ugandou a Tanzánií, jež spojuje koloniální vývoj v rámci britského impéria. V roce 1998 byla podepsána dohoda o Východoafrickém společenství – EAC. Obchodní spolupráce je zastřešena organizací Společný trh pro východní a jižní Afriku – COMESA (Baar, 2010: 76). Poté se autor věnuje zemědělským produktům, které jsou hlavními položkami exportu. Jedná se o čaj a kávu, kterou vyvážejí země rovníkové východní Afriky – Keňa, Tanzanie, Uganda, Rwanda a Burundi; v Tanzanii a Ugandě se pěstuje bavlník, produktem, jež exportuje Keňa a Tanzanie je insekticidní prášek pyrethrum. Živočišná výroba je možná jen v oblastech bez spavé nemoci (Baar, 2010: 76). V oblasti nerostných surovin najdeme zmínku o východní Africe pouze v souvislosti s těžbou diamantů v Tanzanii, jinak je těžba na východě zanedbatelná. Význam cestovního ruchu je vyzdvížen v souvislosti s Keňou, přičemž hlavní atraktivitou jsou tzv. africká safari v národních parcích (Baar, 2010: 76). Země východoafrického regionu se potýkají s různými problémy, jako je nárůst populace, přírodní katastrofy či propady cen hlavních exportních komodit (Baar, 2010: 77).

V tabulce sledující podíl primárního sektoru v jednotlivých zemích (zemědělství, lov, lesnictví a těžba) na tvorbě národního produktu jsou na prvních místech Tanzanie, Uganda a Rwanda s 50 – 60 % (Baar, 2010: 75).

3.4 Geografie pro střední školy 3 – Regionální geografie světa¹⁰⁷

Afrika je v učebnici *Geografie pro střední školy 3 – Regionální geografie světa* rozdělena na několik částí. V první (Blízký, ale málo známý kontinent) je

¹⁰⁷ Publikace nazvaná *Geografie pro střední školy 3 – Regionální geografie světa* Miroslava Pluskala a kolektivu autorů je určena pro výuku předmětu Zeměpis na středních školách. Tato učebnice má schvalovací doložku MŠMT ČR ze dne 7. 3. 1997 k zařazení do seznamu učebnic pro gymnázia. V roce 2003 vyšlo druhé vydání, s dotiskem v roce 2010. Tato učebnice má 135 stran a schvalovací doložku MŠMT ČR ke dni 24. 6. 2003.

charakterizován africký kontinent, jeho rozloha a horizontální členitost (Pluskal, 1998: 82 – 83). Dále se autoři zabývají historií Afriky, velkými objevy a kolonizací. Nalezneme tu zmínky o českých cestovatelích Emilu Holubovi, Antonínu Sterkerovi a dalších (Pluskal, 1998: 83 – 84). V následující části (Kontinent pouští a hor) se hovoří o tom, že africký kontinent je součástí velké africké litosférické desky a menší somálské desky (Pluskal, 1998: 84). K tomuto tvrzení je v učebnici připojena mapa a informace o reliéfu Afriky. Co se týče východní Afriky, píše se zde o ní v souvislosti s intenzivním zdvihem Afrického štítu, k němuž docházelo od starších třetihor. Ve východní Africe se projeví tektonické zlomové pohyby, došlo k obnovení vulkanické činnosti a vznikl systém příkopových propadlin, který je dlouhý 6000 km a má tři větve. Je zde uvedeno, že západní větev systému je identická s hranicí africké a somálské litosférické desky (Pluskal, 1998: 85). Dále se žáci z učebnice dozvědí, že somálská deska se oddaluje od africké východním směrem rychlostí 5 mm za rok a v budoucnu dojde k oddělení východní Afriky a vzniku nového moře (Pluskal, 1998: 85).

Následující část (Afrika není pouze suchá pustina) začíná zmínkou o afrických řekách a jejich nevyrovnaných spádových křivkách, peřejích a vodopádech. Poté se učebnice zaměřuje na vodní režim velkých afrických řek a následuje poučení o tom, že 1/3 povrchu Afriky je bezodtoká a bezodtoká jsou i některá východoafrická jezera (Pluskal, 1998: 86). Další informace jsou zaměřeny na podnebí Afriky, které je podmíněno polohou kontinentu, reliéfem, nadmořskou výškou a oceánskými proudy. Autoři upozorňují, že v rozšíření vegetace se projevuje výrazná zonálnost. Větší prostor je zde poskytnut tématu ochrany přírody: učebnice informuje o tom, že v Africe jsou chráněna především živočišná společenstva savan a příkladem je národní park Serengeti, dále, že Keňa má na svém území 30 národních parků. Kromě toho jsou chráněny vulkanické oblasti východní Afriky a oblasti příkopových propadlin (Pluskal, 1998: 88).

Další část (Afričané jsou především zemědělci) hovoří o hospodářském vývoji, který je – s výjimkou Jihoafrické republiky – opožděný, ostatní státy (52) jsou rozvojové země a 32 z nich nejméně rozvinuté země světa. Keňa je označována za rozvojovou zemi se středními příjmy a ostatní vybrané východoafrické země za

rozvojové země s nejnižšími příjmy. Zemědělství, zaměřené na pěstování monokultur, je považováno za hlavní odvětví hospodářství, které má velký podíl na tvorbě HDP. Přitom zemědělství se uplatňuje jak v primitivní formě, tak na farmách a plantážích (Pluskal, 1998: 89). Živočišná výroba je omezována výskytem mouchy tse-tse, který je na mapě v učebnici vyznačen i v zemích východoafrického regionu¹⁰⁸ (Pluskal, 1998: 90). Následují informace o málo rozvinutém průmyslu a dopravě (Pluskal, 1998: 90 – 91). Pátá část (Černý kontinent) zdůvodňuje tvrzení, že Afrika je považována za „kolébku lidstva“, a je zde předložena mapa s nalezišti kosterních pozůstatků čeledi Hominidae. Pokud jde o východoafrický region, byly nalezeny kosterní ostatky předchůdců člověka (*Australopithecus* a *Homo erectus*) ve východní oblasti jezera Turkana, Olduvajské rokli v Tanzanii, v oblasti Laetoli jižně od Olduvajské rokli a u jezera Eyasi. Dále autoři hovoří o rasovém složení obyvatelstva. Ve východoafrickém regionu žijí právě negroidní populace – Niloté, Súdánci, Bantuové (Pluskal, 1998: 91).

Následně jsou předkládány základní demografické údaje, hovořící o zvyšování přirozeného přírůstku, ale i vysoké kojenecké úmrtnosti, dále je pozornost autorů zaměřena na urbanizaci a s ní spojené problémy. Učebnice poté předkládá informace o zdravotním stavu obyvatelstva, o malárii, spavé nemoci a HIV. Tyto tři choroby se vyskytují i ve východní Africe (Pluskal, 1998: 92 – 93). Poslední část (Ostatní oblasti Afriky) se zabývá i východní Afrikou, která je vymezena sedmnácti státy¹⁰⁹, hovoří o nich jako o chudých zemích. Dle přiložené mapy je na tom nejhůře Tanzanie a Uganda. Ne o moc lépe si vede Keňa, Rwanda a Burundi. Oblast leží v tropickém podnebném pásu, následně autoři píší o tropickém deštném lese a sledují problematiku jeho úbytku. Součástí učebnice je tabulka vybraných demografických a socioekonomických charakteristik východní Afriky¹¹⁰ (Pluskal, 1998: 96 – 97).

¹⁰⁸ Západní polovina Ugandy, jižní cíp Keni, jih Tanzanie a nižší nadmořské výšky v Tanzanii.

¹⁰⁹ Burundi, Džibutsko, Eritrea, Etiopie, Keňa, Komory, Madagaskar, Malawi, Mauricius, Mosambik, Rwanda, Seychely, Somálsko, Tanzanie, Uganda, Zambie, Zimbabwe.

¹¹⁰ Kromě dalších dat je zde uvedena hustota zalidnění k roku 1993: Burundi 210 – Keňa 50 – Rwanda 277 – Tanzanie 31 – Uganda 82 obyvatel na km²; roční přírůstek obyvatel 2,8 – 3,6 – 2,9 – 3,0 – 2 6 %, střední délka života při narození 48 – 59 – 46 – 50 – 44 let, kojenecká

3.5 Makroregiony světa – Regionální geografie pro gymnázia¹¹¹

Učebnice *Makroregiony světa – Regionální geografie pro gymnázia* dělí makroregiony světa na méně vyspělé a hospodářsky vyspělé. Východní Afrika je v učebnici zařazena do části věnované méně vyspělým makroregionům, v kapitole nazvané Subsaharská Afrika¹¹², avšak učebnice nevymezuje jednotlivé části subsaharské Afriky, natož státy patřící do východní Afriky (Anděl, 2010: 3).

Nejprve jsou zde shrnuty hlavní znaky makroregionu: autoři vymezují makroregion jižně od pouště Sahara, charakterizují jej z hlediska reliéfu, podnebných pásů (tropický pás), vegetačních pásů (zejména savany), z hlediska etnických skupin, zemědělství (samozásobitelské a plantážní), zdraví a výživy, státních hranic, nerostných surovin, současných konfliktů a uvádějí, že subsaharská Afrika je nejchudším makroregionem světa (Anděl, 2010: 22). Následně se dočteme, čím se region vyznačuje – pánvemi a náhorními plošinami. Dále jsou zmíněny příkopové propadliny, systém zlomů v zemské kůře, který se táhne severojižním směrem. Konstatuje se zde, že příkopové propadliny jsou často vyplněny soustavou jezer. Tato jezera jsou vytvořena tektonickou činností. Jedná se o pás jezer počínající jezerem Turkana na severu a konče jezerem Malawi na jihu (Anděl, 2010: 23).

Poté je pozornost směřována na klimatické poměry, jsou zde zmíněny rozdíly ve srážkové činnosti v makroregionu. Učebnice poznamenává, že oblasti s dostatkem srážek a výskytem sladkovodních jezer, které leží v tektonickém zlomu ve východní Africe, zdůrazněny jsou zde země Uganda, Rwanda a Burundi, mají na základě těchto příznivých podmínek vysokou hustotu zalidnění (Anděl, 2010: 23). Oproti tomu jsou zde oblasti, kde se setkáme s rozšiřováním pouští a

úmrtnost 109 – 69 – 110 – 105 – 94 ‰, hrubý domácí produkt v USD na obyvatele 215 – 320 – 240 – 105 – 170, podíl městského obyvatelstva 6 – 25 – 6 – 22 – 12 % (Pluskal, 1998: 97).

¹¹¹ Publikace *Makroregiony světa – Regionální geografie pro gymnázia* Jiřího Anděla a kolektivu vydaná v roce 2010 je prvním vydáním a má 152 stran. Učebnice obsahuje schvalovací doložku MŠMT ČR dne 20. 5. 2009 k zařazení do seznamu učebnic pro střední vzdělávání s dobou platnosti šest let.

¹¹² Statistická data o subsaharské Africe nalezneme v příloze na straně 141, kde jsou jednotlivé státy srovnávány přehledně v tabulce na základě vybraných charakteristik k roku 2008: počet obyvatel, HDP, pořadí státu v HDI, gramotnost v %, nezávadná voda v %, délka dožití, obyvatelé ve městech v %, populační přírůstek v % (Anděl, 2010: 141).

nedostatkem pitné vody. Co se týče obyvatelstva, hovoří autoři o více než šesti tisících kmenových území (je zde přiložena mapka hlavních etnických a jazykových skupin, do východní Afriky jsou řazeny hamitská, kušitská částečně súdánská jazyková skupina a skupina bantu; okrajově Pygmejové severně od jezera Tanganika); následuje zmínka o animismu a šamanismu. V další části se pozornost autorů orientuje na proces kolonizace. V souvislosti s ní se hovoří o demografických, náboženských, ekonomických a politických změnách a o tomto makroregionu jako o zdroji významného přírodního bohatství a levné pracovní síly. Výklad o koloniálním období doplňuje mapa států subsaharské Afriky z let 1910 a 1958, v níž jsou barevně odlišeny koloniální mocnosti (Anděl, 2010: 23). Kromě toho k větší názornosti slouží barevně odlišený sloupec věnovaný národním parkům Afriky, kde však není zmíněn ani jeden národní park východní Afriky (Anděl, 2010: 23 – 24).

Následující text se zabývá dekolonizací, je zde uveden Rok Afriky 1960, dále pojednává o válečných konfliktech v době studené války a podpoře jednotlivých afrických států ze strany dvou mocností (Anděl, 2010: 24). Autoři seznamují žáky s problémy regionu, kterými jsou korupce a nedemokracie. Hovoří o rychlém tempu urbanizace, jejíž odvrácenou stranou jsou chudinské čtvrti ve velkých městech subsaharské Afriky. Na závěr o makroregionu píší jako o hospodářské periferii, v níž se vyskytuje největší koncentrace hospodářských a sociálních problémů současnosti (Anděl, 2010: 24 – 25).

3.6 Zeměpis II. v kostce – Regionální geografie¹¹³

Učebnice *Zeměpis II. v kostce – Regionální geografie* nejprve předkládá informace týkající se Afriky jako celku. V této části jsou zmíněny i údaje o východní Africe, a to jako příklady u vybraných témat. Poté jsou zopakovány souhrnně v pasáži věnované přímo východní Africe. Proto zde uvedu právě ty informace, které se žáci dozvědí v kapitole Východní Afrika.

¹¹³ Učebnice geografie nazvaná *Zeměpis II. v kostce – Regionální geografie* pro střední školy Karla Kašparovského je druhým dotiskem prvního vydání z roku 2008, které má 184 stran. Učebnice obsahově navazuje na učebnici *Zeměpis II. v kostce* vydanou v roce 2006.

Východní Afrika dle autora zahrnuje devět států¹¹⁴ (Kašparovský, 2012: 113). Východoafrický region, tak jak je pojat v učebnici, tvoří na severu Etiopská vysočina a od Afriky střední ji odděluje Východoafrický příkop, který je částečně vyplněn jezery, příkladem je jezero Tanganika a Malawi. Převážnou většinu východní Afriky zabírají hornatiny, přičemž průměrná výška je více než 1000 m n. m. Sopečný masiv se třemi vrcholy (Kibo – 5895 m n. m., Mawenzi a Shira) Kilimandžáro se nachází právě ve východní Africe. Sněžná čára leží na Kilimandžáru ve výšce 5300 až 5750 m n. m. Významným rysem východní Afriky je Východoafrický příkop, který je systémem tektonických zlomů, jenž vznikl při rozlámání pevninského Afrického štítu ve třetihorách za doprovodu vulkanické činnosti. Na okrajích propadliny vznikly vulkanické masivy s činnými sopkami. Sopečné vrcholy se tyčí východně od Viktoriina jezera (Ukerewe), jsou jimi Meru a Mt. Kenya. Celá oblast Východoafrického příkopu má seizmickou aktivitu (Kašparovský, 2012: 122). Východní Afrika je oblastí velkých jezer¹¹⁵. Největším africkým jezerem je Viktoriino jezero¹¹⁶, ležící na hranicích tří států – Keňa, Tanzanie a Uganda, hlavním přítokem je řeka Kagera, jež je pramenným tokem Nilu, a z jezera vytéká Viktoriin Nil. Na hranicích Tanzanie, Konga, Burundi a Zambie se nachází nejhlubší jezero Afriky Tanganika, které je tektonického původu (Kašparovský, 2012: 122).

Dále autor informuje o podnebí: převládá tropické, v horách se vyvinuly výškové podnebné stupně. Rostlinstvo východní Afriky tvoří travnaté a křovinaté savany (typickým zástupcem je baobab), ve vyšších nadmořských výškách pak horské stepi, v nižších nadmořských výškách tropické pralesy a v nížinách řek galeriové lesy. Typickými představiteli fauny východní Afriky jsou sloni, lvi, leopardi, antilopy, hroši, nosorožci a zebry, zvěř je soustředěna do rezervací a národních parků (Kašparovský, 2012: 122). Dozvídáme se zde, že národní parky ve východní Africe náleží k světovému přírodnímu dědictví. NP Serengeti v Tanzanii je

¹¹⁴ Burundi, Džibutsko, Eritrea, Etiopie, Keňa, Rwanda, Somálsko, Tanzanie a Uganda.

¹¹⁵ Autor zde píše o tom, že většina velkých afrických jezer je tektonického původu. Největším je Viktoriino jezero/Ukerewe a nejhlubším je kryptodepresivní jezero Tanganika, druhé nejhlubší na světě. V Africe se nacházejí i bezodtoká jezera. Autor v tabulce představuje největší africká jezera, jejich plochu, maximální hloubku a nadmořskou výšku. Z východoafrických jsou představena Ukerewe, Tanganika, Malawi, slané jezero Turkana (Rudolfovo jezero) a Albertovo jezero (Kašparovský, 2012: 106).

¹¹⁶ U Viktoriina jezera autor chybně uvádí tektonický původ.

světznámým parkem, jelikož je, co se týče fauny, nejbohatším národním parkem v Africe. Jedná se o lesnatou savanu se stády divokých zvířat. V národním parku je i naleziště kosterních pozůstatků předchůdců člověka (*Australopithecus* a *Homo habilis*). Významným cílem cestovního ruchu v Tanzanii je i biosférická rezervace Ngorongoro, která se rozkládá na dně sopečného kráteru, kde se vyskytují velká africká zvířata. V oblasti nerostného bohatství nebyla dosud objevena významná ložiska nerostných surovin (Kašparovský, 2012: 122).

Část věnovaná obyvatelstvu uvádí, že ve východní Africe je obyvatelstvo etnicky pestré. Na severu se setkáme se semitoamitskou větví afroasijské jazykové rodiny, v savanách a rovníkových lesích žijí převážně Bantuové. Malou část obyvatelstva v Keni a Tanzanii tvoří Masajové, kteří patří do nilotské jazykové skupiny. V učebnici je uveden příklad nepřátelství mezi etniky v regionu. V 90. letech došlo ke srážce mezi hlavními etniky Hutuy a Tutsii ve Rwandě a Burundi, byla spáchána genocida národa Tutsiů. Náboženství, se kterým se v oblasti setkáme, je animismus, křesťanství i islám (Kašparovský, 2012: 122 – 123). Autor přibližuje problém hladu a nemocí – malárie, spavá nemoc a AIDS, přičemž dodává, že ve východní Africe žije nejvíce nakažených virem HIV (Kašparovský, 2012: 109, 123).

Ohledně obyvatelstva je v učebnici uvedeno, že převažuje venkovské obyvatelstvo, ale zároveň se rychle zvyšuje počet obyvatelstva městského. Dále jsou zde zmíněny nepříznivé demografické charakteristiky (vysoká kojenecká úmrtnost, nízká střední délka života obyvatel), velkým problémem je rovněž vysoká negramotnost, nerovnoměrné osídlení – vysoká hustota zalidnění ve Rwandě a Burundi. Obyvatelé východní Afriky jsou zaměstnáni především v zemědělství s dominující rostlinnou výrobou¹¹⁷. Samozásobitelské zemědělství je zaměřeno na proso, pšenici, rýži, kukuřici, batáty, maniok, banány a arašidy. Plantážní produkce orientovaná na export pěstuje monokulturní plodiny, a to kávovník, čajovník, sisal (pevná vlákna z listů agáve) a bavlník (Kašparovský, 2012: 108, 123). Živočišná výroba, zejména chov skotu, je omezena na oblasti bez mouchy tse-tse, také jsou

chovány ovce a kozy. Významný je ve východní Africe i rybolov, a to hlavně v jezerech. Průmysl je v regionu málo rozvinutý, jedná se o rozvojové země. Zpracovatelský průmysl je soustředěn do přístavních měst. Hlavními obory jsou průmysl potravinářský – výroba cukru a mléčných výrobků, kožedělný a textilní – bavlnářství a zpracování sisalu. Autor uvádí, že se jedná o nejméně vyspělou oblast Afriky (Kašparovský, 2012: 110, 123). Pro východní Afriku je významný cestovní ruch, zejména v Keni a Tanzanii, kde najdeme světoznámé národní parky Serengeti a Tsavo a rezervaci Ngorongoro, rozšířená je safari (Kašparovský, 2012: 123)¹¹⁸.

3.7 Zeměpis cestovního ruchu¹¹⁹

Učebnici *Zeměpis cestovního ruchu* obsahuje kapitolu zabývající se zeměpisem cestovního ruchu Afriky, která je zde rozdělena na severní, západní, východní a jižní. Úvod je věnován charakteristice Afriky a rozvoji cestovního ruchu a jeho omezením, jimiž jsou nepříznivé důsledky koloniálního vývoje, především nízká hospodářská úroveň států. Na základě toho je zde i nízká vybavenost služeb a nevyhovující dopravní možnosti. Dalším důsledkem jsou konflikty mezi státy i uvnitř států, což snižuje bezpečnost zahraničních návštěvníků. Značný problém přináší také hygienická rizika. Na druhé straně má Afrika četné, zejména přírodní, předpoklady pro cestovní ruch (Holeček – Mariot – Střída, 2005: 119).

Pasáž věnovaná východní Africe žáky nejprve seznamuje s devíti státy¹²⁰, které do regionu řadí. Dále se zabývá převládajícím typem krajiny, tropickou travnatou formací – savanou, poskytující příznivé životní prostředí pro velká africká zvířata. V současné době jsou nejcennější oblasti národními parky, jejichž úloha spočívá v ochraně unikátní přírody (Holeček – Mariot – Střída, 2005: 120).

¹¹⁷ Rozhodující složkou hospodářství je zemědělství, kde je zaměstnáno až 70 % obyvatelstva. Je zaostalé, dominující je rostlinná výroba. V oblasti savan je rozšířeno žďárové zemědělství (Kašparovský, 2012: 109).

¹¹⁸ Autor následně předkládá tabulku s přehledem východoafrických států, kde je zachycena jejich rozloha, počet obyvatel k roku 2003, hlavní město a hlavní vyvážené produkty, převzatou z učebnice Ladislava Skokana (Kašparovský, 2012: 123).

¹¹⁹ Učebnice pro hotelové a jiné střední školy *Zeměpis cestovního ruchu* od Milana Holečka, Petera Mariota a Miroslava Střídy vydaná v roce 2005 je druhým, rozšířeným vydáním. Učebnice má 132 stran. Tato učebnice byla schválena MŠMT ČR 2. 3. 2005 k zařazení do seznamu učebnic pro střední odborné školy s dobou platnosti šest let.

¹²⁰ Burundi, Džibutsko, Etiopie, Keňa, Rwanda, Somálsko, Súdán, Tanzanie a Uganda.

Učebnice rovněž upozorňuje na to, že ve východní Africe jsou národní parky hlavním cílem cestovního ruchu, a to formou tzv. safari, přičemž nejvhodnější doba je mimo období dešťů (červenec až září a prosinec až únor). Nejvíce turistů přijíždí do Keni, Ugandy a Tanzanie. V těchto zemích se cestovní ruch podílí na příjmech státního rozpočtu. K nejnavštěvovanějším patří národní parky v Tanzanii, zejména Serengeti a Ngorongoro. V Keni jsou nejpopulárnějšími národními parky Tsavo a Nairobi, v Ugandě Ruwenzori, kde jsou lákadlem gorily a rovníkové velehory s ledovci. V oblasti horské turistiky je nejnavštěvovanější Mount Kenya a Kilimandžáro. I jezero Ukerewe (Viktoriino) a další velká východoafrická jezera patří k turisticky využívaným oblastem (Holeček – Mariot – Střída, 2005: 120 – 121).

3.8 Analýza a srovnání učebnic regionální geografie pro střední školy

Ve výše uvedeném textu mé diplomové práce jsem podrobila rozboru sedm učebnic regionální geografie pro střední školy, které jsou v současnosti dostupné na trhu, případně v knihovnách. Šest z nich má či mělo při svém vydání schvalovací doložku od Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (MŠMT ČR) jako učebnice geografie pro střední školy.

Ne všechny tyto učebnice se přímo zaměřují na jednotlivé oblasti Afriky, a necharakterizují tak východní Afriku zvlášť, nýbrž hovoří o ní například v kontextu subsaharské Afriky (Anděl, 2010) či společně s Afrikou jižní (Baar, 2010). Některé učebnice podávají k východní Africe informací více, jiné méně. Každý z autorů zachycuje ve své učebnici to, co považuje za důležité a zajímavé pro žáky středních škol. Lze říci, že Africe je ve většině učebnic vyčleněno méně prostoru než jiným světadílům a z tohoto důvodu nemohou autoři veškeré informace týkající se východní Afriky podchytit. Zároveň je východní Afrika v učebnicích pojímána různě: některé učebnice řadí do regionu devět zemí (Holeček – Mariot – Střída, 2005; Kašparovský, 2012), jiné jedenáct (Baar, 2010; Skokan, 2012), či dokonce sedmnáct (Pluskal, 1998), některé východní Afriku, co se týče států, vůbec nedefinují (Anděl, 2010; Šindler – Bičík, 2010); nepanuje tak shoda nad tím, které státy do východní Afriky patří.

Společným tématem učebnic je fakt, že východní Afriku řadí k Vysoké Africe díky náhorním plošinám, zmiňují se o třetihorních tektonických pohybech a vzniku systému příkopových propadlin a největších afrických jezer v riftové oblasti. Vždy jsou připomenuty i vulkány v blízkosti příkopové propadliny a je jmenována nejvyšší hora Afriky Kilimandžáro, která se nachází právě ve východní Africe. Ve dvou učebnicích je fyzická geografie regionu popsána detailněji (Kašparovský, 2012; Pluskal, 1998). Nejvíce se velkým jezerům věnuje učebnice Karla Kašparovského, jež připomíná význam rybolovu v jezerech. Často je prezentováno pouze jezero Viktoriino, jakožto největší jezero Afriky. O soustavě jezer vzniklé tektonickou činností se žáci dočtou i v učebnici Jiřího Anděla a kolektivu.

Východní Afrika je ve většině učebnic označována jako jedna z kolébek lidstva, v některých učebnicích jsou detailněji popsána naleziště kosterních pozůstatků předchůdců člověka, a to právě na území východní Afriky, hlavně v Tanzanii a Keni¹²¹. Všechny učebnice se nějakým způsobem zabývají národními parky, částečnou výjimkou je učebnice Jiřího Anděla a kolektivu, kde není uveden ani jeden z východoafrických národních parků, a přírodními rezervacemi, jejichž návštěvnost v rámci cestovního ruchu se podílí na příjmech státního rozpočtu východoafrických zemí. Představitelem nejčastěji citovaného národního parku je národní park Serengeti v Tanzanii a více se k této problematice upíná Karel Kašparovský a učebnice Zeměpis cestovního ruchu.

Všechny učebnice přiřazují východní Africe tropický podnebný pás a vegetační pás savanu, avšak s informací o výškových podnebných stupních se setkáme pouze v učebnici Karla Kašparovského. Pouze některé z nich hovoří o dvou obdobích dešťů, nicméně všechny specifikují pro savanu typická zvířata.

Pokud už učebnice uvádí hustotu zalidnění ve východní Africe, tak o vysoké hustotě zalidnění hovoří v Burundi a ve Rwandě (Anděl, 2010; Kašparovský, 2012; Skokan, 2012). V souvislosti s těmito zeměmi nalezneme informace o genocidě Tutsiů v 90. letech (Kašparovský, 2012; Skokan, 2012), ale téměř nikde není

¹²¹ Pro více informací ohledně kosterních pozůstatků, nalezených ve východní Africe, zejména u jezera Turkana, mohou zájemci otevřít knihu Richarda E. Leakeyho a Rogera Lewina z roku 1984, *Lidé od jezera. Člověk, jeho počátky, jeho povaha a budoucnost*.

zdůrazněna hustota zalidnění v oblasti jezer. Výjimkou je učebnice Jiřího Anděla a kolektivu autorů, ti hovoří o vysoké koncentraci obyvatelstva v oblastech s dostatkem srážek a v blízkosti sladkovodních jezer, a to hlavně v Burundi, Rwandě a Ugandě.

Všechny učebnice se shodují na tom, že východní Afriku obývá negroidní rasa obyvatel a že převažují bantuské kmeny, výjimečně jsou zmíněni Masajové v Tanzanii. Ve většině učebnic se hovoří o náboženství, některé učebnice do východní Afriky situují pouze animismus (Anděl, 2010), jiné přidávají i křesťanství a islám. Také demografické problémy východní Afriky, především vysoký roční přírůstek obyvatelstva, chudoba, nízké vzdělání a šíření nemocí, jako je malárie a spavá nemoc šířená mouchou tse-tse, a zejména AIDS a vysoký počet nakažených virem HIV, jsou zastoupeny všude.

V oblasti ekonomiky východoafrického regionu najdeme v učebnicích informace o tom, že jde o hospodářsky zaostalý region, popřípadě hospodářskou periferii, s málo rozvinutým průmyslem, jenž se soustřeďuje v hlavních městech a velkých přístavech. Jedná se o rozvojové země, kde je většina práce schopného obyvatelstva zaměstnána v zemědělství, buďto samozásobitelském, nebo plantážním. Opět pouze některé učebnice informují o tom, co pěstují místní obyvatelé pro svoji obživu (Kašparovský, 2012; Skokan, 2012), spíše je poskytnut prostor k vyjmenování exportních plodin, které se ve východoafrických zemích pěstují. U této problematiky je zdůrazněno, že ekonomiky východoafrických zemí se orientují jen na jednu komoditu, přičemž monokulturní hospodářství je považováno za pozůstatek koloniální éry. V souvislosti s kolonizací je příliš zobecněno, že východní Afrika byla kořistí Velké Británie (Baar, 2010; Šindler – Bičík, 2010).

Závěrem nutno podotknout, že ač bez schvalovací doložky MŠMT ČR, se nejobsáhleji východní Africe věnuje ve své učebnici Karel Kašparovský, kdy je danému regionu ponecháno nejvíce prostoru. Všechny uvedené učebnice podchycují palčivé problémy afrického kontinentu, kterými jsou zejména výše zmíněné problémy demografické, taktéž jednostranné zaměření ekonomik východoafrických států a další.

Převážně jsou učebnice přeplněny pouze statistickými čísly, kolik lidí je zaměstnáno v zemědělství, jak vysoká je porodnost, jakou šanci mají lidé na dožití a podobně, ale ve většině případů nejsou tato tvrzení odůvodněna a blíže objasněna. V učebním textu postrádám to, jak lidé ve východní Africe, respektive ve východoafrické jezerní oblasti, doopravdy žijí. Chybí mi pohled na život lidí z obecně „lidské stránky“.

Také mi v učebnicích schází informace vztahující se k obživě tamních lidí, a jelikož je většina obyvatelstva zaměstnána v zemědělství, co tedy pěstují. Odkud získávají vodu na zalévání. Zda pro svoji obživu rybaří v jezerech. Žáci by měli mít povědomí o tom, jak a kde převážná většina obyvatel bydlí. S tím souvisí i znalost, kde přesně je v oblasti vysoká hustota zalidnění a proč právě tam. Za důležité pokládám také užší specifikaci problémů obyvatel východní Afriky, v návaznosti na relativitu problémů našich. Celkově by se měli žáci seznámit s tím, jak vypadá všední den lidí, kteří žijí v okolí velkých jezer ve východní Africe, což považuji za velmi důležité z pohledu vzdělávání na středních školách.

S ohledem na studijní materiál, který dle mého názoru v učebnicích chybí, zhotovím svůj výukový projekt, jenž znalosti o východní Africe a životě v okolí velkých jezer rozšíří. Projekt nebude postaven pouze na doplnění informací, ale žáci si v něm zároveň zopakují základní znalosti z oblasti jak fyzické, tak i socioekonomické geografie, které budou aplikovat na konkrétní region, a to východoafrickou jezerní oblast.

4 TEORIE PROJEKTOVÉHO VYUČOVÁNÍ

V následující kapitole zaměřené na teorii projektové výuky, absolvuji krátký exkurz do historie projektové výuky, zmapuji, co je projektová výuka a vymezím její základní znaky. Mimo to krátce posoudím rozdíly mezi výukou projektovou a tradiční. Detailněji budou prozkoumány jednotlivé fáze projektu, a to plánovací, realizační, prezentační a evaluační. Z několika různých hledisek zanalyzuji typologie projektů a závěrem porovnáím výhody a nevýhody projektové výuky. To vše

z pohledu žáka, učitele a procesu učení. V návaznosti také zmíním, jak může projektová výuka působit na nezasvěcené okolí.

4.1 Projekt

Samotný pojem projekt je používán v rozličných situacích a může mít v různých kontextech různý význam. Společné pojmu projekt v různých podmínkách je to, že se jedná o plánování, organizování, předem daný postup řešení a užitečný výsledný produkt (Tomková – Kašová – Dvořáková, 2009: 7).

4.2 Projektové vyučování v historickém kontextu a v českém školství¹²²

Na přelomu devatenáctého a dvacátého století se začala ve Spojených státech amerických rozvíjet projektová metoda vyučování, která je spojena s reformním pedagogickým hnutím. Za zakladatele jsou považováni John Dewey a jeho žák William Heard Kilpatrick (Skalková, 2007: 234; Václavík, 2002: 300). Projektová výuka se zrodila v reakci na kritiku tradičního vyučování spočívajícího v pasivitě žáků, jejichž jediným zdrojem informací byly poznámky, které jim při svém výkladu nadiktoval učitel. V projektovém vyučování se místo jednotlivých izolovaných předmětů objevila témata, problémy a samostatné úkoly (Tomková – Kašová – Dvořáková, 2009: 10 – 12). Projektová metoda byla na svém počátku vnímána jako metoda, jež umožní spojit teorii a praxi, a praktikovala se zejména v podobě tzv. domácích projektů (Kratochvílová, 2006: 24).

Projektová výuka se začala v českých školách uplatňovat v praxi po změnách legislativního charakteru a změnách celkového paradigmatu vzdělávání dle vzoru vzdělávacích soustav v moderních evropských demokraciích, zejména pak po přijetí Národního programu rozvoje vzdělávání v České republice, tzv. Bílé knihy, která odstartovala zpracovávání strategických dokumentů, a to přípravu nového Zákona o vzdělání a tvorbu rámcových vzdělávacích programů (RVP) pro

¹²² Podrobnější informace o projektové výuce v historickém kontextu a projektovém vyučování v českém školství viz Přílohy (Text 2).

předškolní výchovu a vzdělávání, základní vzdělávání, gymnaziální vzdělávání a střední odborné vzdělávání (Kratochvílová, 2006: 8).

Rámcové vzdělávací programy vycházejí z nové strategie vzdělávání. Tento nový trend si klade za cíl, aby žák získával tzv. klíčové kompetence¹²³, které jsou očekávaným výsledkem vzdělávání. Důraz je zde kladen na dítě a jeho rozvoj, na dosahování klíčových kompetencí – znalostí, dovedností, postojů a hodnot, jež bude žák potřebovat nejen ve škole, ale i v běžném životě – nikoliv na učivo, na které byl kladen akcent dříve (Kratochvílová, 2006: 9; Müllerová, 2008: 20). Na základě rámcových vzdělávacích programů jsou tvořeny školní vzdělávací programy, jež mohou do výuky zakomponovat projektové vyučování jako prostředek k naplnění stanovených vzdělávacích cílů. Právě projektové vyučování je chápáno jako jedna z metod, které má učitel ve svém repertoáru, díky níž může dojít k rozvoji klíčových kompetencí stanovených rámcovými vzdělávacími programy (Kratochvílová, 2006: 9 – 10; Müllerová, 2008: 20; Tomková – Kašová – Dvořáková, 2009: 13). Projektové vyučování se tak stalo doplňkem běžné výuky, napomáhajícím zvyšovat kvalitu vyučování a samotného učení (Skalková, 2007: 234).

4.3 Vymezení projektového vyučování

Nad definicí pojmu projekt nepanuje shoda, ale je vymezován z hlediska následujících kritérií: pro projekt je zásadní to, že žák si obvykle sám vybírá téma projektu, vyhledává zdroje na jeho vypracování a svoji práci prezentuje; jedná se tak o jeho samostatnou práci a učitel zaujímá pozici poradce (Kratochvílová, 2006: 36).

Vymezení projektu není jednoznačné – autoři, kteří se projektovou výukou (popřípadě projektovým vyučováním či výukovým projektem) zabývají, se neshodují v tom, jak tento způsob výuky vymezit. Jedna skupina autorů považuje projekt za

¹²³ Klíčové kompetence stanovené rámcovými vzdělávacími programy (RVP): kompetence k učení, kompetence k řešení problémů, kompetence komunikativní, kompetence sociální a personální, kompetence občanská, kompetence k podnikavosti/pracovní, dostupné na: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolskareforma/klicove-kompetence>, 1. 2. 2012.

výukovou metodu¹²⁴ (například Maňák a Švec, 2003; Kratochvílová, 2006), druhá nahlíží na projekt jako na organizační formu výuky¹²⁵ (například Skalková, 2007; Václavík, 2002). Další možné stanovisko je, že jde o specifický způsob zpracování obsahu výuky, kdy se může jednat o koncentraci učiva (Valenta, 1993). Konečně je možné projekt pokládat za typ vzdělávací strategie založené na aktivním přístupu žáka k učení (Tomková – Kašová – Dvořáková, 2009: 13).

Maňák a Švec (2003: 168) vymezují projekt následovně: jedná se o „komplexní praktickou úlohu (problém, téma) spojenou se životní realitou, kterou je nutno řešit teoretickou i praktickou činností, která vede k vytvoření adekvátního produktu“ (Maňák – Švec, 2003: 168).

V Pedagogickém slovníku je projektová metoda vymežována takto: „Projektová metoda je vyučovací metoda, v níž jsou žáci vedeni k samostatnému zpracování určitých projektů a získávají zkušenosti praktickou činností a experimentováním. [...] Projekty mohou mít formu integrovaných témat, praktických problémů ze životní reality nebo praktické činnosti vedoucí k vytvoření nějakého výrobku, výtvarného či slovesného produktu“ (Průcha – Walterová – Mareš, 2003: 184).

4.4 Charakteristika projektové výuky

Jedná se o takovou výukovou metodu, která se primárně orientuje na žáka, jemuž je dán prostor pro autonomní učení. Jedním z charakteristických rysů je to, že jde o metodu, která může být mezioborová. Důležité je, že během projektu dochází ke spojení jak duševní, tak tělesné aktivity. Dále pak, že díky projektové výuce je u žáků rozvíjena komunikace a je tak podporováno naplnění klíčových

¹²⁴ Pojem výuková metoda je dle Maňáka a Švece (2003: 23) definována jako „uspořádaný systém vyučovací činnosti učitele a učebních aktivit žáků směřujících k dosažení daných výchovně vzdělávacích cílů“ (Maňák – Švec, 2003: 23). V *Pedagogickém slovníku* je vyučovací metoda definována jako „Postup, cesta, způsob vyučování (řec. *methodos*). Charakterizuje činnost učitele vedoucí žáka k dosažení stanovených cílů“ (Průcha – Walterová – Mareš, 2003: 287).

¹²⁵ Termín organizační forma výuky (vyučování) je dle *Pedagogického slovníku* chápána v tradiční didaktice jako „vnější stránka vyučovacích metod. Progresivní je komplexní systémové pojetí řízení a uspořádání výuky v určité vzdělávací situaci“ (Průcha – Walterová – Mareš, 2003: 148).

kompetencí, k němuž má žák směřovat. Ačkoliv je na projektové výuce důležitý její výsledný produkt, nelze opomenout ani průběh projektu, neboť je vhodný právě pro naplňování klíčových kompetencí (Müllerová, 2008: 20).

Projekt je chápán jako vlastní podnik žáků, který má dva základní požadavky, a to praktický cíl a uspokojivé zakončení. Základem je tedy to, že jde o žákův podnik, který má určitý cíl a za nějž přejímá žák odpovědnost. Mělo by se jednat o úkol blízký žákům a vycházející z jejich potřeb (Kratochvílová, 2006: 34 – 35; Tomková – Kašová – Dvořáková, 2009: 14).

Realizace projektového vyučování je jednou z možností, které má učitel k dispozici, aby mohl rozvíjet osobnost žáka, a to ve všech rovinách. Při práci na projektu dochází k duševnímu a kognitivnímu rozvoji, projektové vyučování má vliv i na rovinu sociálního rozvoje a rozvoje sebe sama (Kratochvílová, 2006: 18). V této výuce je učitel pouze v pozici poradce, a je tedy dán prostor k tomu, aby žáci komunikovali mezi sebou; učitel se tak vzdává své dominantní role. Tato situace napomáhá k naplnění klíčových kompetencí, a to zejména kompetence komunikativní, současně pak i kompetence sociální. Je tak naplňován jeden z obecných cílů stanovených RVP, a sice vést žáky k všestranné, účinné a otevřené komunikaci (Coufalová, 2006: 12; Kratochvílová, 2006: 19; Müllerová, 2008: 20).

Pro úspěšnou realizaci projektů je rozhodující kvalitní sociální klima ve třídě. Učitel tedy musí utvářet vhodné klima třídy¹²⁶, neboť mezi klimatem třídy a projektovou výukou je vzájemný vztah. Kvalita klimatu ovlivňuje úspěšnost realizace projektu, na druhé straně realizace projektů ovlivňuje klima třídy (Kratochvílová, 2006: 21).

Když se pokusíme shrnout charakteristické znaky projektové metody, můžeme ve výsledku hovořit o tom, že ze strany žáka se jedná o interiorizaci s projektem a převzetí odpovědnosti, vynakládání vlastní aktivity, získávání

¹²⁶ Pojmem sociální klima třídy rozumíme takové jevy, které jsou dlouhodobé a typické pro danou třídu. Aktéry utvářejícími klima jsou jak jednotliví žáci, žáci jako celek či jednotlivé skupiny žáků, tak i třídní učitel a ostatní učitelé, kteří se podílejí na procesu výchovy a vzdělávání v dané třídě (Kratochvílová, 2006: 20).

zkušeností, autoregulaci, získávání informací a práci s nimi, plánování, zpracování a prezentaci výsledků, hodnocení a sebehodnocení (Kratochvílová, 2006: 38; Tomková – Kašová – Dvořáková, 2009: 14). Ze strany učitele jde o motivaci směrem k žákům tak, aby došlo k interiorizaci a převzetí odpovědnosti. Dále je charakteristické, že učitel je v nové roli, a to roli poradce, při pozorování žáků je může dobře diagnostikovat. V oblasti řízení projektu, by měly být jeho zásahy minimální a citlivé, citlivě by měl ovlivňovat výběr informačních zdrojů. Stejně tak jako u žáka dochází i u učitele k hodnocení a sebereflexi (Kratochvílová, 2006: 38).

4.5 Tradiční a projektové vyučování

Rozdíl mezi tradičním a projektovým vyučováním je v tom, že při tradiční výuce žák poslouchá výklad učitele a tuto látku si musí zapamatovat. Při užití projektové výuky řeší žák projekt, tedy úkol komplexního charakteru. Jedná se o řešení teoretických či praktických problémů, které vyžadují jeho aktivní činnost (Skalková, 2007: 234; Václavík, 2002: 299).

Projekt musí být pro žáka zajímavý a zároveň musí mít takové charakteristiky, aby se s ním mohl identifikovat (Václavík, 2002: 299). Proto se projektové vyučování zaměřuje zejména na zkušenosti žáka. Projektové vyučování si tak klade za cíl včlenit vědomosti do zkušeností. Zkušenosti může žák získávat na základě aktivního vztahu ke svému prostředí, a to jak přírodnímu, tak společenskému. Nejedná se však o jakoukoliv zkušenost, ale základem kvalitní zkušenosti je její promýšlení, zpracovávání a hodnocení (Skalková, 2007: 234).

Proto, aby se mohl žák učit přemýšlet v souvislostech, je třeba vytvořit jiné než tradiční podmínky. Pro projektové vyučování je charakteristická potřeba delšího času, než je jedna vyučovací hodina, dále propojenost oborů a témat a současně s tím používání více informačních zdrojů (Tomková – Kašová – Dvořáková, 2009: 7). Základní rozdíl mezi tradičním vyučováním a vyučováním projektovým spočívá v tom, že v oblasti tradičního vyučování vybírá téma učitel a také učitel dodává materiál a informační zdroje, zatímco u projektového vyučování si volí téma většinou sám žák a také sám žák si vyhledává materiál ke zpracování (Kratochvílová, 2006: 41).

Důvodem, proč se v současné době dostává projektové vyučování do popředí, je fakt, že je na dnešní školu kladen požadavek, aby se žák naučil být kompetentní k vyhledávání a zpracování poznatků a aby dokázal na základě osvojených metod řešit problémy. Podstatné je, aby byl schopen učit se samostatně a byl k učení motivován. K naplnění tohoto úkolu může napomoci právě projektové vyučování (Tomková – Kašová – Dvořáková, 2009: 9).

4.6 Časové rozvržení realizace projektu

W. H. Kilpatrick stanovil čtyři základní fáze průběhu projektu – záměr, plán, provedení a hodnocení (Kratochvílová, 2006: 28), které byly v soudobé praxi upraveny a rozšířeny a které je třeba dodržovat při uskutečňování každého projektu.

4.6.1 Přípravná fáze – plánování projektu

V této etapě projektu je důležité, aby se žákovi představil záměr a smysl projektu, jeho provedení a aby se zároveň stanovil cíl projektu. Témata pro projekt mohou vzniknout jak spontánně ze strany žáků, tak i cíleně ze strany učitele. Dále by měla být zvolena taková situace, která představuje pro žáky skutečný problém (Skalková, 2007: 235; Valenta, 1993: 6). Cíl projektu by měl být realizovatelný a současně pro žáky vhodný. V této fázi hraje velkou roli jejich motivace – učitel by měl žáky motivovat tak, aby téma pojali za své (Maňák – Švec, 2003: 169). Výše uvedené lze shrnout tak, že zásadním kritériem toho, aby byla realizace projektové výuky efektivní a úspěšná, je adekvátní podnět a správná motivace žáků (Müllerová, 2008: 21).

V přípravné, popř. plánovací fázi je nutné vytvoření plánu řešení projektu, kde se konkretizují cíle a určují se jednotlivé kroky postupu, časové a místní rozvržení. Dále se v této fázi musí konkretizovat, jaký bude podíl žáka na projektu, jsou stanoveni jeho účastníci a je určeno, jaké budou třeba k práci na projektu pomůcky (Maňák – Švec, 2003: 169; Valenta, 1993: 6). Na zpracování plánu projektu se podílí hlavně žáci, které koriguje učitel tak, aby jejich projekt byl realizovatelný. O plánu řešení projektu žáci diskutují. V této fázi současně dochází

k tomu, že se určí, jaká bude forma výsledku projektu: například sdělení, výstavka či model nebo dokumentace (Skalková, 2007: 235; Valenta, 1993: 6). Současně s tím by mělo být promyšleno hodnocení, jakou bude mít podobu a kdo se na něm bude podílet. Při plánování projektu může být využita metoda brainstormingu (Kratochvílová, 2006: 41 – 42).

4.6.2 Realizační fáze – provedení projektu

V této etapě jde o vlastní provedení projektu¹²⁷. Probíhá převážně dle předem připraveného plánu, přičemž vedoucí projektu by měl porovnávat předem vypracovaný plán projektu s aktuálním stavem (Maňák – Švec, 2003: 169; Valenta, 1993: 6). V této fázi jsou aktivní samotní žáci; učitel stojí v pozadí a je pouze v pozici poradce, který velmi citlivě usměrňuje konání žáků, pokud se odklánějí od předem stanovených záměrů (Maňák – Švec, 2003: 169; Skalková, 2007: 235). Řešení určeného projektu se věnují buďto skupiny žáků, či jednotlivci. Během této fáze činnosti žáci rovněž vyhledávají informace týkající se daného problému a shromažďují je; dochází tak ke sběru a třídění materiálů a informací a kompletování zjištěných dat. Žáci postupně utváří konečnou formu projektu spojením textu a obrazu. V této etapě může učitel žáky diagnostikovat, a to mnohem snáze a kvalitněji než při běžném vyučování (Kratochvílová, 2006: 42; Skalková, 2007: 235).

4.6.3 Prezentační fáze – prezentace výstupu projektu

Součástí provedení projektu je fáze prezentační. Jedná se o stejně důležité kritérium, jako je samotný výsledek. Umožnění prezentace práce žáků je nedílnou součástí projektové metody (Kratochvílová, 2006: 42; Müllerová, 2008: 21). Žáci v této fázi představí své výsledky, které mohou mít různou podobu, jež záleží na mnoha faktorech, například na délce projektu a věku žáků, kteří projekt realizují. Závěrečné výstupy mohou mít podobu písemné, ústní či grafické prezentace, mohou to být praktické výrobky, plakát, výstavka či nástěnka, dále například

¹²⁷ Při realizaci projektového vyučování často dochází k zaměnění projektu za tematické vyučování. Více informací o tomto tématu viz Přílohy (Text 3).

časopis či webové stránky (Kratochvílová, 2006: 42; Tomková – Kašová – Dvořáková, 2009: 16).

Prezentace výsledků práce žáků může probíhat jak ve třídě před ostatními žáky, to bývá nejčastější u krátkodobých projektů, tak i před celou školou či širší veřejností, zejména rodiči zúčastněných žáků. Možnost prezentace je chápána jako motivace a výzva pro žáky (Kratochvílová, 2006: 42; Müllerová, 2008: 21).

4.6.4 Evaluační fáze – hodnocení uskutečněného projektu

Poslední fáze projektu je jeho vyhodnocení, které nemá ve většině případů formu klasifikace, ale slovního hodnocení. V této fázi vystupují jak žáci, tak učitel. K hodnocení mezi žáky navzájem se u mladších žáků doporučuje použití anonymního dotazníku (Mazáčová, 2007; Skalková, 2007: 237). Závěrem projektu rozumíme zveřejnění výsledků práce žáků; současně s tím je hodnocen celý proces, jak průběh, tak výsledek projektu dle předem stanovených kritérií. Důležité je, aby měl výsledek přesah přes „zdi“ kmenové třídy. Pokud jsou s výstupy projektu seznámeni další žáci školy, má to motivační vliv na ty, kdo na projektu pracovali, posiluje to jejich sebedůvěru (Maňák – Švec, 2003: 169; Skalková, 2007: 235, 237; Valenta, 1993: 6). V evaluační fázi by měla být projektová výuka adekvátně vyhodnocena. Učitel by měl hodnotit průběh a výsledek projektu z více perspektiv, měl by být hodnocen i případný neúspěch žáků (Müllerová, 2008: 22).

4.7 Typologie projektů

Výukové projekty můžeme rozlišovat z různých hledisek, například podle délky trvání, navrhovatele, počtu zúčastněných, místa realizace projektu, zdroje informací a další.

4.7.1 Projekty dle navrhovatele

Podle navrhovatele dělíme projekty na projekty navrhované učitelem – umělé a projekty spontánní – žakovské. Někdy bývá přidávána i třetí kategorie, to jsou projekty navrhované společně žáky a učitelem. Projekty vycházející ze zájmů a potřeb žáků jsou původní, dnes však ustupují do pozadí a většina realizovaných

projektů je navržena učitelem, který projektem sleduje didaktické cíle (Coufalová, 2006: 12; Kratochvílová, 2006: 45; Valenta, 1993: 5 – 6). V této oblasti můžeme narazit na pojmy strukturovaný a nestrukturovaný projekt. Jedná se o projekty vymezené na základě způsobu volby tématu a zajištění materiálu na jeho vypracování; jde tak o dílčí dělení dle zadání projektu (Kratochvílová, 2006: 45 – 46). O strukturovaném projektu hovoříme v tom případě, že učitel navrhuje téma, ale informace k vypracování si hledá žák sám. Oproti tomu nestrukturovaný projekt znamená, že téma si volí sám žák a shromažďuje si i vlastní materiál. Za správný byl považován dříve jen nestrukturovaný projekt, v současné době se však pojem projekt používá i pro situaci, kdy je téma a někdy i materiál předkládán učitelem. Dle informačních zdrojů tak můžeme projekty dále členit na volné, kde je výběr zdrojů čistě na žákovi, a vázané, kde je zdrojový materiál předložen učitelem. Můžeme se setkat i s kombinací projektu volného a vázaného (Coufalová, 2006: 22, 27; Kratochvílová, 2006: 46).

4.7.2 Projekty dle účastníků

Z hlediska toho, kolik se na realizaci projektu podílí účastníků, lze výukové projekty rozlišovat na několik typů:

1. individuální projekt – zde pracuje každý žák na svém projektu samostatně,
2. kolektivní projekt
 - a) skupinový – zde spolu na projektu kooperuje skupina více žáků,
 - b) třídní projekt – na třídním projektu pracuje celá třída společně,
 - c) školní – jedná se o projekty, které jsou rozsáhlejší a na nichž se podílí celá škola, a další kolektivní projekty,
3. kombinace individuálního a kolektivního projektu (Tomková – Kašová – Dvořáková, 2009: 14; Valenta, 1993: 6; srov. Coufalová, 2006: 12; Maňák – Švec, 2003: 169).

4.7.3 Projekty dle délky trvání a organizace

V typologii projektů dle délky trvání nepanuje shoda, co se týče přesného vymezení, jak dlouho trvají níže zmíněné jednotlivé projekty. Dle časového rozsahu projektového vyučování, souvisejícího s cílem a obsahem projektu, můžeme projekty členit na:

1. krátkodobý projekt, který probíhá od jedné do dvou vyučovacích hodin či je projektové výuce věnován den. Produktem tohoto projektu zpravidla bývá vytvoření plakátu nebo pracovního listu. I tento produkt musí být vždy prezentován, například na nástěnce třídy,
2. střednědobý projekt, kterému je věnován den až týden školního roku. Jedná se o náročnější typ projektu, jenž probíhá v delším časovém období – pak hovoříme o projektových dnech,
3. dlouhodobý projekt, který je realizován například v tzv. projektových týdnech, jež vedení školy zařazuje do výuky většinou jedenkrát do roka,
4. mimořádně dlouhodobý projekt, kdy jde o práci na projektu realizovaném v průběhu celého školního roku, přičemž souběžně probíhá i tradiční výuka. V tomto případě se jedná většinou o individuální projekt (Müllerová, 2008: 21; Skalková, 2007: 236; Tomková – Kašová – Dvořáková, 2009: 14; srov. Coufalová, 2006: 11; Maňák – Švec, 2003: 169).

4.7.4 Projekty dle vztahu k učivu a vyučovacím předmětům a dle místa konání

Co do rozsahu lze rozlišit projekty s užším zaměřením, které můžeme realizovat v rámci jednotlivých předmětů – tyto projekty jsou převážně krátkodobé či střednědobé (Skalková, 2007: 236; Tomková – Kašová – Dvořáková, 2009: 14). U projektů širších jde obvykle o integraci tradičních předmětů, a zasahují tak do výuky více předmětů současně – v tomto případě se již jedná o dlouhodobé projekty (Mazáčová, 2007; Skalková, 2007: 236; Václavík, 2002: 301).

Základní dělení je tedy následující: rozlišujeme projekty jednopředmětové a víceředmětové, ty dále dělíme na projekty realizované v předmětech z jedné

vzdělávací oblasti, poté projekty mezi blízkými předměty z různých vzdělávacích oblastí a setkáme se i s projekty nadpředmětovými, pomocí nichž jsou realizována průřezová témata stanovená RVP. S ohledem na věk žáků jsou u mladších žáků realizovány projekty spíše mezipředmětové, u starších jednopředmětové (Coufalová, 2006: 11; Kratochvílová, 2006: 47; Valenta 1993: 6).

Vzhledem k místu realizace projektu členíme projekty na školní a domácí, můžeme se však setkat i s jejich kombinací. Dnes jsou však uskutečňovány především školní projekty (Coufalová, 2006: 12; Kratochvílová, 2006: 47 – 48).

4.8 Výhody a nevýhody projektového vyučování

Stejně jako u ostatních organizačních forem či metod výuky lze i u projektového vyučování nalézt jak výhody, tak i nevýhody. Je nezbytné si uvědomit přednosti a úskalí projektové metody, abychom mohli využít jejich výhod a eliminovat její nevýhody (Kratochvílová, 2006: 49; Václavík, 2002: 302).

Nevýhodou tradičního vyučování, o kterém byla řeč výše, které je jednoduché na organizaci a jsou na ně zvyklí jak učitelé, tak žáci i jejich rodiče, může být nedostatek motivace ze strany žáků a potřeba vnější motivace ze strany učitele, a to většinou formou klasifikace (Václavík, 2002: 302). Oproti tomu výukový projekt je pro žáky motivem sám o sobě. Projekt, pokud se s ním žák ztotožní, zvyšuje jeho motivaci k dalšímu učení. Na rozdíl od tradiční výuky dokáže individualizovat výuku a také rozvíjí sociální vztahy dostatečněji než výuka tradiční (Mazáčová, 2007; Václavík, 2002: 302).

Chceme-li výhody strukturovat, lze na ně nahlížet z několika pohledů. Co se týče žáka, můžeme hovořit o následujících výhodách: žák pracuje na svém či skupinovém projektu dle svých individuálních schopností a možností. Tato výuková metoda jej motivuje k dalšímu učení. Velkou výhodou je, že žák přebírá zodpovědnost za výsledek práce na svém projektu nebo na své části ve skupinovém projektu. Při projektové výuce se rozvíjí jeho samostatnost. Během projektu pracuje s více zdroji informací a zlepšuje své schopnosti pracovat s textem. Při této formě výuky může využít dosavadních znalostí a dovedností

a získat nové. Jednou z výhod je také to, že se při projektové výuce žák učí spolupráci, což přispívá k rozvoji jeho komunikativních a sociálních dovedností. Zároveň se žáci učí vzájemnému respektu. Zásluhou této metody rovněž dochází k rozvoji sebepoznání, sebeúcty, sebehodnocení (Kratochvílová, 2006: 53; Tomková – Kašová – Dvořáková, 2009: 9; Václavík, 2002: 302; srov. Coufalová, 2006: 17 – 18).

Pro učitele skýtá projektová výuka tyto výhody: učitel se učí nové roli, při projektovém vyučování zůstává v pozadí v roli poradce a konzultanta, který žáky koriguje. Jelikož stojí mimo hlavní aktivitu, může získat celkový pohled na žáka a zároveň ho snáze diagnostikovat. Touto cestou učitel také rozšiřuje své možnosti v používání výukových metod a strategií. Jednou z výhod je i to, že se učí pracovat s více zdroji informací a může využít více možností hodnocení a sebehodnocení. Projektová výuka je pro učitele výhodná rovněž proto, že jsou rozvíjeny jeho organizační a manažerské dovednosti (Kratochvílová, 2006: 53; Tomková – Kašová – Dvořáková, 2009: 9).

Výhody z hlediska procesu učení se jsou následující: je splněna jak teoretická, tak i praktická úroveň učení, dochází k integraci vědomostí a dovedností z různých oborů. Projektová výuka respektuje individuální styl učení a potřeby žáka, toto učení zaměstnává a rozvíjí celou jeho osobnost, učení se orientuje na lidské potřeby a život. Výhodou je partnerská komunikace mezi učitelem a žákem (Kratochvílová, 2006: 54; Václavík, 2002: 302). Jednou z výhod projektového vyučování je také umožnění naplnit cíle stanovené rámcově vzdělávacím programem a jím stanovené klíčové kompetence (Tomková – Kašová – Dvořáková, 2009: 9).

Mezi nevýhody projektové výuky týkající se žáka patří časová náročnost, nedostatek potřebných kompetencí k realizaci projektu, neschopnost žáka opatřit si adekvátní zdroje informací k projektu a s tím související neschopnost splnění stanovených cílů (Kratochvílová, 2006: 54; Maňák – Švec, 2003: 170).

Nevýhody pro učitele realizujícího projektovou výuku jsou časová náročnost na přípravu projektu a náročnost na jeho hodnocení. Učitel musí při uskutečňování

projektu změnit svůj způsob plánování výuky (Maňák – Švec, 2003: 170; Mazáčová, 2007). Nevýhodou projektové výuky také je, že její časté zařazování způsobuje únavu, pokles zájmu a motivace k realizaci dalších projektů. Pokud se jedná o vícepředmětový projekt, může nastat problém se spoluprací učitelů. Jako určitá nevýhoda může být chápáno i to, že učitel není pro realizaci projektu adekvátně teoreticky vybaven a postrádá praktické zkušenosti s projekty (Kratochvílová, 2006: 54 – 55; Maňák – Švec, 2003: 170; srov. Coufalová, 2006: 19 – 20).

Nevýhodou z hlediska procesu učení je fakt, že není respektován princip postupnosti a systematičnosti vzdělávání, jelikož nastává opomíjení fází učení, nedochází k procvičování a opakování učiva (Mazáčová, 2007; Václavík, 2002: 302). Projektová výuka je náročná, co se týče přípravy prostředí a materiálového vybavení. Negativním elementem pro učení se může stát při užití této metody značná rušnost a živost. Problematické se jeví i různě kvalitní zdroje informací, které žáci při projektech používají. Obtížná je projektová výuka i vzhledem k nutnosti úpravy rozvrhu a dalších organizačních změn. Proces učení při projektové výuce je pro učitele náročný na jeho flexibilitu a jednání (Kratochvílová, 2006: 55; Václavík, 2002: 302).

V souvislosti s projektovou výukou se můžeme často setkat s nepochopením okolí, do něhož patří ostatní vyučující a třídy, jež může probíhající projekt rušit, ale i rodiče žáků, kteří chápou práci svých dětí na projektu spíše jako hru, nikoliv jako učení (Kratochvílová, 2006: 55).

4.9 Zařazení projektů do výuky

Problematické se jeví zařazení projektové výuky do běžného chodu vyučování. Nejméně obtížné to bývá na prvním stupni základní školy, kdy je se žáky po většinu času jeden učitel. Na druhém stupni základní školy a na škole střední je nutná dohoda na organizaci projektové výuky mezi jednotlivými vyučujícími. Některé školy zavádějí projektovou výuku formou projektových dnů a týdnů, kdy škola vyčlení jeden až dva týdny ze školního roku právě na realizaci projektů (Skalková, 2007: 236; Václavík, 2002: 302).

5 VÝUKOVÝ PROJEKT PRO STŘEDNÍ ŠKOLU

Návrh geografického projektu postaveného na podkladech vypracovaných v předchozích kapitolách, na vlastních znalostech, pedagogických zkušenostech a nápadech, bude obsahem této kapitoly, týkající se výukového projektu pro střední školu. Zároveň s tím bude v textu této kapitoly dán prostor popisu realizace projektu na střední škole.

Pro níže uvedený návrh a následnou realizaci výukového projektu pro střední školu v oblasti stanovení očekávaných výstupů, učiva, průřezových témat a klíčových kompetencí použiji Rámcový vzdělávací program pro gymnázia (RVP G)¹²⁸ a inspiraci pro vytvoření projektu načerpám mimo jiné z publikací Jany Kratochvílové *Teorie a praxe projektové výuky a Učíme v projektech* od Anny Tomkové, Jitky Kašové a Markéty Dvořákové.

Projekt jsem navrhla na základě výsledků analýzy učebnic, kterým je dán prostor v předchozím textu, a s důrazem na to, co by dle mého názoru měl žák střední školy znát a co by si měl o životě lidí v Africe v porovnání s životem u nás uvědomovat. Ve mnou předloženém projektu se tedy bude jednat o rozšíření znalostí o východní Africe a životě v okolí velkých afrických jezer. Kromě doplnění informací si žáci zopakují základní znalosti z oblasti fyzické a socioekonomické geografie. Ty budou aplikovat na konkrétní region, a to východoafrickou jezerní oblast, popř. celý východoafrický region. Výukový projekt je nadstavbou hlavní výuky a může být realizován v tzv. projektovém dni, případně dnech, či v zeměpisném semináři.

5.1 Návrh geografického výukového projektu

Název projektu: Život v okolí velkých jezer ve východní Africe

Předmět: Zeměpis

Vzdělávací oblast: Člověk a příroda, Člověk a společnost

¹²⁸ Rámcový vzdělávací program pro gymnázia (2007).

Dostupné na: http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPG-2007-07_final.pdf, 31. 3. 2013.

Vzdělávací obor: Geografie, Geologie

Dotčená témata vzdělávacího oboru: Přírodní prostředí, Sociální prostředí, Životní prostředí, Regiony, Geografické informace; Geologické procesy v litosféře, Voda, Člověk a anorganická příroda

Typ projektu:

- podle délky – krátkodobý (jednodenní)¹²⁹
- podle prostředí – školní
- podle počtu zúčastněných – společný (třídní)
- podle organizace – jednopředmětový
- podle navrhovatele – uměle připravený projekt (studentkou)
- podle informačních zdrojů – kombinace volného a vázaného

Doporučený ročník: 1. – 2. ročník 4letého gymnázia (střední školy), případně 4. ročník v rámci zeměpisného semináře.

Smysl a přínos projektu: Žáci si díky tomuto výukovému projektu udělají zajímavým způsobem představu o životě lidí, kteří žijí v oblasti největších afrických jezer, a uvědomí si, že na světě jsou různé podmínky k životu, vzdělání a obživě; to je hlavním cílem projektu. Zároveň se naučí používat více typů zdrojů, včetně elektronických, k získávání informací. Vyzkoušejí si práci v kolektivu, a tím zlepší nejen své komunikační a organizační schopnosti. Cílem výukového projektu, zaměřeného zejména na předměty Geografie, ale i Výtvarná výchova, Informatika, Environmentální výchova a Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech, je také naplňování klíčových kompetencí stanovených v RVP G zmíněných v příloze¹³⁰ a zároveň s tím naplňování očekávaných výstupů plynoucích z vybraných předmětů a průřezových témat předložených v RVP G, které jsou taktéž uvedeny v příloze¹³¹. Současně s tím jsou do přílohy¹³² zařazeny

¹²⁹ Případně se dle délky může jednat o střednědobý dvoudenní projekt či dlouhodobý projekt v zeměpisném semináři.

¹³⁰ Klíčové kompetence, k jejichž dosažení bude realizace projektu (zejména) přispívat viz Přílohy (Text 4).

¹³¹ Mezipředmětové vztahy a Průřezová témata viz Přílohy (Text 5).

dílčí cíle projektu, jež jsou stanoveny na základě očekávaných výstupů vzdělávacího oboru Geografie a Geologie, včetně učiva stanoveného v RVP G, a kterých by se měla realizace projektu dotknout. Projekt staví na tom, že základní znalosti již žáci mají, a jedná se tak o opakování a aplikaci znalostí z fyzické a socioekonomické geografie na konkrétní oblast. Současně přináší možnost získání podrobnějšího přehledu o životě lidí v jiných zemích.

Výstup projektu: prezentace v PowerPointu a plakát.

5.1.1 Časové a organizační vymezení projektu

Časové vymezení (časová dotace): cca 6 vyučovacích hodin – bloková výuka s využitím dvouhodinových jednotek či bez jasně stanovených přestávek.

Realizace projektu je možná buďto jako jednodenní, popřípadě dvoudenní (krátkodobý) projekt, nebo v rámci zeměpisného semináře, který se díky disponibilní časové dotaci uskutečňuje většinou ve 4. ročníku, a to v průběhu několika týdnů (dlouhodobý projekt).

Ročník: 1. – 2. ročník 4letého gymnázia (SŠ), případně 4. ročník.

Zařazení do výuky: realizace projektu je vhodná po seznámení žáků se základy fyzické a socioekonomické geografie a s regionální geografí Afriky, která bývá ve výuce většinou probrána jako první kontinent; jedná se o nadstavbu hlavní výuky.

Umístění: ve třídě v budově školy, s možností využití počítačů/notebooků s přístupem na internet.

Časové rozvržení jednotlivých činností při výukovém projektu

Zadání a motivace (cca 1 vyučovací hodina):

- Seznámení žáků s projektem a jeho průběhem.
- Promítání motivačních videí a diskuse nad nimi.
- Žákům je třeba předem říci, na co se mají ve videích zaměřit, tj. na to, jak lidé ve vymezené oblasti žijí, zejména na zdravotní podmínky (hygienu a

¹³² Očekávané výstupy vzdělávacího oboru Geografie a Geologie viz Přílohy (Text 6).

nemoci), existenční otázku (práci na plantážích, dětskou práci a slumy), vzdělání a podmínky pro studium (školy a školné) a problematiku nedostatku vody (studny) aj.

- Jde o sestřih z několika videí, která jsou dostupná online na stránkách České televize, ACET ČR a na YouTube: Na cestě po Bugandě¹³³, Rwanda – Její bohatství¹³⁴, Keňa (zemědělské plodiny)¹³⁵, Představení běžné školy v Keni (město Kisumu)¹³⁶, Kávová spravedlnost¹³⁷, Slum v Nakulabyi (hlavní město Ugandy – Kampala) a Studna (oblast Iganga a Kamuli v Ugandě)¹³⁸. Dohromady se jedná o cca 35 minut.
- Zadání úkolů žákům – 3 listy s úlohami (úkoly a otázkami) a závěrečný úkol k zamyšlení¹³⁹.

Plánování (cca 1 vyučovací hodina):

- Žáci hledají odpovědi na zadané úkoly a otázky v literatuře a na internetu, mapují a třídí informace, které jim pomohou zodpovědět zadané otázky.
- Žáci si v této fázi s největší pravděpodobností rozdělí úkoly, tzn., že učitel předem nestanoví, aby se rozdělili do skupin, ale ve výsledku mohou na jednotlivých úkolech pracovat skupiny či jednotlivci.
- Učitel v roli poradce doporučuje zdroje dat pro zpracování a kontroluje správnost a vhodnost získaných informací pro prezentaci.

¹³³ Na cestě po Bugandě (časové rozmezí 0:30 – 2:37; 4:50 – 9:40; 11:30 – 13:00; 13:47 – 14:45; 15:10 – 16:00; 16:30 – 17:07; 19:33 – 21:15; 22:45 – 23:30 minut), dostupné na: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/1185966822-na-cestech/211562260120002-na-cestech-po-bugande/>, 25. 3. 2013.

¹³⁴ Rwanda (Její bohatství/1. díl; časové rozmezí 0:00 – 1:25; 2:50 – 4:28 minut), dostupné na: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/1096911352-objektiv/4986-archiv/856-rwanda/>, 25. 3. 2013.

¹³⁵ Keňa (zemědělské plodiny; časové rozmezí 8:33 – 10:00 minut), dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=RicDnte5CcU>, 25. 3. 2013.

¹³⁶ Škola v Kisumu (časové rozmezí 0:00 – 1:50; 5:00 – 6:00 minut), dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=nZvQ5eP0pl>, 25. 3. 2013.

¹³⁷ Kávová spravedlnost (časové rozmezí 0:00 – 4:30; 18:50 – 21:30; 28:46 – 30:00 minut), dostupné na: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10247864775-pribehy-z-afriky/208452801380006-kavova-spravedlnost/>, 4. 4. 2013.

¹³⁸ Slum v Nakulabyi (hlavní město Ugandy – Kampala; časové rozmezí 0:00 – 2:28) a Studna (oblast Iganga a Kamuli v Ugandě; časové rozmezí 0:00 – 1:16 minut), dostupné na: <http://acet.cz/humanitarni-pomoc/uganda/fotogalerie>, 4. 4. 2013.

¹³⁹ Listy s úlohami viz Příloha (Text 7).

Realizace (cca 3 vyučovací hodiny):

- Práce žáků na počítačích/noteboocích na přípravě prezentace získaných informací, odpovědí na zadané úkoly a otázky, v PowerPointu, a výroba tematického plakátu, který by nejlépe vystihoval život tamních lidí. Kontrola prezentace učitelem před samotným závěrečným prezentováním.

Prezentace a hodnocení (cca 1 vyučovací hodina):

- Představení výsledků práce třídy: prezentace v PowerPointu a tematického plakátu.
- Diskuse o životě v jezerní oblasti ve východní Africe.
- Závěrečné hodnocení celého projektu.
- Rozdání anonymního dotazníku¹⁴⁰, na základě kterého je možné vyhodnotit „relativní“ úspěch či neúspěch realizovaného projektu.

Materiální vybavení pro realizaci projektu:

K dispozici je žákům počítačová učebna či klasická třída s možností využití notebooků, s přístupem na internet, s dataprojektorem a tiskárnou.

Žáci mohou používat papíry a psací potřeby, lepidlo, nůžky, pastelky, fixy, popř. temperové barvy. Pro tvorbu plakátu je připravena čtvrtka o velikosti A1.

Dále jsou k dispozici mapy (vlastní tvorba studentky¹⁴¹, rovněž z atlasů UNEP a další mapy), zeměpisné encyklopedie, školní atlasy, další knihy se zeměpisným obsahem a se zaměřením na Afriku a učebnice zejména regionální, ale i fyzické a socioekonomické geografie pro střední školy.

V neposlední řadě mohou žáci čerpat z materiálu týkajícího se fyzické a socioekonomické geografie východní Afriky zpracovaného studentkou (viz první kapitola diplomové práce), v poupravené a zestručněné formě.

Způsob hodnocení:

¹⁴⁰ Dotazník viz níže.

¹⁴¹ Vlastní zpracování. Mapy studentky jsou vytvořeny v programu ArcExplorer Java Edition pro tvorbu tematických map na základě GIS (Geografický informační systém). Zdroji dat pro tvorbu map byly: <http://worldmap.harvard.edu/>; <http://www.natureearthdata.com/>; <http://www.fao.org/geonetwork/srv/en/metadata>.

Průběžné slovní hodnocení během celého projektu (v jeho rámci hodnotí učitel aktivity žáků, zároveň je motivuje k následující činnosti, současně poskytuje žákům zpětnou vazbu, je-li třeba, dává jim rady a zajišťuje odbornou pomoc).

Závěrečné slovní hodnocení – hodnocení průběhu projektu a konečného výstupu projektu učitelem, samotnými žáky a žáky navzájem.

Kritéria pro závěrečné hodnocení – plakát (s mapou oblasti a tematickými fotografiemi/obrázky vztahujícími se k tématu život ve východní Africe) a prezentace v PowerPointu, v níž budou zpracovány tři listy s úlohami a závěrečný úkol.

Použité/předpokládané výukové metody a organizační formy uplatněné při realizaci projektu:

- a) slovní metoda – výklad, vysvětlování, rozhovor, diskuse, práce s textem,
- b) názorně-demonstrační metoda – práce s mapou, projekce,
- c) praktická metoda – práce s počítačem, výtvarná činnost,
- d) metoda řešení problémů,
- e) frontální a skupinové vyučování.

5.2 Realizace projektu

Mnou navržený projekt jsem realizovala na obchodní akademii v Domažlicích¹⁴² v pátek dne 5. dubna 2013¹⁴³. K dispozici jsem měla na 6 vyučovacích hodin jednu učebnu s dataprojektorem, promítacím plátnem a reproduktory, s černobílou tiskárnou a notebooky pro žáky. Dále nám bylo umožněno využívat barevnou kopírku a tiskárnu v kanceláři školy.

Charakteristika třídy:

- 2. ročník 4letého studijního oboru Obchodní akademie,
- počet žáků účastnících se projektu: 21 žákyň.

¹⁴² Vyšší odborná škola, Obchodní akademie a Střední zdravotnická škola, Erbenova 184, Domažlice.

5.2.1 Průběh projektu

5.2.1.1 Zadání a motivace

Na začátku projektového dne jsem žákyně seznámila s projektem, který je čeká, a jeho průběhem. Vysvětlila jsem jim, že nejprve promítnu sestřih několika tematických videí ze zájmové oblasti východní Afrika, poté že jim budou rozdány listy s úlohami, jež budou postupně zpracovávat na základě plánu práce, který si samy stanoví. Následně vytvoří prezentaci v PowerPointu a zhotoví plakát, jenž bude co nejlépe vypovídat o životě v zájmové oblasti.

Již během své souvislé praxe jsem uvedené třídě navrhla, že bychom, s dovolením paní ředitelky, mohly společně realizovat výukový projekt, který jsem připravila v rámci své diplomové práce; přijaly to s nadšením.

Po úvodním seznámení s průběhem dne jsme se se žákyněmi mimo jiné dohodly na tom, že vyučování bude probíhat bez jasně stanovených přestávek, ale že mohou učebnu kdykoliv opustit. Zopakovala jsem, že jim bude promítnuto několik videosekvencí, připomněla, na co se v nich mají soustředit, a začala jsem promítat jednotlivá krátká videa, která vypovídala o životě lidí ve východní Africe. Při některých sekvencích byl na tvářích žákyň patrný údiv nad situací, kterou sledují. Šlo například o záběry ze slumu, dále o výpovědi dvou manželek jednoho muže, překvapeně reagovaly, když slyšely, jak moc si jedna farmářka přeje mít něco pro ně tak samozřejmého, jako je mobilní telefon, nebo při pohledu na radost lidí z nově zavedené vody z vodovodu a toalet u školy apod. Při promítání panoval ve třídě klid a žákyně videa pozorně sledovaly – byla to pro ně silná motivace k následující práci.

Po zhlédnutí videí jsme o jejich obsahu společně diskutovaly a poté jsem všem rozdala tři listy s úkoly úlohami a list se závěrečným úkolem. Znovu jsem vysvětlila, o co se jedná a co od nich očekávám, tedy prezentaci v PowerPointu se zpracovanými úkoly a odpověďmi na otázky uvedené v listech s úlohami a dále pak

¹⁴³ Toto datum mi bylo určeno zástupkyní školy kvůli nedostatku učitelů, a tedy nutnosti zajistit hladký chod výuky. Někteří žáci školy byli totiž společně s několika učiteli na školní exkurzi ve Velké Británii a někteří učitelé měli předem nahlášenou dovolenou.

tematický plakát, který bude charakterizovat život ve východoafrické jezerní oblasti, případně východní Africe. Zdůraznila jsem, že když si nebudou vědět s čímkoliv rady, mohou za mnou přijít a já jim pomohu. Jelikož má otázka na případné dotazy zůstala bez odezvy, pustily se žákyně do práce.

5.2.1.2 Plánování

Od této fáze byl projekt plně v rukou žákyň, které byly schopné vzájemné spolupráce, ačkoliv na skupinovou práci prý nejsou zvyklé. Pro zpracování úkolů se rozdělily do dvojic a trojic. Každá skupina si vybrala ke zpracování několik otázek a úkolů. Žákyně procházely mnou připravené textové materiály, mapy, učebnice, encyklopedie a další podklady, zároveň vyhledávaly informace na internetu. Předem jsem jim poradila, aby pro získávání informací nepoužívaly Wikipedii. V průběhu plánování za mnou přišlo několik žákyň s dotazy, zda našly vhodný zdroj, či chtěly nějaký doporučit. Po celou dobu se žákyně neprojevovaly žádným nepatřičným způsobem, který by mohl rušit výuku v okolních třídách.

5.2.1.3 Realizace

V hlavní části projektu mezi sebou jednotlivé skupinky velmi dobře spolupracovaly, radily si a pomáhaly. Společně zakreslovaly hlavní fyzicko-geografické jednotky a další informace do slepé mapy východní Afriky¹⁴⁴.

Žákyně zpracovávaly úkoly a odpovídaly na otázky na svých noteboocích. Jednotlivé skupinky mě vždy po ukončení své činnosti požádaly, abych se na jejich práci podívala a zkontrolovala ji. S nadšením ukazovaly, co zpracovaly a napsaly. Některé byly hotové dříve, a tak pomáhaly těm, kterým to trvalo déle. Jak jednotlivé skupinky své práce dokončovaly, posílaly je prostřednictvím elektronické pošty jedné ze spolužaček, jež prováděla formální úpravu prezentace v PowerPointu. Postupně se pak pouštěly do výroby tematického plakátu, přičemž začaly na internetu vyhledávat zajímavé obrázky charakterizující život lidí ve východní Africe.

¹⁴⁴ Vlastní zpracování.

Živěji bylo, když se dívky domlouvaly, jak přesně by měl podle nich plakát vypadat. Avšak ani tehdy nebyl dle mého názoru problém s kázní či rušením okolí.

Po dokončení plakátu a prezentace jsem jejich práci ještě jednou zkontrolovala a přešly jsme k další fázi projektu.

5.2.1.4 Závěrečná část – prezentace a hodnocení

Při prezentování výsledků práce se jednotlivé skupinky střídaly a ostatní je se zájmem poslouchaly. Jediný problém, se kterým jsem se v průběhu projektu setkala, byl fakt, že se žákyně nedokáží vyjadřovat vlastními slovy a výstižně shrnout to, co se dozvěděly; zároveň je promítaná prezentace¹⁴⁵ sváděla k jejímu čtení, a to zády ke třídě. Po mém upozornění některé žákyně přešly ke čtení z notebooku, jiné však zkusily výsledky své práce přednést bez vizuální opory. Po dokončení přednesů jsme prezentaci a vytvořený plakát společně zhodnotily. Pochválila jsem je, že si s projektem dobře poradily a že výsledek jejich činnosti splnil mé očekávání.

Hodnocení ze strany žákyň bylo také pozitivní, ačkoliv ke své práci přistupovaly kriticky a shodly se na tom, že si na ní mohly dát ještě trochu více záležit. Celkově však byly ze své prezentace a hlavně z tematického plakátu¹⁴⁶ nadšený a chtěly si jej co nejrychleji pověsit na zeď do třídy. Po domluvě byl však plakát nakonec umístěn na nástěnk u hlavního vchodu do školní budovy, aby se tak na něj mohli podívat i ostatní spolužáci, učitelé a návštěvníci školy.

Na závěr jsme znovu diskutovaly o životě v zájmové oblasti, žákyně srovnávaly tamější životní podmínky se životem u nás. Po ukončení diskuse jsem všem poděkovala za dobrou práci i spolupráci. Projektový den jsme ukončily rozdáním anonymních dotazníků, které mi přinesly vyplněné po víkendu, a rozloučením.

¹⁴⁵ Prezentace v PowerPointu, kterou žákyně vytvořily je přiložena na CD. Případné nedostatky prezentace byly probrány ústně.

¹⁴⁶ Fotografie vytvořeného plakátu viz Přílohy (Obrázek 4).

Informační zdroje:

- Sešitový atlas Afrika,
- školní atlas,
- mapa střední Afriky (Fišer, 1967),
- zeměpisné encyklopedie – např. Zeměpis světa, Lexikon zemí atd.,
- mapy vytvořené v programu ArcExplorer studentkou,
- mapy z atlasů UNEP a z publikace Survey of Subsaharan Africa,
- učebnice fyzické, socioekonomické a regionální geografie pro střední školy,
- internetové zdroje, zejména CIA The World Factbook, Businessinfo, Acet.cz, Vše o Africe.cz a další,
- vlastní materiály žákyň, a to jejich sešity ze ZŠ a SŠ.

Dotazník pro žáky

Po skončení projektu byl žákyním rozdán anonymní dotazník, pomocí něhož jsem zjišťovala, zda se s projektovou metodou již setkaly, zda je výuková metoda bavila, čemu nerozuměly, co jim přišlo snadné a co obtížné, co si z projektu odnesly a zda by si chtěly projektovou výuku zopakovat. Zároveň jsem pomocí dotazníku zjišťovala úspěšnost projektu, tedy zda byl splněn jeho hlavní cíl – získat představu o životě ve východní Africe viz výše Smysl a přínos projektu.

Otázky dotazníku:

1. Již ses někdy setkala s výukovým projektem? Pokud ano, o jaký projekt se jednalo?
2. Bavila tě tato výuková metoda? Chtěla by sis projektovou výuku zopakovat?
3. Co tě v průběhu projektu bavilo a naopak nebavilo?
4. Co ti připadalo snadné a co naopak obtížné?
5. Bylo při projektu něco, čemu jsi nerozuměla?
6. Když si představíš průměrný jídelníček dítěte ve východní Africe, myslíš, že by ti chutnala pořád stejná kaše?
7. Chtěla bys žít ve východní Africe a proč? Co bys nechtěla nikdy zažít a lidé v oblasti to zažívat musí?

5.3 Sebereflexe a výsledky dotazníků

Začátek projektového dne byl trochu hektický, ačkoliv jsem začala s přípravou projekce již půl hodiny před začátkem vyučování. Měla jsem totiž problém s reproduktory a s připojením na internet, což mi na klidu moc nepřidalo. Naštěstí potom už vše probíhalo dle plánu.

S časovým odstupem hodnotím promítání videosekvencí jako dlouhé, pro příště bych je zkrátila z 35 minut na 20 až 25 minut.

Pokud bych tento projekt opakovala ještě jednou, pravděpodobně bych zvolila realizaci ve dvou dnech po dvou až čtyřech hodinách (ovšem ve výuce se dva dny pro projekt často nenajdou). Osobně pocituji, že je šest vyučovacích hodin po sobě příliš jak na žáky, tak na učitele. Jestliže by šlo o dvoudenní projekt, první den bych s ním jeho účastníky pouze seznámila, byla by promítnuta tematická videa a zároveň zadány úkoly, na které by se mohli žáci připravit doma. Druhý den by se již jednalo o samotnou realizaci a následnou prezentaci a evaluaci.

Ale pakliže není projektové vyučování zařazováno příliš často, domnívám se, že i jednodenní realizace je možná. Nebo bych tento projekt uskutečnila ve čtyřech týdnech v rámci zeměpisných seminářů, kterým jsou věnovány obvykle dvě hodiny týdně, a tak bych do projektu zapojila i domácí přípravu.

Na základě odpovědí získaných pomocí anonymního dotazníku jsem zjistila, že třeba i jeden příběh z videa žákyním pomohl něco si uvědomit, a některé z nich dokonce napsaly, že si o něco více váží toho, co mají.

Více než dvě třetiny žákyň se s výukovým projektem setkaly poprvé, jen některé se již na nějakém projektu podílely na základní škole. Všechny odpověděly, že je projektová výuka bavila a chtěly by si ji zopakovat, jelikož jim projekt připadal zábavný, ocenily dobrou atmosféru, klid a čas na práci. Samozřejmě je něco upoutalo více a něco méně. Některé žákyně výslovně zaujalo zpracování otázek a hledání informací, a některé nikoliv. Povětšinou je bavila tvorba plakátu, která se jim zdála snadná, dále spolupráce v kolektivu a práce ve skupinách. Pro některé však byla dle jejich mínění spolupráce ve skupinách obtížná. Sledování videí až na jednu výjimku všechny velmi zajímalo. Většina žákyň porozuměla zadání projektu a kromě

několika otázek jim nepřipadal obtížný, za poněkud náročnější považovaly tvorbu prezentace a její přednes.

Za velký úspěch považuji mimo jiné to, že si dívky uvědomily – jak plyne z odpovědí na otázku, co jim připadalo obtížné –, že je pro ně těžké už jen si představit, jak musí lidé včetně malých dětí ve východní Africe žít. Na otázku č. 6 sice většina odpověděla pouze, že by jim stejná kaše každý den nechutnala, ale našly se i světlé výjimky, které přiznaly, že děti ve východní Africe obdivují, že zmíněnou kaši dokáží jíst každý den, nebo že si uvědomily, jak dobře se u nás mají, či se dokonce pozastavily nad tím, jak těžko srovnatelný je život dětí v České republice a v některých jiných zemích.

Zajímavých odpovědí se mi dostalo i u otázky č. 7, kde několik žákyň uvedlo, že by chtěly žít ve východní Africe, ale jen na chvíli, a to především kvůli krásné přírodě. Většina však odpověděla, že by ve východní Africe žít nechtěla, důvody ale již byly různé. Některé dívky poukazyvaly na problematický nedostatek pitné vody, z toho plynoucí častou žízeň a dlouhou cestu pro vodu. Rovněž by jim vadila špatná hygiena, těžká práce celý den, nedostatek jídla vedoucí k hladovění a nemoci, které se v oblasti vyskytují, zejména hrozba nakažení virem HIV, s čímž souvisí i ztráta příbuzných či celé rodiny. Dále pak sdílení jednoho manžela s jinými ženami, nedostatek služeb ve školství a malá šance na vzdělání. Jedna žákyně přímo napsala, že je ráda, že žije v České republice. Velmi si vážím toho, že si mnohé z dívek uvědomily, jak vyplývá z odpovědí, o co lépe se jim daří v jejich domovině.

Celkově jsem s průběhem a výsledky projektu velmi spokojená. Také žákyně hodnotily svoji práci pozitivně a pracovaly s nadšením, dokonce i na úkor velké přestávky. Pro mě šlo o velkou pedagogickou zkušenost pro budoucí praxi, vyzkoušela jsem si, jak připravit a zároveň i realizovat vlastní výukový projekt. Podmínky pro jeho provedení byly velmi dobré, po celý den jsme nebyly nikým rušeny. Projekt jsme v šesti naplánovaných vyučovacích hodinách bez problému stihly. Se žákyněmi se mi dobře spolupracovalo, efektivně spolupracovaly i mezi sebou a závěrečné hodnocení projektu bylo oboustranně kladné.

6 ZÁVĚR

Diplomová práce nazvaná Život v okolí velkých jezer ve východní Africe (výukový projekt pro střední školu) byla vypracována s cílem vytvořit ucelený studijní materiál věnovaný východní Africe z pohledu fyzické a socioekonomické geografie, jenž bude vhodný pro další použití ve výuce na středních školách. Náplní mé diplomové práce bylo také posouzení a zhodnocení obsahu aktuálně dostupných učebnic regionální geografie pro střední školy. Tato studie byla podepřena první hypotézou, tj. že výukové texty v učebnicích regionální geografie pro střední školy jsou soustředěny pouze na Afriku jako celek, případně vybrané jednotlivé státy, a na život v oblasti východoafrických jezer se texty v souvislostech nespécializují.

Praktickým výstupem této diplomové práce je mnou vytvořený krátkodobý výukový projekt pro střední školu v předmětu geografie, ve kterém je žákům vyložen a přiblížen život lidí v oblasti velkých jezer ve východní Africe a je tak prohloubena jejich znalost o něm. Projekt je ověřený ve výuce a vhodný pro další použití na středních školách. Jeho tvorba byla motivována druhou hypotézou, že totiž projektová metoda je pro žáky atraktivní, rozšiřuje jejich znalosti zajímavou formou a současně podporuje jejich zájem o témata, která jsou projektovou výukou podána.

První kapitola mé diplomové práce nazvaná Východní Afrika – východoafrická jezerní oblast se upíná k fyzicko-geografickému a socioekonomicko-geografickému popisu tohoto zájmového regionu. V první části jsem uvedla základní fyzicko-geografickou charakteristiku oblasti, a to geologické a geomorfologické poměry a vývoj vymezené oblasti, klimatické a hydrografické poměry. Více jsem se soustředila na východoafrická jezera, která jsou středem zájmu mé diplomové práce. Poté jsem přešla k pedogeografickým a biogeografickým poměrům, kde bylo vyjmenováno rostlinstvo a živočišstvo zájmové oblasti. Část orientovanou na fyzickou geografii jsem zakončila stručnou pasáží o ochraně přírody ve východní Africe. Ve druhé části první kapitoly jsem uvedla základní socioekonomickou charakteristiku východní Afriky. Zde jsem zmínila historii oblasti, kde hrály důležitou roli evropské země, poté jsem sumarizovala

základní informace o státech regionu a zmapovala základní demografické údaje. Prostor byl dán etnikům a jazykům oblasti, náboženství, vysokému populačnímu růstu, urbanizaci a hustotě zalidnění, nemocím, chudobě, podvýživě, zaměstnanosti obyvatelstva a dalším demografickým ukazatelům a problémům regionu. Následně jsem přikročila k popisu ekonomických poměrů východoafrických zemí. Vylíčila jsem, jak se jednotlivá odvětví hospodářství podílejí na tvorbě HDP, stranou nezůstalo ani zemědělství, rybolov, nerostné suroviny, průmysl, doprava, cestovní ruch a zahraniční obchod zájmového regionu. Tuto část jsem uzavřela stručnými informacemi o rozvojové pomoci ze strany organizací z České republiky.

Jako podklad pro vypracování kapitoly Představení učebnic regionální geografie pro střední školy jsem prostudovala obsah sedmi učebnic regionální geografie pro střední školu ve snaze vyhledat v učebním textu informace týkající se východní Afriky. Analýza učebnic potvrdila moji první hypotézu, že výukové texty v učebnicích regionální geografie pro střední školy jsou soustředěny pouze na Afriku jako celek, případně vybrané jednotlivé státy, a na život v oblasti východoafrických jezer se texty v souvislostech nespécializují, viz Analýza a srovnání učebnic regionální geografie pro střední školy.

Třetí kapitolu práce jsem pojmenovala Teorie projektového vyučování. Definovala jsem v ní pojem projekt, krátce shrnula historii projektové výuky a vymezila základní znaky této metody. Posoudila jsem rozdíly mezi výukou projektovou a tradiční. Detailně jsem popsala jednotlivé fáze projektu a prezentovala typologie projektů dle různých hledisek. V textu jsem porovнала výhody a nevýhody projektového vyučování.

Výukovému projektu pro střední školu se zaměřením na geografii, který je praktickým výstupem mé diplomové práce, byl vyčleněn prostor ve čtvrté kapitole. Mnou navržený projekt nese název mé diplomové práce – Život v okolí velkých jezer ve východní Africe. Na počátku jsem definovala základní znaky návrhu geografického výukového projektu, včetně jeho časového a organizačního vymezení. Poté jsem popsala průběh projektu a všechny jeho fáze, neopomenula

jsem uvést informační zdroje a dotazník pro žáky. Kapitulu jsem zakončila sebereflexí a zamyšlením nad výsledky žákyněmi vyplněných dotazníků.

Realizaci mého výukového projektu na střední škole v Domažlicích¹⁴⁷ hodnotím velmi pozitivně. Na základě odevzdaných dotazníků jsem zjistila, že nad životem ve východní Africe žákyně opravdu uvažovaly a z projektu si do života něco odnesly. Tento projekt vidím z hlediska výchovy žáků na střední škole jako velmi vhodný. Realizace a jednotlivé fáze mnou navrženého výukového projektu a také vyplněné dotazníky potvrdily moji druhou hypotézu, že projektová metoda je pro žáky atraktivní, rozšiřuje jejich znalosti zajímavou formou a současně podporuje jejich zájem o témata, která jsou projektovou výukou podána, viz Průběh projektu a Sebereflexe a výsledky dotazníků.

Z výše uvedeného vyplývá, že vytyčené cíle mé diplomové práce byly naplněny a obě hypotézy potvrzeny.

Příložené CD obsahuje podklady pro realizaci projektu, návrh geografického krátkodobého projektu, listy s úlohami a podkladové mapy, tabulky a informační zdroje. Jelikož byl projekt realizován v praxi, jsou na tomto CD i jeho konkrétní výstupy, prezentace žákyň v PowerPointu a fotografie, které byly pořízeny během průběhu projektu. Ty podrobně ilustrují práci žákyň s textem a internetovými zdroji, zachycena je i tvorba plakátu, prezentace výsledků práce třídy a samotný plakát.

Vzhledem k dosaženým výsledkům a získaným dojmům se jako zajímavý nabízí experiment, kdy by byl v jedné třídě realizován mnou navržený projekt, který je časově značně náročný jak pro učitele, tak pro žáky, kdežto v paralelní třídě by proběhl pouze běžný výklad téže látky. Poté by obě třídy vypracovaly z daného učiva (na daný námět) test a dle výsledků by se zjistilo, která z metod je pro zapamatování si informací efektivnější. Nelze však opomenout, že při projektové výuce, na rozdíl od výkladu učitele, dochází k naplňování více klíčových kompetencí stanovených v rámcovém vzdělávacím programu, než u pasivního poslechu a žákům je dán větší prostor pro učení vlastním tempem a stylem.

¹⁴⁷ Vyšší odborná škola, Obchodní akademie a Střední zdravotnická škola, Erbenova 184, Domažlice.

7 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Anděl, Jiří a kol. (2010): *Makroregiony světa – Regionální geografie pro gymnázia*. Praha: Nakladatelství České geografické společnosti.

Baar, Vladimír (2010): *Hospodářský zeměpis – Regionální aspekty světového hospodářství*. Praha: Nakladatelství České geografické společnosti.

Balatka, Břetislav a kol. (1970): *Afrika*. Praha: Kartografické nakladatelství.

Cole, Roy – De Blij, Harm J. (2007): *Survey of Sub-Saharan Africa: A Regional Geography*. New York: Oxford University Press.

Coufalová, Jana (2006): *Projektové vyučování pro první stupeň základní školy. Náměty pro učitele*. Praha: Fortuna.

Fišer, Augustin a kol. (1967): *Střední Afrika*. Praha: Kartografické nakladatelství.

Häufler, Vlastislav (1957): *Afrika: nástin geografie kontinentu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Holeček, Milan – Mariot, Peter – Střída, Miroslav (2005): *Zeměpis cestovního ruchu*. Praha: Nakladatelství České geografické společnosti.

Hronová, Tereza (2011): *Nedostatek vody nemůže řešit jen Afrika*. Dostupné na: <http://www.rozvojovka.cz/clanky/1196-nedostatek-vody-nemuze-resit-jen-afrika.htm>, 18. 4. 2013.

Chábera, Stanislav (1999): Jezera. In: Chábera, Stanislav – Kössl, Roman: *Základy fyzické geografie (přehled hydrogeografie)*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, s. 113 – 133.

ILEC (2005): *Managing Lakes and their Basins for Sustainable Use: A Report for Lake Basin Managers and Stakeholders*. Kusatsu, Japan: International Lake Environment Committee Foundation. Dostupné na: http://worldlakes.org/uploads/LBMI_Main_Report.pdf, 26. 3. 2013.

Juma, Calestous (2011): *The New Harvest: Agricultural Innovation in Africa*. New York: Oxford University Press.

Kašparovský, Karel (2012): *Zeměpis II. v kostce – Regionální geografie*. Praha: Fragment.

Kraft, Jaroslav – Mentlík, Pavel (2004): *Úvod do geologie pro geografy: endogenní a exogenní dynamika*. Plzeň: Západočeská univerzita.

Kratochvílová, Jana (2006): *Teorie a praxe projektové výuky*. Brno: Masarykova univerzita.

Kříž, Hubert (1982): Hydrogeografie. In: Horník, Stanislav et al.: *Základy fyzické geografie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 78 – 143.

Maňák, Josef – Švec, Vlastimil (2003): *Výukové metody*. Brno: Paido.

Mazáčová, Nataša (2007): *Možnosti a meze projektové výuky v současné škole*. Dostupné na: <http://clanky.rvp.cz/clanek/k/z/1288/MOZNOSTI-A-MEZE-PROJEKTOVE-VYUKY-VSOUCASNE-SKOLE.html>, 30. 1. 2013.

Müllerová, Marie (2008): Projekty? Projekty! *SGUNschrift*. Č. 3/2008, s. 20 – 22.

Pluskal, Miroslav a kol. (1998): *Geografie pro střední školy 3 – Regionální geografie světa*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství.

Průcha, Jan – Walterová, Eliška – Mareš, Jiří (2003): *Pedagogický slovník*. Praha: Portál.

Rámcový vzdělávací program pro gymnázia – RVP G (2007). Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze. Dostupné na: http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPG-2007-07_final.pdf, 31. 3. 2013.

Skalková, Jarmila (2007): *Obecná didaktika: vyučovací proces, učivo a jeho výběr, metody, organizační formy vyučování*. Praha: Grada.

- Skokan, Ladislav a kol. (2012): *Hospodářský zeměpis 1*. Praha: Fortuna.
- Strahler, Alan – Strahler, Arthur (2003): *Introducing Physical Geography*. New York: John Wiley&Sons.
- Střída, Miroslav a kol. (1987): *Země světa. 2. Afrika, Amerika, Oceánie*. Praha: Svoboda.
- Šindler, Petr – Baar, Vladimír (1988): *Regionální geografie světadílů a oceánů. Díl 1, Afrika, Asie, Austrálie, část 1. Oceánie* Ostrava: Pedagogická fakulta.
- Šindler, Petr – Bičík, Ivan (2010): Afrika. In: Bičík, Ivan a kol.: *Regionální zeměpis světadílů*. Praha: Nakladatelství České geografické společnosti, s. 94 – 103.
- Tomková, Anna – Kašová, Jitka – Dvořáková, Markéta (2009): *Učíme v projektech*. Praha: Portál.
- UNEP (2006): *Africa's Lakes: Atlas of Our Changing Environment*. Nairobi, Kenya: Division of Early Warning and Assessment (DEWA). United Nations Environment Programme (UNEP). Dostupné na:
http://www.unep.org/dewa/Portals/67/pdf/Africas_Lakes%285-Apr-06%29.pdf,
28. 1. 2013.
- UNEP (2010): *Africa Water Atlas*. Nairobi, Kenya: Division of Early Warning and Assessment (DEWA). United Nations Environment Programme (UNEP). Dostupné na:
http://na.unep.net/atlas/africaWater/downloads/africa_water_atlas.pdf, 27. 1. 2013.
- Václavík, Vladimír (2002): Organizační formy výuky. In: Kalhous, Zdeněk – Obst, Otto a kol.: *Školní didaktika*. Praha: Portál., s. 299 – 302.
- Valenta, Josef a kol. (1993): *Pohledy. Projektová metoda ve škole a za školou*. Praha: IPOS Artama.
- Vitásek, František (1956): *Fysický zeměpis I. Ovzduší a vodstvo*. Praha: Nakladatelství Československá akademie věd.

Votrubec, Ctibor (1973): *Afrika: Zeměpisný přehled kontinentu a jeho oblastně ekonomické problémy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

7.1 Internetové zdroje¹⁴⁸

AC Tropical Fish (Aquatic Community), dostupné na:

<http://www.aquaticcommunity.com>

ACET ČR (AIDS Care, Education and Training), dostupné na: <http://www.acet.cz/>

African History, dostupné na: <http://africanhistory.about.com/>

Central Intelligence Agency (CIA): The World Fact Book, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>

Commonwealth, dostupné na: <http://www.thecommonwealth.org/>

East African Community (EAC), dostupné na: <http://www.eac.int/>

ENKI, dostupné na: <http://www.enki.cz/cs/>

Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), dostupné na: <http://www.fao.org>

Geography, dostupné na: <http://geography.about.com/>

Global Great Lakes, dostupné na: <http://www.globalgreatlakes.org/>

Global Lake Database LakeNet, dostupné na: <http://www.worldlakes.org/>

Charita Praha, dostupné na: <http://praha.charita.cz/>

Index Mundi, dostupné na: <http://www.indexmundi.com/>

International Food Policy Research Institute (IFPRI), dostupné na: <http://www.ifpri.org/>

¹⁴⁸ Plné znění webových adres včetně data ověření viz poznámky pod čarou v textu.

International Lake Environment Committee Foundation (ILEC), dostupné na:
<http://www.ilec.or.jp/en/>

Joshua Project, dostupné na: <http://www.joshuaproject.net/>

Mapy Google, dostupné na: <https://maps.google.cz/>

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky, dostupné na:
<http://www.msmt.cz/>

Siyabona Africa Travel, dostupné na: <http://tanzania.safari.co.za/>

United Nations (UN), dostupné na: <http://www.un.org/en/>

United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), dostupné na:
<http://unctad.org/en/>

United Nations Development Programme (UNDP), dostupné na:
<http://hdr.undp.org/en/>

United Nations Environment Programme (UNEP), dostupné na:
<http://www.unep.org/>

United Nations Children's Fund (UNICEF), dostupné na: <http://www.unicef.org/>

Wildafrica – Save African Animals, dostupné na:
<http://www.saveafricananimals.org/>

World Bank, dostupné na: <http://data.worldbank.org/country>

7.2 Videa použitá při výukovém projektu

Kávová spravedlnost, dostupné na:
<http://www.ceskatelevize.cz/porady/10247864775-pribehy-z-afriky/208452801380006-kavova-spravedlnost/>

Keňa, dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=RicDnte5CcU>

Na cestě po Bugandě, dostupné na:

<http://www.ceskatelevize.cz/porady/1185966822-na-cestech/211562260120002-na-cestech-po-bugande/>

Rwanda (Její bohatství/1. díl), dostupné na:

<http://www.ceskatelevize.cz/porady/1096911352-objektiv/4986-archiv/856-rwanda/>

Slum v Nakulabyi a Studna, dostupné na: <http://acet.cz/humanitarni-pomoc/uganda/fotogalerie>,

Škola v Kisumu, dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=nZwQ5eP0pl>

7.3 Zdroje dat pro tvorbu map

FAO Geo Network, dostupné na: <http://www.fao.org/geonetwork/srv/en/>

Natural Earth, dostupné na: <http://www.naturalearthdata.com/>

World Map, dostupné na: <http://worldmap.harvard.edu/>

8 RESUMÉ

Life around the Great Lakes in East Africa (Educational Project for High School)

This diploma thesis is focused on the determination of East Africa from the point of view of physical and socio-economic geography. The part dedicated to the physical geography describes the geology, geomorphology, climate, hydrography, pedo-geography, bio-geography and the nature conservation in East Africa. The part focusing on socio-economic geography presents, apart from the history and the basic characteristics of the East-African states, also some basic demographical data and economic conditions of the region of interests. The above stated implies, that the outcomes of the first chapter of the diploma thesis is a complete study material, which is ready to be used for teaching at high schools.

The diploma thesis further presents the description and the analysis of seven textbooks of the regional geography chosen, if the East Africa is mentioned as a whole. Consequently, a theory of project teaching, its historical roots, features, particular phases of the project and their description, typology of the project according to various points of view, and the advantages and disadvantages of this teaching method. The diploma thesis is closed with a chapter, dedicated to the educational project itself. A draft of a geographical educational project, including its time and organizational definition is presented. Subsequently, the realization of this project on a selected high school is described. The practical outcome of the diploma thesis is an educational project focused on geography, verified by teaching and suitable for further practical use.

Keywords: East Africa, African lakes, physical geography, socio-economic geography, textbooks of the regional geography for high school, theory of project teaching, geographic educational project

9 PŘÍLOHY

Součástí mé diplomové práce je i CD s přílohami, tudíž ne všechny přílohy mé diplomové práce jsou v tištěné podobě.

SEZNAM PŘÍLOH

Obrázky

Obrázek 1: Mapa východoafrického regionu	103
Obrázek 2: Mapa východoafrických jezer	106
Obrázek 3: Mapa východoafrické jezerní oblasti.....	107
Obrázek 4: Vytvořený plakát	126

Tabulky

Tabulka 1: Východoafrická jezera	104
Tabulka 2: Náboženství ve východní Africe.....	110
Tabulka 3: Populační růst, porodnost a úmrtnost ve východní Africe.....	110
Tabulka 4: Věková struktura obyvatelstva východoafrického regionu	111
Tabulka 5: Naděje na dožití, věkový medián a poměr mužů a žen ve společnosti ve východní Africe	111
Tabulka 6: Počet obyvatel, hustota zalidnění a urbanizace ve východní Africe ...	112
Tabulka 7: HIV/AIDS a podvýživa ve východoafrickém regionu	112
Tabulka 8: Vodní zdroje, přístup obyvatel k pitné vodě a spotřeba vody ve východní Africe.....	113
Tabulka 9: Základní ekonomické ukazatele východoafrických států	114
Tabulka 10: Index lidského rozvoje (HDI) ve východní Africe.....	114

Texty

Text 1: Historie východní Afriky.....	108
Text 2: Projektové vyučování v historických souvislostech a projektové vyučování v českém školství	115
Text 3: Tematická výuka a projekt	117
Text 4: Klíčové kompetence, k jejichž dosažení bude realizace projektu přispívat	117
Text 5: Mezipředmětové vztahy a průřezová témata	119
Text 6: Očekávané výstupy vzdělávacího oboru Geografie a Geologie.....	121
Text 7: Listy s úlohami	123

Tabulka 1: Východoafrická jezera¹⁴⁹

Název	Plocha hladiny (v km ²)	Objem (v km ³)	Maximální hloubka (v m)	Průměrná hloubka (v m)	Nadmořská výška (v m n. m.)	Stát
Viktoriino jezero	68800	2750	84	40	1134	Keňa, Tanzanie, Uganda
Tanganika	32000	17800	1471	572	773	Burundi, DRK ¹⁵⁰ , Tanzanie, Zambie
Malawi/ Nyasa	26500	8400	706	292	500	Malawi, Mozambik, Tanzanie
Turkana/ Rudolfovo jezero	6750	203,6	109 m	30, 2	360, 4	Etiopie, Keňa
Albertovo jezero	5300	280	58	25	615	DRK, Uganda
Rukwa	3000	-	15	4	793	Tanzanie
Edwardovo jezero	2325	39,52	112	17	912	Kongo DRK, Uganda
Kivu	2220	333	480	240	1460	Kongo DRK, Rwanda
Kyoga	1720	-	5, 7	-	914	Uganda
Eyasi	1200	-	-	-	-	Tanzanie
Natron	600	0, 35	-	-	-	Keňa, Tanzanie
Manyara	500	-	-	-	-	Tanzanie
Kwania	400	-	-	-	-	Uganda

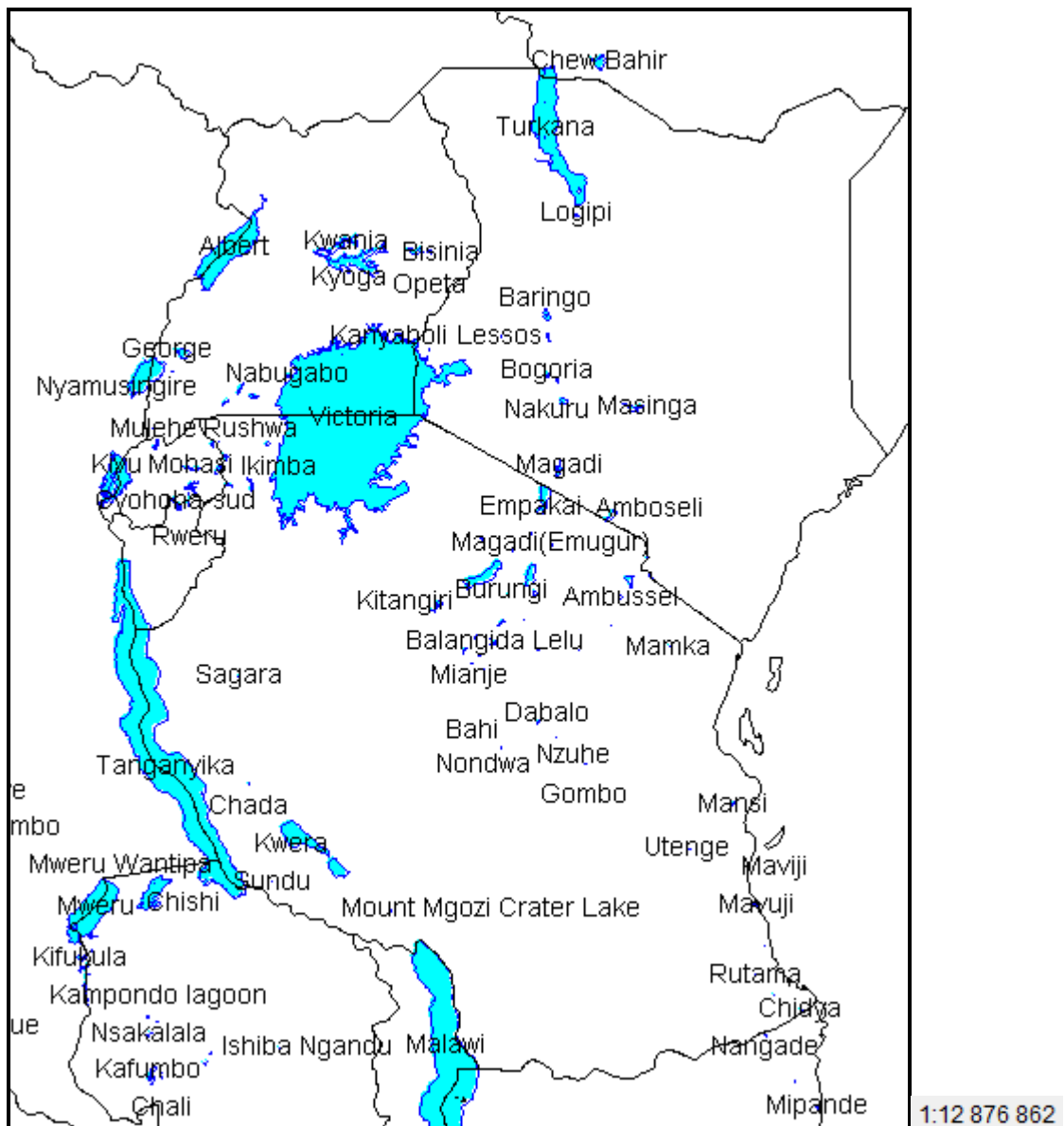
¹⁴⁹ Jezer je v oblasti mnohem více (viz Mapa východoafrických jezer), v tabulce jsou uvedena jen jezera s plochou hladiny nad 20 km².

¹⁵⁰ Demokratická republika Kongo.

George	250	0, 8	4, 5	2, 4	914	Uganda
Magadi	200	0, 05	1	-	-	Keňa
Salisbury/ Bisinia	150	-	-	-	-	Uganda
Naivasha	140	5	11, 5	6	1890	Keňa
Baringo	108	-	3, 5	2, 5	975	Keňa
Ihema	90	0, 51	7, 8	4, 8	1291	Rwanda
Nakuru	40	0, 09	2, 8	2, 3	1759	Keňa
Bogoria	34	-	10	5, 4	960	Keňa
Elmenteita	20	-	1, 2	0, 9	1776	Keňa

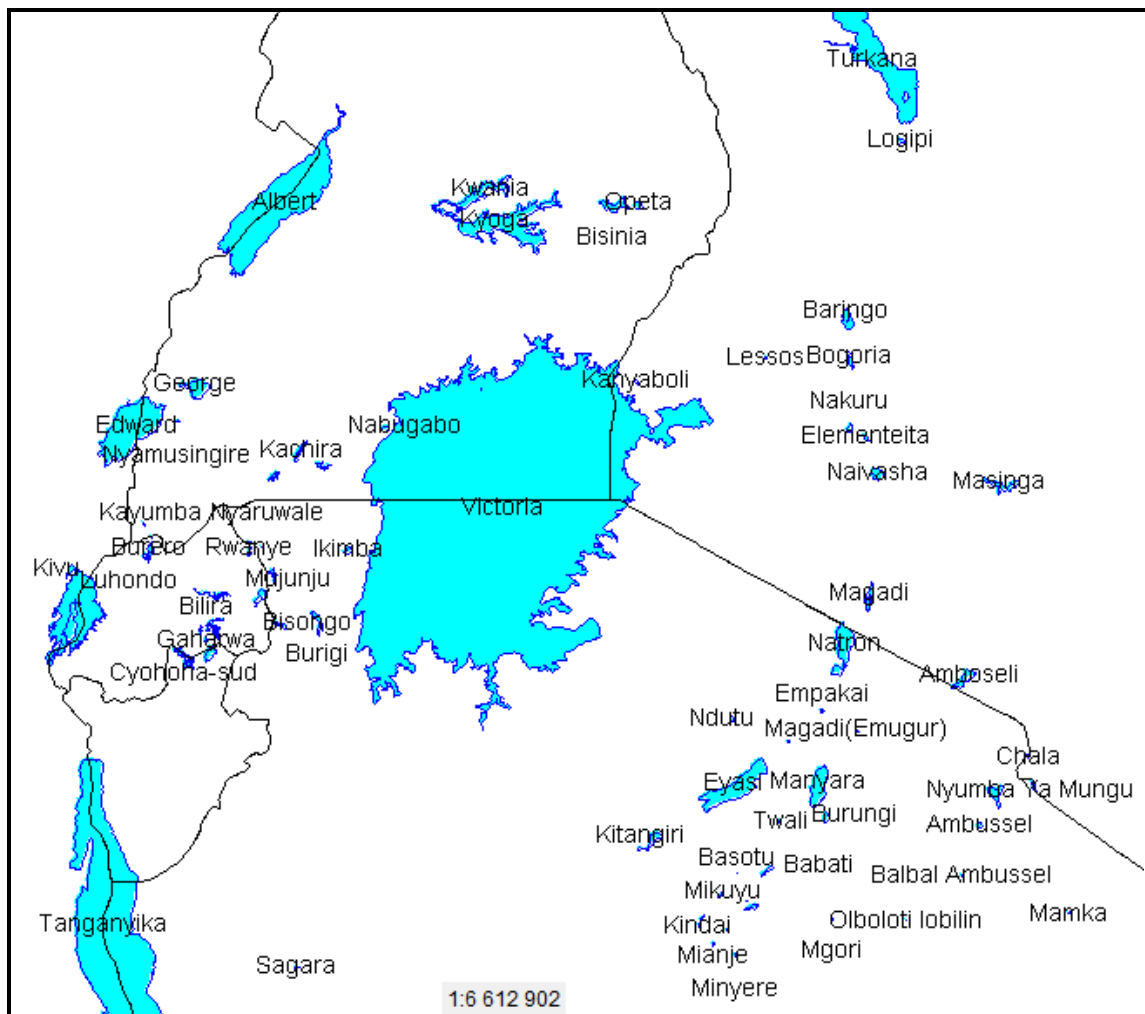
Vlastní zpracování. Zdroj: ILEC (2005); World Lake Database of International Lake Environment Committee Foundation (ILEC), dostupné na: <http://wldb.ilec.or.jp/>, 26. 3. 2013; Global Lake Database LakeNet, dostupné na: <http://www.worldlakes.org/lakes.asp>, 7. 4. 2013.

Obrázek 2: Mapa východoafrických jezer

Vlastní zpracování. Zdroj dat: <http://www.fao.org/geonetwork/srv/en/>;
<http://www.naturalearthdata.com/>.

Obrázek 3: Mapa východoafrické jezerní oblasti

Vlastní zpracování. Zdroj dat: <http://www.fao.org/geonetwork/srv/en/>;
<http://www.naturearthdata.com/>.

Text 1: Historie východní Afriky

Německými koloniemi byly Tanganika, Rwanda a rovněž Burundi, které v roce 1885 spadalo pod nadvládu Německa. Na konci devatenáctého století spolu se sousední Rwandou byly pod názvem Ruanda-Urundi začleněny do Německé východní Afriky. V průběhu první světové války bylo území obsazeno Belgií a následně se stalo v roce 1923 mandátním územím Společnosti národů pod belgickou správou, poté v roce 1946 poručenským státem Organizace spojených národů (OSN), taktéž pod belgickou správou. Do konce padesátých let vládli v zemi Ruanda-Urundi Tutsiové, ačkoliv byli proti Hutuům v menšině (Hutuové přišli na území Rwandy ve 14. století, Tutsiové v 15. století). V letech 1959 – 61 se odehrály krvavé nepokoje, mnoho Tutsiů bylo zabito a mnoho jich uprchlo. V roce 1962 po rozdělení celku Ruanda-Urundi získávají Rwanda a Burundi nezávislost. Burundi se stává na čtyři roky monarchií a v roce 1966 republikou (Fišer, 1967: 5, 22; Střída, 1987: 36 – 37, 160; Šindler – Baar, 1988: 268, 275)¹⁵¹. Boje mezi oběma etniky pokračovaly a vyvrcholily v roce 1994, kdy se odehrála genocida Tutsiů ve Rwandě; zemřel až milion lidí na obou stranách a 2 miliony lidí z území uprchly¹⁵².

Do koloniálního celku Britská východní Afrika patřila Keňa, jejíž pobřeží bylo v desátém století kolonizováno Araby. Keňa byla na konci devatenáctého století prohlášena za britský protektorát a v roce 1920 se stala britskou korunní kolonií. Rasistické zákony proti domorodému obyvatelstvu zvedly vlnu odporu, ale až po druhé světové válce se začalo utvářet silné národně osvobozené hnutí Mau Mau. V květnu 1963 se konaly volby do zákonodárných orgánů, zvítězil Národní svaz Afričanů Keni a na konci roku 1963 získala Keňa nezávislost, zůstala však členem britského Společenství národů – Commonwealth (Fišer, 1967: 15; Střída, 1987: 88 – 89, 195; Šindler – Baar, 1988: 243)¹⁵³.

¹⁵¹ East African Independence, dostupné na:

<http://africanhistory.about.com/library/bl/bl-Independence-EA1.htm>, 12. 4. 2013.

<http://africanhistory.about.com/library/bl/bl-Independence-EA2.htm>, 12. 4. 2013.

¹⁵² Rwanda, dostupné na:

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rw.html>, 12. 4. 2013.

¹⁵³ East African Independence, dostupné na:

<http://africanhistory.about.com/library/bl/bl-Independence-EA1.htm>, 12. 4. 2013.

Dále byla britskou kolonií Uganda, jejíž území zabrala Velká Británie v roce 1890 na základě tzv. helgolandské smlouvy. Britským protektorátem se Buganda (Uganda byla rozdělena na čtyři provincie, jednou z nich bylo království Buganda) stala v roce 1894. V předkoloniálním období existovalo na území Ugandy několik království. Po druhé světové válce sílilo národně osvobozené hnutí, do jehož čela se dostala strana Národní kongres Ugandy. Nezávislost získala v roce 1962, téhož roku byla přijata do OSN (Fišer, 1967: 34; Střída, 1987: 205 – 206; Šindler – Baar, 1988: 251)¹⁵⁴.

Na pobřeží Tanzanie dopluli při cestě do Indie Portugalci již na konci 15. století. Po skončení první světové války byla součástí Britské východní Afriky i Tanganika, která do té doby patřila k Německé východní Africe. V roce 1920 se stala mandátním územím Společnosti národů pod správou Velké Británie a v roce 1946 poručenským územím OSN pod správou Velké Británie. Nezávislost Tanganika vyhlásila v roce 1961. Označení Tanzanie se používá od roku 1964 po sjednocení Tanganiky a Zanzibaru, který byl britský již od roku 1890 (Cole – De Blij, 2007: 461; Šindler – Baar, 1988: 234)¹⁵⁵.

¹⁵⁴ East African Independence, dostupné na:
<http://africanhistory.about.com/library/bl/bl-Independence-EA2.htm>, 12. 4. 2013.

¹⁵⁵ East African Independence, dostupné na:
<http://africanhistory.about.com/library/bl/bl-Independence-EA2.htm>, 12. 4. 2013.

Tabulka 2: Náboženství ve východní Africe

Stát	Křesťanství (v %)	Islám (v %)	Tradiční náboženství (v %)	Hinduismus (v %)	Ostatní (v %)	Bez vyznání (v %)
Burundi	92,5	3,5	3,9	0	0,1	0,1
Keňa	79,8	10,4	8,5	0,5	0,8	0,1
Rwanda	88,9	4,9	4,5	0	0	1,7
Tanzanie	52,6	29	16,4	0,9	0,6	0,5
Uganda	84,9	9,6	4,0	0,8	0,2	0,6

Vlastní zpracování. Zdroj: <http://www.joshuaproject.net/countries.php>, 13. 4. 2013.

Tabulka 3: Populační růst, porodnost a úmrtnost ve východní Africe

Stát	Populační růst (v %)	Porodnost (počet narozených dětí na 1000 obyvatel)	Úmrtnost (počet úmrtí na 1000 obyvatel)	Úmrtnost matek (počet úmrtí na 100.000 živě narozených)	Kojenecká úmrtnost (počet úmrtí na 1000 živě narozených)	Fertilita (počet dětí na 1 ženu)
Burundi	3,10 (7.)	40,58 (7.)	9,39	800 (5.)	60,32	5,99 (6.)
Keňa	2,44	31,93	7,26	360	43,61	3,76
Rwanda	2,75 (19.)	36,14	9,64	340	62,51	4,71
Tanzanie	2,85	37,70	8,6	460	46,50	5,01 (18.)
Uganda	3,30 (4.)	45,80 (3.)	11,6	310	64,20	6,06 (4.)

Vlastní zpracování (odhad k roku 2012, výjimka: úmrtnost matek k roku 2010 a fertilita k roku 2013). Zdroj: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>, 14. 4. 2013.

Pozn.: číslo v závorce za základním údajem značí umístění státu v celosvětovém srovnání.

Tabulka 4: Věková struktura obyvatelstva východoafrického regionu

Stát	0 – 14 let (v %)	15 – 24 let (v %)	25 – 54 let (v %)	55 – 64 let (v %)	Nad 65 let (v %)
Burundi	45,6	19,7	28,4	3,8	2,5
Keňa	42,4	18,8	32,4	3,6	2,7
Rwanda	42,3	19,1	32,2	3,9	2,5
Tanzanie	44,8	19,4	29,3	3,5	2,9
Uganda	48,9	21,2	25,5	2,3	2,1

Vlastní zpracování (odhad k roku 2013). Zdroj:

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>, 14. 4. 2013.

Tabulka 5: Naděje na dožití, věkový medián a poměr mužů a žen ve společnosti ve východní Africe

Stát	Naděje na dožití celkem (v letech)	Naděje na dožití mužů (v letech)	Naděje na dožití u žen (v letech)	Věkový medián celkem, muži/ženy (v letech)	Poměr mužů a žen ve společnosti (celkem)
Burundi	59,24	57,52	61,02	18,8, 18,7/18,9	0,98 /1
Keňa	63,07	61,62	64,55	18,8, 18,7/18,9	1/1
Rwanda	58,44	56,96	59,96	18,8, 18,6/19,1	0,99/1
Tanzanie	53,14	51,62	54,70	18,7, 18,5/19,0	0,98/1
Uganda	53,45	52,40	54,54	15,1, 15,0/15,2	1,01/1

Vlastní zpracování (odhad k roku 2012; výjimka: poměr mužů a žen ve společnosti – odhad k roku 2011). Zdroj: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>, 14. 4. 2013.

Tabulka 6: Počet obyvatel, hustota zalidnění a urbanizace ve východní Africe

Stát	Počet obyvatel v milionech (odhad k roku 2013)	Hustota zalidnění (počet obyvatel na km ²), odhad k roku 2012	Míra urbanizace (v %), k roku 2010	Tempo růstu míry urbanizace (v %), odhad pro období 2010-2015
Burundi	10,89	379,35	11	4,9
Keňa	44,04	74,11	22	4,2
Rwanda	12,01	443,83	19	4,4
Tanzanie	48,26	49,52	26	4,7
Uganda	34,76	139,57	13	4,8

Vlastní zpracování. Zdroj: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>, 14. 4. 2013; <http://www.indexmundi.com/g/r.aspx?v=21000>, 13. 4. 2013.

Tabulka 7: HIV/AIDS a podvýživa ve východoafrickém regionu

Stát	Výskyt HIV/AIDS u dospělých osob ve věku 15 – 49 let (v %), odhad k roku 2009	Lidé (děti i dospělí) žijící s HIV / AIDS (v milionech), odhad k roku 2009	Podvýživa – děti s podváhou do 5 let věku (v %), odhad k roku 2011
Burundi	3,3	0,18	35,2 (7.)
Keňa	6,3 (11.)	1,50 (4.)	16,4
Rwanda	2,9	0,17	11,7
Tanzanie	5,6 (12.)	1,40 (6.)	16,7
Uganda	6,5 (10.)	1,20 (8.)	16,4

Vlastní zpracování. Zdroj: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>, 14. 4. 2013.

Pozn.: číslo v závorce za základním údajem značí umístění státu v celosvětovém srovnání.

Tabulka 8: Vodní zdroje, přístup obyvatel k pitné vodě a spotřeba vody ve východní Africe

Stát	Burundi	Keňa	Rwanda	Tanzanie	Uganda
Obnovitelné vodní zdroje (v km ³)	3,6	30,2	5,2	91,0	66,0
Přístup k pitné vodě: celkem (v % obyvatel)	46	59	65	53	72
Přístup k pitné vodě: město (v % obyvatel)	49	82	76	79	95
Přístup k pitné vodě: venkov (v % obyvatel)	46	52	63	44	68
Spotřeba vody: celkem km ³ vody/rok	0,29	1,58	0,15	5,18	0,30
Spotřeba vody: zemědělství (v %/rok)	77	64	68	89	40
Spotřeba vody: průmysl (v %/rok)	6	6	8	0	17
Spotřeba vody: obyvatelstvo (v %/rok)	17	30	24	10	43
Spotřeba vody na 1 obyvatele (v m ³ /rok)	38	46	17	135	10

Vlastní zpracování. Zdroj: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>, 14. 4. 2013; <http://data.worldbank.org/country>, 14. 4. 2013.

Tabulka 9: Základní ekonomické ukazatele východoafrických států

Stát	Objem HDP – v paritě kupní síly (v milionech USD)	Meziroční růst HDP (v %)	HDP na obyvatele (v USD)
Burundi	5 489 (169.)	4,2 (79.)	600 (226.)
Keňa	76 070 (84.)	5,1 (57.)	1 800 (198.)
Rwanda	14 910 (141.)	7,7 (20.)	1 400 (203.)
Tanzanie	73 500 (85.)	6,5 (36.)	1700 (199.)
Uganda	50 590 (95.)	4,2 (80.)	1 400 (207.)

Vlastní zpracování (odhad k roku 2012). Zdroj:

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>, 14. 4. 2013.

Pozn.: číslo v závorce za základním údajem značí umístění státu v celosvětovém srovnání.

Tabulka 10: Index lidského rozvoje (HDI) ve východní Africe

	HDI v roce 2011	HDI v roce 2012
Burundi	0,316 (185.)	0,355 (178.)
Keňa	0,509 (143.)	0,519 (145.)
Rwanda	0,429 (166.)	0,434 (167.)
Tanzanie	0,466 (152.)	0,476 (152.)
Uganda	0,446 (161.)	0,456 (161.)
Subsaharská Afrika	0,463	0,475
Svět	0,682	0,694

Vlastní zpracování, zdroj: <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2011/>, 18. 4. 2013; <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2013/>, 18. 4. 2013.

Pozn.: číslo v závorce za základním údajem značí umístění státu v celosvětovém srovnání.

Text 2: Projektové vyučování v historických souvislostech a projektové vyučování v českém školství

Na počátku dvacátého století se ve Spojených státech amerických prosadila pragmatická pedagogika, která položila základy projektové výuky. Pragmatická pedagogika, k jejímž představitelům můžeme řadit Johna Deweye, pojímá vzdělávání jako nástroj řešení problémů, s nimiž se setkává žák v běžném životě, a základní stavební kámen vzdělávání vidí ve zkušenosti, kterou získá žák ve své individuální praxi (Coufalová, 2006: 8; Kratochvílová, 2006: 25 – 26).

Základní myšlenky pragmatické pedagogiky, jež dosáhla největšího vlivu ve třicátých letech, se zaměřují na celou osobnost dítěte, přičemž je kladen akcent na jeho psychologickou a sociální stránku. Tento směr stojí v opozici vůči zažité pasivitě žáků, kdy dochází jen k pasivnímu naslouchání učiteli a paměťovému zapamatování, zastává stanovisko aktivní výchovy tak, aby byl aktivní sám vychovávaný jedinec. Z našeho školství byl tímto směrem ovlivněn například Václav Příhoda (Coufalová, 2006: 8; Kratochvílová, 2006: 26 – 27).

Ačkoliv je John Dewey považován za zakladatele projektové výuky, v jeho dílech se pojem projekt neobjevuje. S tímto termínem přichází až jeho žák William H. Kilpatrick, jedna z nejvlivnějších postav asociace progresivní výuky založené na principech pragmatické pedagogiky. Zasloužil se o to, že pragmatická pedagogika pronikla do škol a prosadila se tzv. projektová metoda, orientovaná na aktivní vyučování a výukovou metodu řešení problémů. V roce 1918 napsal první studii věnovanou projektové metodě, která se snaží o hlubší motivaci žáků a spojení teorie a praxe. Ve své studii navrhl W. H. Kilpatrick schéma projektu, jež má čtyři fáze, a to stanovení cíle, plánování, provedení a zhodnocení. Autor v projektové metodě spíše než metodu rozvíjení poznatků spatřoval prostředek k výchově charakteru (Coufalová, 2006: 8; Kratochvílová, 2006: 28).

Projektová výuka, jejíž podstatou je jiné uspořádání učební látky, než se kterým se můžeme setkat u tradičního vyučování, našla své zastánce na celém světě (Václavík, 2002: 299). Co se týče škol na našem území, bylo projektové

vyučování realizováno již ve třicátých letech dvacátého století (Václavík, 2002: 300).

Stejně tak jako v jiných zemích se v období tzv. první republiky dostávají do popředí myšlenky reformní pedagogiky. Škola se začala orientovat na respektování osobnosti dítěte a důraz byl kladen na jeho vlastní zkušenosti. Zastánci projektové metody byli Rudolf Žanta, Stanislav Vrána a Jan Uher, kteří zdůrazňovali aktivitu žáka a jeho samostatnost (Coufalová, 2006: 8). Jan Uher se věnoval didaktickým zásadám a ty, jež představil, se v mnohém shodují s dnešním pojetím kurikulárních dokumentů, například se jedná o kompetenci učit se učit, o důraz na vhodné třídní klima, o individualizaci výuky, o integraci učiva a projektovou výuku. Myšlenky reformního pedagogického hnutí se však dočkaly konce v souvislosti s okupací Československa a druhou světovou válkou (Kratochvílová, 2006: 29 – 31).

Do povědomí se dostala projektová výuka opět až v devadesátých letech dvacátého století, a to zejména díky snaze učitelů ze sdružení Přátelé angažovaného učení. Jednalo se o dobu, kdy se proměňovala celá společnost, a to se promítalo do proměny vzdělávacího systému. V této době školy nastupovaly dráhu humanizace a demokratizace a současně s tím do našich škol začalo proudit alternativní a inovativní pojetí výchovy a vzdělávání. V devadesátých letech začal vznikat nový systém sebevzdělávání, na základě něhož se začal utvářet nový model školy pro jednadvacáté století (Kratochvílová, 2006: 7, 33). Tehdy se začalo zvyšovat povědomí o projektovém vyučování v pedagogické veřejnosti, zejména díky projektům Jitky Kašové¹⁵⁶ na v ZŠ Obříství, jež je považována za hlavní propagátorku projektů (Coufalová, 2006: 8; Kratochvílová, 2006: 7, 33).

Školy mající zkušenosti s realizací projektové výuky se o své poznatky dělily v pedagogickém tisku, ke kterému patří Učitelské noviny, Moderní vyučování a další. První teoretickou práci věnovanou projektové výuce vypracoval Josef Valenta a kolektiv (Kratochvílová, 2006: 33).

¹⁵⁶ Publikace Jitky Kašové a kolektivu zabývajících se projektovým vyučováním vydaná v roce 1995 nese název *Škola trochu jinak – Projektové vyučování v teorii a praxi*.

Text 3: Tematická výuka a projekt

Při realizaci projektového vyučování často dochází k zaměnění projektu za tematické vyučování. Oba typy výuky souvisí s pojmem integrace, kdy se jedná o integraci obsahovou. Tematická výuka je založena na základě jednoho tématu, na něž je nahlíženo prostřednictvím více vyučovacích předmětů. Jde o syntézu učiva jednotlivých předmětů a vytvářejí se tak vazby mezi nimi. Tematické vyučování může být uskutečněno před projektem, pro který se v této fázi sbírají podklady a informace (Kratochvílová, 2006: 56; Tomková – Kašová – Dvořáková, 2009: 14, 21).

Rozdíl spočívá v tom, že v projektové výuce se jedná o úkol, výstupem je produkt, je uplatňována větší samostatnost a tvořivost žáků, přičemž učitel stojí jako poradce v pozadí, přístup k výuce je induktivní, průběh je náročný na flexibilitu učitele i dětí. Naproti tomu při tematické výuce se jedná o téma, jde o jeho osvojení, děti jsou méně samostatné a aktivní a učitel je v tematické výuce řídicím činitelem i poradcem. Přístup k výuce je deduktivní, metoda je náročná na řízení, ale nenáročná na flexibilitu. Jinak řečeno, projektová výuka je podnikem žáka, zatímco tematická výuka je podnikem učitele (Kratochvílová, 2006: 58).

Text 4: Klíčové kompetence, k jejichž dosažení bude realizace projektu přispívat

a) Kompetence k učení

- Žák si sám své učení a pracovní činnost plánuje a organizuje, využívá je jako prostředku pro seberealizaci a osobní rozvoj.
- Žák kriticky přistupuje ke zdrojům informací, informace tvořivě zpracovává a využívá při svém studiu a praxi.
- Žák kriticky hodnotí pokrok při dosahování cílů svého učení a práce, přijímá ocenění, radu i kritiku ze strany druhých, z vlastních úspěchů i chyb čerpá poučení pro další práci.

b) Kompetence k řešení problémů

- Žák uplatňuje při řešení problémů vhodné metody a dříve získané vědomosti a dovednosti, kromě analytického a kritického myšlení i myšlení tvořivé s použitím představivosti a intuice.
- Žák kriticky interpretuje získané poznatky a zjištění a ověřuje je, pro své tvrzení nachází argumenty a důkazy, formuluje a obhajuje podložené závěry.

c) Kompetence komunikativní

- Žák s ohledem na situaci a účastníky komunikace efektivně využívá dostupné prostředky komunikace, verbální i neverbální, včetně symbolických a grafických vyjádření informací různého typu.
- Žák používá s porozuměním odborný jazyk a symbolická a grafická vyjádření informací různého typu.
- Žák efektivně využívá moderní informační technologie.
- Žák se vyjadřuje v mluvených i psaných projevech jasně, srozumitelně a přiměřeně tomu, co a jak chce sdělit, s jakým záměrem a v jaké situaci komunikuje.
- Žák prezentuje vhodným způsobem svou práci i sám sebe před známým i neznámým publikem.

d) Kompetence sociální a personální

- Žák posuzuje reálně své fyzické a duševní možnosti, je schopen sebereflexe.
- Žák se přizpůsobuje měnícím se životním a pracovním podmínkám a podle svých schopností a možností je aktivně a tvořivě ovlivňuje.
- Žák aktivně spolupracuje při stanovování a dosahování společných cílů.

e) Kompetence občanská

- Žák o chodu společnosti a civilizace uvažuje z hlediska udržitelnosti života, rozhoduje se a jedná tak, aby neohrožoval a nepoškozoval přírodu a životní prostředí ani kulturu.

- Žák respektuje různorodost hodnot, názorů, postojů a schopností ostatních lidí.
- Žák rozšiřuje své poznání a chápání kulturních a duchovních hodnot, spoluvytváří je a chrání.

f) Kompetence k podnikavosti

- Žák uplatňuje proaktivní přístup, vlastní iniciativu a tvořivost, vítá a podporuje inovace.
- Žák usiluje o dosažení stanovených cílů, průběžně reviduje a kriticky hodnotí dosažené výsledky, koriguje další činnost s ohledem na stanovený cíl; dokončuje zahájené aktivity, motivuje se k dosahování úspěchu¹⁵⁷.

Text 5: Mezipředmětové vztahy a průřezová témata

Mezipředmětové vztahy (předměty) a dotčená témata v rámci mezipředmětových vztahů:

- Výtvarná výchova – Obrazové znakové systémy, Znakové systémy výtvarného umění
- Informatika a informační a komunikační technologie – Digitální technologie, Zdroje a vyhledávání informací, komunikace, Zpracování a prezentace informací

Žák (očekávané výstupy):

- při vlastní tvorbě uplatňuje osobní prožitky, zkušenosti a znalosti, rozpozná jejich vliv a individuální přínos pro tvorbu, interpretaci a přijetí vizuálně obrazných vyjádření,
- nalézá, vybírá a uplatňuje odpovídající prostředky pro uskutečňování svých projektů,
- využívá znalosti aktuálních způsobů vyjadřování a technických možností zvoleného média pro vyjádření své představy,

¹⁵⁷ Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, dostupné na: http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPG-2007-07_final.pdf, 31. 3. 2013.

- samostatně experimentuje s různými vizuálně obraznými prostředky, při vlastní tvorbě uplatňuje také umělecké vyjadřovací prostředky současného výtvarného umění,
- ovládá, propojuje a aplikuje dostupné prostředky ICT,
- využívá teoretické i praktické poznatky o funkcích jednotlivých složek hardwaru a softwaru k tvůrčímu a efektivnímu řešení úloh,
- využívá dostupné služby informačních sítí k vyhledávání informací, ke komunikaci, k vlastnímu vzdělávání a týmové spolupráci,
- využívá nabídku informačních a vzdělávacích portálů, encyklopedií, knihoven, databází a výukových programů,
- posuzuje tvůrčím způsobem aktuálnost, relevanci a věrohodnost informačních zdrojů a informací,
- zpracovává a prezentuje výsledky své práce s využitím pokročilých funkcí aplikačního softwaru, multimediálních technologií a internetu.

Učivo: interakce s vizuálně obrazným vyjádřením v roli autora, příjemce, interpreta, uplatnění vizuálně obrazného vyjádření v úrovni smyslové, subjektivní a komunikační; hardware, software, informační sítě, internet, informace, aplikační software pro práci s informacemi¹⁵⁸.

Průřezové téma a tematické okruhy průřezových témat, kterých se projekt týká:

- a) Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech – Globální problémy, jejich příčiny a důsledky, Humanitární pomoc a mezinárodní rozvojová spolupráce.
- b) Environmentální výchova – Problematika vztahů organismů a prostředí, Člověk a životní prostředí.

¹⁵⁸ Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, dostupné na: http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPG-2007-07_final.pdf, 31. 3. 2013.

Částečně se může projekt týkat i zbylých průřezových témat – Osobnostní a sociální výchova, Multikulturní výchova a Mediální výchova¹⁵⁹.

Text 6: Očekávané výstupy vzdělávacího oboru Geografie a Geologie

Žák¹⁶⁰:

- porovná na příkladech mechanismy působení endogenních (včetně deskové tektoniky) a exogenních procesů a jejich vliv na utváření zemského povrchu a na život lidí,
- objasní mechanismy globální cirkulace atmosféry a její důsledky pro vytváření klimatických pásů,
- hodnotí vodstvo a půdní obal Země jako základ života a zdroje rozvoje společnosti,
- rozliší hlavní biomy světa,
- rozliší složky a prvky fyzicko-geografické sféry a rozpozná vztahy mezi nimi,
- zhodnotí na příkladech dynamiku vývoje obyvatelstva na Zemi, geografické, demografické a hospodářské aspekty působící na chování, pohyb, rozmístění a zaměstnanost obyvatelstva,
- analyzuje hlavní rasová, etnická, jazyková, náboženská, kulturní a politická specifika s ohledem na způsob života a životní úroveň v kulturních regionech světa,
- zhodnotí na příkladech světové hospodářství jako otevřený dynamický systém s určitými složkami, strukturou a funkcemi a zohlední faktory územního rozmístění hospodářských aktivit, vymezení jádrové a periferní oblasti světa,

¹⁵⁹ Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, dostupné na: http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPG-2007-07_final.pdf, 31. 3. 2013.

¹⁶⁰ Jedná se o dílčí cíle projektu, kterých může být prostřednictvím projektu dosaženo.

- zhodnotí nerovnoměrné rozmístění, objem a distribuci světových surovinových a energetických zdrojů,
- lokalizuje na politické mapě světa hlavní aktuální geopolitické problémy a změny s přihlédnutím k historickému vývoji,
- vyhledá na mapách hlavní světové oblasti cestovního ruchu, porovná jejich lokalizační faktory a potenciál,
- analyzuje na konkrétních příkladech přírodní a kulturní (společenské) krajinné složky a prvky krajiny,
- zhodnotí některá rizika působení přírodních a společenských faktorů na životní prostředí v lokální, regionální a globální úrovni,
- lokalizuje na mapách makroregiony světa, vymezí jejich hranice, zhodnotí jejich přírodní, kulturní, politické a hospodářské vlastnosti,
- používá dostupné kartografické produkty a další geografické zdroje dat a informací v tištěné i elektronické podobě pro řešení geografických problémů,
- čte, interpretuje a sestavuje jednoduché grafy a tabulky, analyzuje a interpretuje číselné geografické údaje,
- analyzuje energetickou bilanci Země a příčiny vnitřních a vnějších geologických procesů,
- zhodnotí využitelnost různých druhů vod a posoudí možné způsoby efektivního hospodaření s vodou v příslušném regionu,
- posuzuje geologickou činnost člověka z hlediska možných dopadů na životní prostředí.

Učivo: fyzicko-geografická sféra, systém fyzicko-geografické sféry na regionální úrovni, obyvatelstvo, kulturní a politické prostředí, sídla a osídlení, světové hospodářství, socioekonomická sféra, krajina, makroregiony světa, geografický a

kartografický vyjadřovací jazyk; deformace litosféry, povrchové vody, interakce mezi přírodou a společností¹⁶¹.

Text 7: Listy s úlohami¹⁶²

List s úlohami 1

1. Vymezení zájmového regionu – východní Afrika
 - a. Vymezte státy zájmového regionu, na základě toho, ve kterých z nich je většina východoafrických jezer.
2. Prostředí, ve kterém lidé ve východní Africe žijí
 - a. Popište přírodní poměry východní Afriky
 - i. Co je základem geologické stavby východní Afriky?
 - ii. Do kterých klimatických pásů spadá region východní Afrika?
 - iii. Jaký vegetační pás odpovídá podnebnému pásu východní Afriky?
 - Znáte typické představitele flóry a fauny východní Afriky? Jmenujte neznámější představitele fauny a flóry daného šířkového pásma.
 - iv. S pomocí mapy popište rozložení hlavních horských pásem, nížin a plošin.
 - v. Jmenujte nejvýznamnější vodní toky a jezera. Jakého původu je většina východoafrických jezer? Vysvětlete pojem kryptodeprese a uveďte příklad tohoto jevu.
 - vi. Porovnejte jezera podle hloubky, velikosti a tvaru. Od čeho jsou tyto veličiny odvozeny?
 - vii. Co jsou to bezodtokové oblasti a kde se v regionu vyskytují?
 - viii. Do slepé mapy tyto hlavní jednotky (iv., v., vii) zakreslete a pojmenujte.

¹⁶¹ Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, dostupné na: http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPG-2007-07_final.pdf, 1. 4. 2013.

¹⁶² Vlastní zpracování.

- ix. Objasněte příčinu vulkanické činnosti v oblasti. Určete oblast s výskytem známých sopek. Jaký mají sopky vliv na život člověka?
- x. Jak vysvětlíte pokrytí ledovce vrcholů vulkánu Kilimandžáro s přihlédnutím k zeměpisné šířce?

List s úlohami 2

1. Obyvatelstvo východní Afriky
 - a. Srovnajte státy této oblasti podle rozlohy, počtu obyvatel a hustoty zalidnění, současného přirozeného přírůstku, národnostního složení obyvatelstva a dalších demografických charakteristik.
 - i. Udělejte tabulku těchto charakteristik a najděte věkové pyramidy východoafrických států a vysvětlete, o čem vypovídají.
 - b. Určete hlavní města jednotlivých států. Do slepé mapy zakreslete hlavní a další velká města.
 - c. S pomocí mapy hustoty zalidnění určete nejhustěji a nejméně osídlené oblasti východní Afriky.
 - d. Vysvětlete vliv přírodních podmínek na hustotu zalidnění a rozložení obyvatel v regionu. Zdůvodněte, proč jsou v regionu nejhustěji zalidněné oblasti vyšších nadmořských výšek a v okolí velkých jezer.
 - e. Co vám říká pojem slum? Proč tam lidé žijí? Uveďte alespoň jeden příklad slumu ve východní Africe. Dále srovnajte podobu obydlí lidí žijících na venkově a ve slumu.
 - f. Vyhledejte informace a zhodnoťte etnické a náboženské poměry ve východní Africe. Na mapách porovnejte hranice států a etnik. Zjistěte příklad etnického problému uvnitř východoafrického regionu během posledních 20 let.
 - g. Jaké znáte sociální a zdravotní problémy, se kterými se můžeme setkat ve východní Africe? A jaké další problémy sužují obyvatele tohoto regionu?

- i. Co Vám říká pojem podvýživa? Je jedním z problémů východní Afriky?
- h. Znáte některé projekty pomoci rozvojovým zemím? Víte něco o konkrétní pomoci naší země východní Africe?
- i. Pokuste se zrekonstruovat postupné objevování a kolonizaci východní Afriky Evropany. Srovnejte mapu Afriky z koloniálního období a ze současnosti.
 - i. Které kolonie patřily v Africe jednotlivým evropským mocnostem?
 - ii. Jaký vliv má koloniální období na současnost?

List úlohami 3

1. Hospodářství východní Afriky
 - a. Jak ovlivňují přírodní podmínky zaměření hospodářství východní Afriky?
 - b. Uvedte nerostné suroviny, které se těží ve východní Africe.
 - c. Které komodity ovlivňují ekonomiku východní Afriky? Pokuste se vystihnout charakter ekonomiky východoafrických zemí. Zhodnoťte jejich využívání přírodních zdrojů, stav zemědělství, průmyslu a služeb.
2. Zemědělství východní Afriky
 - a. Jaký vliv má podnebí na zemědělství států?
 - b. Které zemědělské plodiny se v Africe pěstují systémem monokultur, jež jsou určeny pro export? Co znamená pojem monokultura?
 - c. Se kterými produkty z východní Afriky se můžeme setkat na našem trhu?
 - d. Čím se liší samozásobitelské zemědělství od plantážního?
 - e. Zjistěte, co si lidé pěstují pro svoji obživu, a na internetu vyhledejte obrázky těchto plodin.
 - f. Odkud získávají vodu na zalévání?
 - g. Vysvětlete, jaké jsou důvody omezování rozvoje živočišné výroby v této oblasti.

- h. Jaký zdroj bílkovin připadá v této oblasti v úvahu?
3. Jaké předpoklady pro rozvoj zahraničního turistického ruchu mají východoafrické země?
- a. Vyhledejte informace o významných národních parcích a rezervacích východoafrického regionu a zakreslete je do slepé mapy.
4. Uvažujte o perspektivách východoafrických zemí, které faktory budou ovlivňovat budoucnost?

Závěrečný úkol

Popište den člověka nebo dítěte, které (ne)chodí do školy.

Zamyšlení: relativnost chudoby a dalších problémů ve východní Africe.

Obrázek 4: Vytvořený plakát

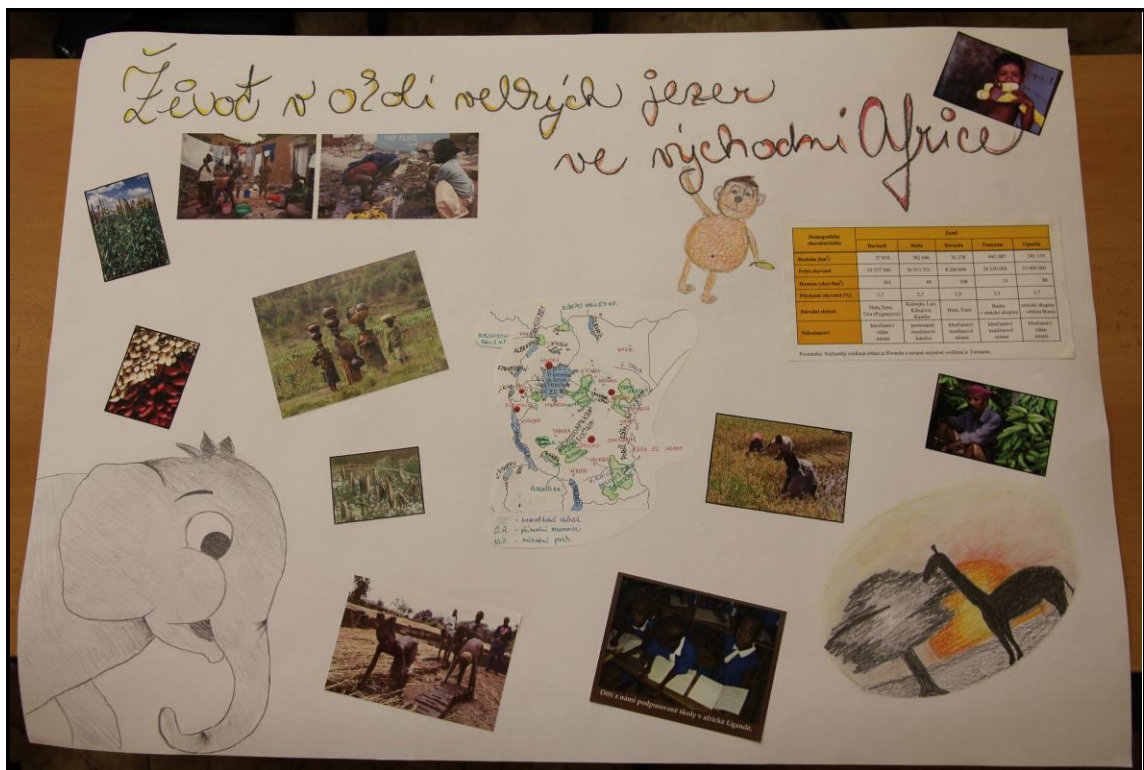

Foto autorka.